

Sonja Hukantaival

Firmat, kilpailu ja arkeologia

Kaivauskesä on pikkuhiljaa kääntynyt syksyksi. Jostain syystä juuri tänä kesänä korviini on kantautunut huolestuttavia huhuja ammattikunnassamme uudehkon kilpailutustilanteen vaikutuksista ja olenkin asiasta ”vaahdonnut” kollegoilleni pitkin kesää: elinkeinoelämän yritysajattelu ei kerta kaikkiaan sovi arkeologiaan. Emme voi ajatella toisiamme kilpailijoina samalla tavalla kuin suurten firmojen toiminta vaatii ilman, että pääasia, eli arkeologia, kärsii. Näin siitäkin huolimatta, että kilpailutuksella voi toki olla myönteisiäkin vaikutuksia ammattikunnallemme.

Tilanne, jossa osuuskunnat ja muut yritykset kilpailevat keskenään arkeologisista hankkeista on syntynyt ulkoisten olosuhteiden pakosta, tarve tähän ei ole arkeologian sisäistä kehitystä. Koska työn tilaajalla ei ole motivaatiota valita toteuttajaa minkään muun kriteerin kuin halvimman hinnan perusteella, arkeologit ovat tilanteessa altavastaajia. Arkeologisten kenttätöiden laatuvaatimukset toki pitävät huolen siitä, että jonkinlainen minimivaatimus täyttyy. Silti ainoa kilpailuvaltti, mikä meillä on käytettävissä, on hinta. Kentältä korviini kantautuneet huolestuttavat uutiset eivät kuitenkaan liity arkeologisen työn laadun toteutumiseen sinänsä, vaan kilpailutilanteissa kiristyyihin henkilökohtaisiin suhteisiin. Huhut ovat luonnollisesti voineet matkan varrella kasvaa ylisuuriin mittasuhteisiin, mutta jos niissä on edes totuuden siemen, asiaan tulisi kiinnittää huomiota.

Yritykset kilpailevat keskenään, koska niiden on pakko. Yksilöt puolestaan liittyvät siihen osuuskuntaan tai menevät hommiin siihen firmaan, jolla sattuu olemaan sopivaa työtä tarjolla. Valinnan varaa ei juuri ole. Jokaisella kyse on omasta leivästä. Tämä on äärimmäisen tärkeä muistaa, kun tunteet kuumenevat kilpailutilanteissa. Resurssien vähyys on aina vakava uhka ammattikunnan sisäiselle solidaarisuudelle: huoli omasta toimeentulosta on omiaan aiheuttamaan kateutta ja katkeruutta. Erään kollegani sanoin ”tappelemme kuin lokit nakinpalasta” jokaisesta pienestä työkeikasta. Sama vaara piilee luonnollisesti myös tutkimusrahoituksesta kilpailtaessa.

Emme voi alkaa ajatella toisen firman palkkalistoilla työskenteleviä kollegoitamme vihollisina, puolensa valinneina. Meitä on täällä niin vähän, että jokaisen ammattitaitoa ja asiantuntijuutta tarvitaan arkeologisen tiedon ja tieteen edistämiseksi. Ilman yhteistyötä kehitys pysähtyy. Tietenkään emme voi keskustella kaikista asioista, kuten siitä, minkä hinnan laitamme tarjouspyyntöön. Silti meidän tulisi sopeutua tähän kilpailutustilanteeseen tavalla, joka ei uhkaa arkeologian kehitystä. Tämä vaatii sen, että pystymme joustavasti pitämään erillään kilpailutustilanteet ja henkilökunnan palkkauksen sekä yhteistyötä vaativat hankkeet. Yhteistyö ei saa kaatua siihen, että joku asiantuntija tai muu pätevä ammattilainen työskentelee eri firmassa.

Mirette Modarress

Onko menneisyyden perinnöllä merkitystä? – Lukiolaisnuorten käsityksiä kulttuuriperinnöstä ja arkeologiasta

Har det förflutnas arv någon betydelse? – Gymnasieungdomars uppfattningar om kulturarv och arkeologi

Förmågan att uppfatta betydelsen av kulturarv och lämningar från förr gynnar formandet av en kulturell identitet, och är viktig på såväl individ- som samhällsnivå. Konkret syns det till exempel i engagemang för att bevara det lokala kulturarvet. Att uppmärksamma ungdomars inställning till kulturarvet är intressant, eftersom de är framtidens aktörer och beslutsfattare i kulturarvsfrågor. Jag har kartlagt det allmänna medvetandet om kulturarv och arkeologi hos gymnasielever från Uleåborg. Enkäten visade att majoriteten av de unga förhåller sig positivt och intresserat till materiellt kulturarv. Endast en liten del av de utfrågade upplevde att kulturarv inte har betydelse för dem. De unga ville också ha mer kunskap om kulturarvsfrågor. Skolan ansågs vara, vid sidan av media, den främsta kanalen för förmedling av kunskap i de här frågorna. I skolmiljö kunde de ungas intresse för kulturarv ökas genom besök på kulturarvsplatser och deltagande i utgrävningar. Genom en personlig upplevelse skulle kunskapen om materiellt kulturarv förstärkas

Johdanto

”[...] kulttuuriperintö tarkoittaa niitä menneisyydestä perittyjä voimavaroja niiden omistajasta riippumatta, jotka ihmisten mielestä kuvastavat heidän jatkuvasti muuttuvia arvojaan, uskomuksiaan, tietojään ja perinteitään. Tähän kuuluvat kaikki ihmisten ja paikkojen vuorovaikutuksesta aikojen kuluessa rakentuneen ympäristön osat.” (2 artikla, Faron puiteyleissopimus 2005.)

Kulttuuriperintö-termin käyttö ja merkitykset vaihtelevat niin paikallisesti kuin kieli- ja kulttuurialueesta toiseen. Teoreettisella tasolla tutkijat eivät esitä mitään yhtenäistä määritelmää kulttuuriperinnöstä, ja käsitteenä se on vaikeasti yleistettävä. Kiinnostus kulttuuriperinnön tutkimukseen on selvästi kasvanut, ja tutkimus kattaa hyvin laajan kirjon paikallisia sekä kansainvälisiä kysymyksiä (ks. esim. Modarress 2009; Lähdesmäki et al. 2013; Tuomi-Nikula et al. 2013;

Sandis 2014; Modarress-Sadeghi 2015). Aikaisemmat käsitykset kulttuuriperinnöstä ovat muuttuneet; kulttuuriperintö ei ole staattista ja sen merkityksien katsotaan muotoutuvan tässä ajassa (esim. Harvey 2001; Smith 2006), menneisyydellä on siinä joskus vain viitteellinen osuus. Laurajane Smith (2006) korostaa kulttuuriperinnön aineettomuutta: materiaalisella perinnöllä on merkityksensä, mutta esineet, kohteet tai sen muut aineelliset ilmenymät ovat ennen muuta välineitä kulttuuriperintöprosessissa. Aineellisuuden merkitystä ei kuitenkaan voi sivuuttaa. Aineeton kulttuuriperintö ilmenee tai sitä toteutetaan materiaalisuuden kautta; kulttuuriperintö(prosessi) ei tapahdu tyhjiössä vaan sosiaalisessa kontekstissa ja on sidoksissa aineelliseen perintöön. Aineellinen kulttuuriperintö puolestaan sisältää aina aineettoman aspektin.

Oma kiinnostukseni kulttuuriperintökysymyksiin heräsi pro gradu -tutkielmaani tehdessäni 2000-luvun alkupuolella (Modarress-Sadeghi 2007) ja jatkuu tekeillä olevassa

väitöskirjatutkimuksessani. Pohdinnan kohteena on arkeologisen kulttuuriperinnön tiedellinen ja kaupallinen hyödyntäminen sekä kulttuuriperintötietous (esim. Modarress 2009; 2014; Modarress-Sadeghi 2015). Kulttuuriperintöä tarkastellaan usein paikallisena, kansallisena tai koko ihmiskuntaa käsittävänä kollektiivisena asiana. Esimerkiksi Unescon maailmanperintökohteet ovat herättäneet paljon keskustelua, ja muun muassa Sophia Labadi (2013) on analysoinut käsityksiä Unescon maailmanperintökohdelistasta, kohteiden arvottamista ja niiden valintakriteerejä. Labadi on kiinnittänyt huomiota paikallisten yhteisöjen osuuteen prosessissa, muun muassa niiden toiminnan ja ohjeistuksien tehostamisen tarpeeseen. Kulttuuriperinnön ja menneisyyden jäännösten merkityksien tiedostaminen, niin yksilön kuin yhteiskunnan tasolla, myötävaikuttaa kulttuurisen identiteetin muotoutumisessa ja konkreettisella tasolla myös oman yhteisön tai alueen kulttuuriperinnön suojelussa.

"Yleinen" mielipide koostuu erilaisten ryhmien kulttuuriperintökäsityksistä. Nuorten suhtautuminen kulttuuriperintöön on huomionarvoista, sillä tämän päivän nuoret ovat huomisen toimijoita ja päättäjiä kulttuuriperinnön hallinnassa sekä hoidossa. Oululaisille lukiolaisille tekemäni lomakekyselytutkimuksen avulla halusin kartoittaa osaltani nuorten yleistä tietoutta aineellisesta kulttuuriperinnöstä. Tässä artikkelissa selvitän miten nuori yleisö, tässä tapauksessa lukiolaiset, suhtautuvat arkeologiaan ja kulttuuriperintöön. Mitä aineellinen kulttuuriperintö merkitsee nuorelle väestönosalle? Kokevatko he menneisyyden perinnön olevan relevanttia arkipäivän elämässä? Saavatko nuoret tietoa kulttuuriperinnöstä ja arkeologiasta, ja jos saavat, niin mistä?

Kulttuuriperintö ja suuri yleisö

Viime vuosina on tehty kyselyjä ja tutkimuksia laajan yleisön tai tietyn ryhmän suhteesta kulttuuriperintöön ja arkeologiaan (esim. Lähdesmäki et al. 2013; Tuomi-Nikula et al. 2013; Äikäs 2013). Oulun yliopiston arkeologian oppiaineessa on myös valmistunut muutamia pro gradu -tutkielmia, jotka ovat

sivunneet aihetta (ks. Arkeologia 2014). Kesällä 2014 tehtiin Faron sopimukseen hyväksymiseen liittyvä valtakunnallinen avoin verkkokysely ”Kaikkien yhteinen kulttuuriperintö” (otakantaa.fi 2014). Vastaajia oli niukasti, 130 henkilöä, ja hekin luultavasti kulttuuriperintökiinnostuksen osalta tavallista aktiivisempia kansalaisia. Ehkä juuri tästä syystä kyselyn tulokset antavat positiivisen kuvan laajan yleisön suhteesta kulttuuriperintöön. Vastauksista kävi selvästi ilmi, että viranomaisaholta toivotaan suurempaa panostusta suojeluun, valvontaan ja neuvontaan sekä yksilö- että kollektiivitasolla. Viranomaisilta ja asiantuntijoilta ei kuitenkaan odoteta liian holhoavaa otetta vaan yhteistyötä kansalaisten kanssa (ks. otakantaa.fi 2014). Muualla (Euroopassa) tehdyissä alueellisissa tutkimuksissa on tullut esille samansuuntaisia ajatuksia. Jaime Almansa Sánchezin (2005)¹ kyselyn mukaan haastatelluista espanjalaisista 98 % koki kulttuuriperinnön merkitykselliseksi, vaikka toisaalta he eivät osanneet määritellä, mitä se on. Espanjan Kulttuuriministeriön tutkimuksen mukaan vain 14 % oli vierailut arkeologisella kohteella, vaikka useat kohteet ovat helposti saavutettavissa, sillä ne ovat osa arkielämän lähiympäristöä. (ks. Almansa 2013.) Irlantilaisen County Wicklowin kyselyn perusteella paikalliset asukkaat arvostivat suuresti kulttuuriperintöään, ja 71 % katsoi kulttuuriperinnön suojelun olevan myös (paikallis-) identiteetin suojelua. Kulttuuriperintö käsitettiin paljon materiaaliseksi (vrt. Smith 2006): perintönä pidettiin erityisesti arkeologisia kohteita, linnoja ja muita monumentteja (Burns 2006; ks. myös Russell 2010).

Oulun nuoret ja arkeologinen kulttuuriperintö

Oulun seudulla, kuten muuallakin, yleisöllä on mahdollisuus vierailla kulloinkin meillä olevilla arkeologisilla kaivauksilla. Kaivauksista ilmoitetaan paikallisissa sanomalehdissä sekä radion ja television paikallisuutisissa. Kokemukseni mukaan Oulun seudulla vierailuja on jonkun verran, mutta kiinnostus ei ole kovin suurta.² Vierailijoina

ovat enimmäkseen yksittäiset henkilöt, usein vanhemman sukupolven edustajat, jotka ovat kiinnostuneita paikallishistoriasta. Joskus kaivauksilla vierailee koululaisryhmiä (kuva 1). Koululaisilla on myös mahdollisuus tutustua, ja halutessaan osallistua, kivikauden arkeologisiin tutkimuksiin Kierikkikeskuksen³ vuositain pidettävillä yleisökaivauksilla. Kierikin kaivausraporttien mukaan (Viljanmaa 2008–2013) vuodesta 2008 lähtien yleisökaivauksiin on osallistunut joka kesä 125–164 henkeä, joista 37–73 on ollut lukiolaisia. Muita alle 18-vuotiaita osallistujia on kesäkaivauksilla ollut 20–66. Omakohtaista tuntumaa lukio- ja laisten kiinnostuksesta arkeologiaan sain Oulun Lyseon lukion piha-alueella järjestetyillä Museoviraston kaivauksilla 2007. Kokeilu oli pienimuotoinen, kaivauksiin osallistui 13 lukion oppilasta, 7 kaivajina ja 6 tiedotusvastaavina (ks. Kallio-Seppä 2007). Oppilaat olivat innostuneita työntekijöitä; yksi heistä aloitti myöhemmin arkeologian opinnot Oulun yliopistossa. Syyskesällä 2014 Oulun yliopiston arkeologian oppiaine järjesti lähihistoriaa tutkivat arkeologiset kaivaukset Taavetti Luk-

karisen hirttopuun ympärillä. Kohde sijaitsi Oulun seudun ammattikoulun pihalla (kuva 2). Kaivaukset olivat esillä mediassa tavallista laajemmin ja useammin (esim. Teirikko 2014; Silvennoinen 2014). Siitä huolimatta kaivauksiin ei käynyt tutustumassa kuin pari koulun oppilasta (Äikäs 2015). Havaintojeni mukaan kiinnostunut yleisö käsitti vanhempaa väestöä. Samaa osoittaa myös Tiina Äikkään kommentti Oulu-lehdessä (Silvennoinen 2014): ”[...] Kävijät ovat pääasiassa olleet eläkeläisiä, joista osalle tapahtumilla on isänmaallinen merkitys. Nuorille hirttopaikka on enemmän urbaanilegenda, [...]”.

Lomakekysely kulttuuriperinnöstä

Tein kulttuuriperintö/arkeologia -lomakekyselyni⁴ kevään ja syksyn 2014 aikana neljässä Oulun kaupungin lukiossa⁵. Vastauksia sain yhteensä 230 kappaletta. Ensimmäiseen kysymykseen *Mitä on aineellinen kulttuuriperintö ja mitä se merkitsee sinulle?* vastaajista 83 % selitti vaihtelevin määritelmin mitä kulttuuriperintö heidän mielestään on, osa kuvaili

Kuva 1. Koululaiset seuraavat Oulun yliopiston arkeologian oppiaineen kaivauksia Turkansaareissa. Janne Ikäheimo esittelee heille löytöjä. (Kuva: M. Modarress Ark.lab./ OY 2010).

asiaa hyvin yksityiskohtaisesti ja toiset muutamalla sanalla. Vain 5 % jätti kokonaan vastaamatta, 12 % ei tiennyt tai ei osannut selittää asiaa. Kulttuuriperintö liitettiin selvästi menneisyyteen ja historiaan, se käsitettiin paljolti vanhoiksi esineiksi ja rakennuksiksi, mihin tietysti jo kysymyksen adjektiivi ”aineellinen” ohjasi. Kuitenkin lähes puolessa (44 %) lomakkeista mainittiin myös aineellisen kulttuuriperinnön aineeton aspekti. Vastauksissa kulttuuriperintöä luonnehdittiin muun muassa seuraavasti: ”Aineellinen kulttuuriperintö on perintöä, jota voidaan pitää arvokkaana nykyisen kulttuurimme muodostumisen kannalta ja jonka avulla nykyajan sukupolvet voivat saada tietoa menneestä ja menneisyyden ihmisten arvoista, maailmankuvasta, ihanteista ja elämäntavoista.”

Kysymyksen jälkimmäiseen osaan (kulttuuriperinnön merkitys) 41 % vastasi kokevansa kulttuuriperinnön arvokkaaksi ja merkitykselliseksi (taulukko 1). Heistä 21 % sanoi kulttuuriperinnön olevan tärkeää tai erittäin tärkeää ja sillä olevan merkitystä sekä heidän omassa että yhteisön elämässä. Lisäksi 20 %

piti kulttuuriperintöä aika tärkeänä ja kertoi olevansa kiinnostunut siitä. Lähes puolet nuorista (48 %) jätti kuitenkin vastaamatta kysymykseen henkilökohtaisen merkityksen osalta ja 11 % kertoi, ettei kulttuuriperintö merkinnyt itselle mitään tai, että ei ollut ajatellut asiaa.

Vastauksissa tuli esille kulttuuriperinnön merkitys identiteetin muodostumiselle. Sanottiin esimerkiksi, että ”Aineelliset asiat, jotka ovat säilyneet maan/kansan historiasta, esim. rakennukset – ovat itselle pohjana identiteetille.” tai ”Aineellinen kulttuuriperintö on kansan muinaisjäänteistä koostuva kokonaisuus, joilla on usein kansalle merkittävä historiallinen ja symbolinen merkitys. Kulttuuriperintö havainnollistaa kansan historiaa ja kehityksen vaiheita, jotka täydentävät myös käsitystä itsestämme.”

Mistä nuoret saavat tietoa kulttuuriperinnöstä/arkeologiasta? Vastaajista 56 % mainitsi ensimmäiseksi koulun (taulukko 2). Koulun jälkeen tietolähteinä olivat lehdet, televisio ja internet (44 %), internetin mainitsi erikseen 22 %. Lisäksi tietoa oli saatu kotoa (15

Kuva 2. Kaivaukset Taavetti Lukkarisen hirttopuun ympärillä Oulun ammattioppilaitoksen piha-alueella. Työkuvassa Tiina Äikäs ja arkeologian opiskelijoita. (Kuva: M. Modarress 2014).

%) vanhemmilta, isovanhemmilta tai muilta sukulaisilta. Peräti 17 % nuorista sanoi, ettei ollut saanut tietoa mistään ja 11 % ei vastannut kysymykseen.

Kysyttäessä vierailuista arkeologisilla kaivauksilla tai osallistumista niihin, hieman yli 40 % ilmoitti käyneensä kaivauksilla, suurin osa Kierikissä. Käynnit olivat usein tapahtuneet lukioaikana tai peruskoulun puitteissa, josta oppilaat eivät omien sanojensa mukaan muistaneet paljonkaan. Kulttuuriperintökohteilla oli vastausten mukaan käynyt 38 % nuorista. 39 % kertoi, ettei ollut käynyt kulttuuriperintökohteilla ja 23 % ei vastannut tai ei osannut sanoa. Muutama vastaaja muisteli käyneensä joissain historiallisissa paikoissa, ja joku pohti onko Kierikki, jossa oli käynyt, kulttuuriperintökohde.

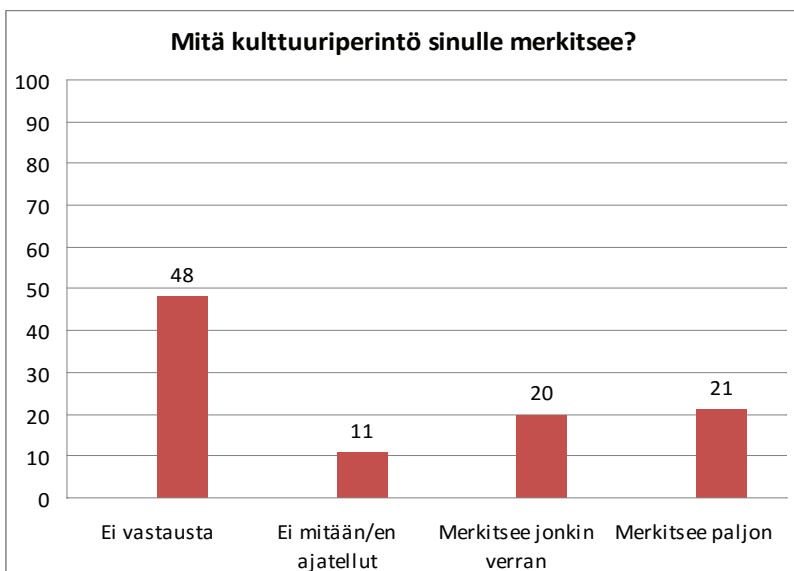
Lomakkeessa kysyttiin myös mitä ovat maailmanperintökohteet. Maailmanperintökohde-käsite oli melko tuntematon: 27 % ei vastannut tai osannut vastata tähän kysymykseen. Muiden selitykset ja määrittelyt vaihtelivat laajasti ja 30 % vastaajista ainoastaan nimesi esimerkkejä. Suomen seitsemästä Unescon listalla olevasta maailmanperintökohteesta⁶ esimerkkinä mainittiin viisi, tosin vain kaksi useamman kerran: Suomenlinna

22 kertaa ja Vanha Rauma kahdeksan kertaa. Muinaisjäännösalue Sammallahtenmäki (kuva 3) mainittiin kerran, samoin Petäjäveden puukirkko. Lisäksi kaksi vastaajaa mainitsi Merenkurkun saariston, joka kuuluu luonnonperintökohteena seitsemän joukkoon.

Ulkomaalaiset kohteet olivat tunnetumpia ja ne miellettiin selvemmin maailmanperintökohteiksi. Nimetyimpiä kohteita olivat Egyptin pyramidit (35 mainintaa), Kiinan muuri (12) ja Taj Mahal (8). Lisätiedon tarve paikallisesta kulttuuriperinnöstä ja oman alueen menneisyydestä kävi ilmi muutamasta vastauksesta. Yksi vastaaja esitti asian näin: “[...] Tiedän miten ihmiset Mesopotamiassa ovat eläneet, mutta miten elämä Oulussa on kehittynyt?”

Kysymykseen *Tarvitaanko mielestäsi tietoa/opetusta kulttuuriperinnöstä ja/tai arkeologiasta?* yli puolet (58 %) nuorista vastasi myöntävästi (taulukko 3), lisäksi 10 % vastaajista katsoi, että tietoa tarvitaan jonkun verran, ainakin niille, jotka ovat asiasta kiinnostuneita. Vastauksia perusteltiin esimerkiksi seuraavasti: ”Kyllä, koska siten saadaan välitettyä tietoa tulevillekin sukupolville ja tietoisuus omasta kulttuurista lisääntyy” ja ”Kyllä. Jotta ihmiset muistaisivat mistä

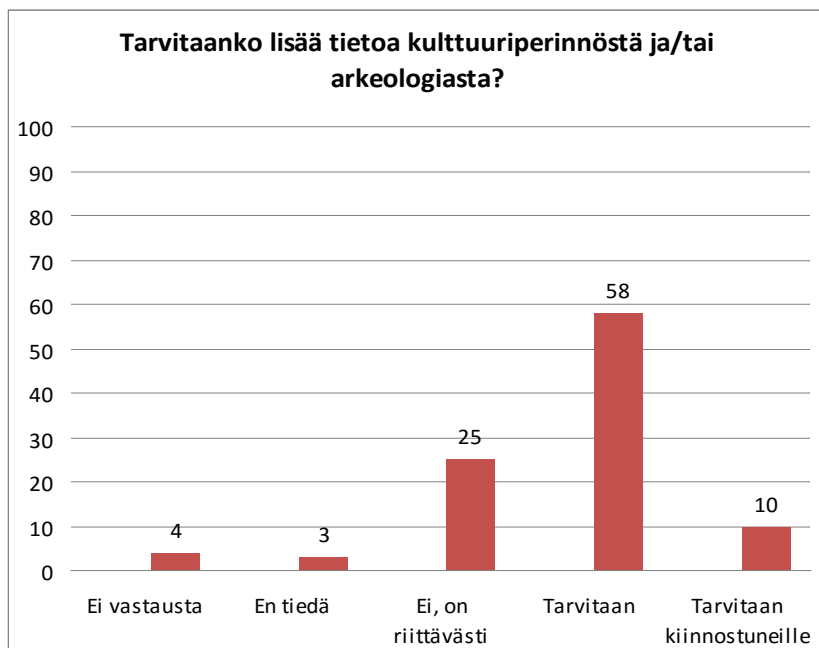
Taulukko 1. Kulttuuriperinnön merkitys.

Taulukko 2. Tiedon lähteet.

Taulukko 3. Tiedon tarve.

ollaan tultu ja miten kulttuuri on kehittynyt”. Useissa vastauksissa mainittiin myös että kulttuuriperinnön tuntemus kuuluu yleissivistykseen: ”Ehdottomasti tarvittaisiin, sillä luulen että ikäiseni nuoret eivät tiedä näistä asioista paljoa. Se kuuluu yleissivistykseen” ja ”Kyllä. Yleissivistys ja ymmärrys maailmasta.” Vaikka kulttuuriperintö liitettiin vahvasti historiaan, vastauksissa tuli myös esille menneisyyden tuntemuksen merkitys nykypäivän kannalta. Esimerkiksi: ”[...] Kaikkien olisi hyvä tuntea historiaa

hyvin, jotta ymmärtäisi nykyaikaa” ja ”[...] Tuntemalla historiaa osaa tulkita nykyaikaa.” Vastaajista 25 % oli kuitenkin sitä mieltä, että aiheesta ei tarvita lisää tietoa, vaan sitä on riittävästi. Perusteluna oli esimerkiksi, että ”Ei. En koe sitä tarpeelliseksi tai välttämättömäksi esim. jokapäiväisen elämän kannalta. Ne, joita kiinnostaa, saavat kyllä tietoa” tai ”Tulee toimeen ilman aiheeseen liittyvää tietoaakin”.

Edelliseen kysymykseen myöntävästi vastanneilta (157) kysyttiin lisäksi *Miten*

Kuva 3. Sammallahdenmäen pronssikautinen röykkiöalue, yksi Suomen seitsemästä maailmanperintökohteesta. Hyväksytty Unescon maailmanperintöluetteloon 1999. Kuvassa ”Huilun pitkä raunio.” (Kuva: A. Hakonen 2009).

tieto saavuttaisi yleisön parhaiten? Suurin osa vastanneista (66 %) katsoi koulun olevan paras informaation lähde. Lisäksi vierailuja kulttuuriperintö- ja arkeologisille kohteille pidettiin hyvänä tiedon lisäajana. Puolet vastanneista mainitsi median (lehdet/tv) olevan tiedon hankkimiseen sopivia, heistä 18 % mainitsi erikseen internetin. Internetin vähäistä osuutta tietolähteenä selittävät mahdollisesti näkemykset, että nuoret eivät etsisi tämäntyyppistä tietoa Internetistä. Eräs vastaaja esitti asian seuraavasti: ”Esim. kouluryhmien kanssa vierailut kohteilla, tai esitelmät koululla. Harvemmin nuoret itse alkaisivat etsiä tietoa esim. internetistä.” Asiantuntijaesitelmät saivat jonkun verran kannatusta (12 %), erityisesti toivottiin interaktiivista esitelmöintiä. Kulttuuriperinnön opetusta kouluissa on jo kehitetty

esimerkiksi Suomen Tammi-hankkeen (1998–2004/2008) kautta (ks. Venäläinen 2008). Kyselyn vastauksista päätellen kouluopetuksessa ei kuitenkaan vielä käsitellä tarpeeksi aihepiiriä (ks. myös Äikäs 2013).

Lopuksi

Mitä kyselytutkimus kertoi nuorten suhteesta aineelliseen kulttuuriperintöön? Vastaukset osoittivat että suuri osa kyselyyn osallistuneista nuorista toivoi enemmän tietoa kulttuuriperintöasioista ja jonkin verran myös arkeologiasta. Useimmille nuorille oli hankala selittää, mitä aineellinen kulttuuriperintö tarkoittaa tai miten sen voisi määritellä. Toisaalta alan asiantuntijoillakin käsitteen määrittely vaihtelee. Nuoret suhtautuvat pääosin

positiivisesti ja kiinnostuksella kulttuuri-perintöön, vain pieni osa koki, ettei sillä ole heille mitään merkitystä. Mutta vaikka nykynuorilla on mahdollisuudet ja välineet (esim. Internet) nopeaan ja laajaan tiedon saantiin, ei tietojen aktiiviseen etsimiseen kyselyn aihepiiristä näytä olevan erityisemmin mielenkiintoa. Koulua pidettiin, median ohella, parhaimpana tiedon välittäjänä, ja erityisesti vierailuja kulttuuriperintökohteille sekä myös arkeologisille kaivauksille toivottiin. Kouluympäristössä kulttuuriperintötietouden jakaminen esitelmien, vierailujen ja tietoisuuksien muodossa on varteenotettava keino nuorten kiinnostuksen lisäämiseen. Käynnit perintökohteilla ja arkeologisiin kaivauksiin osallistuminen vahvistavat omakohtaisen kokemisen kautta kulttuuriperinnön tuntemusta. Jo tekemäni kysely innosti vastaajia lisätiedon hankintaan: erään vastauksen loppukommenttina oli ”Googlaan heti että mikä on maailmanperintökohde”. Arkeologian ja kulttuuriperinnön tutkimuksen alalla tiedottamisen työskärsä riittää. Olisi syytä vastata tarpeeseen.

Kiitokset kyselyyn osallistuneille nuorille ja heidän historianopettajilleen Tuula Siiralle, Jukka Juntuselle, Anna-Maija Heikkilälle ja Markku Kuorilehdolle. Ilman teitä tätä artikkelia ei olisi kirjoitettu!

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Kallio-Seppä, T. 2007. Oulu, Lyseo 1/11/1. *Kaupunkiarkeologinen koekaivaus* 27.4.–21.5.2007. Museovirasto/rakennushistorian osasto. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=mjhanke&taulu=T_HANKE&tunnus=7577> (Luettu 12.1.2015)
- Modarress-Sadeghi, M. 2007. *Iranin arkeologiset kenttätyöt ja arkeologisen kulttuuriperinnön hyödyntäminen*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Äikäs, T. 2015. Sähköpostiviesti, 24.4.2015.

Elektroninen aineisto

- Arkeologia 2014. Oulun yliopisto. *Opinnäytteet*. <<http://www.oulu.fi/arkeologia/node/8844>> (Luettu 24.11.2014)
- Burns, D. 2006. Survey shows County Wicklow people have 'positive' attitude to their Heritage. *Wicklow People*. <http://update.dit.ie/2006/24-04-06/docs/042406_wicklow_tourism.pdf> (Luettu 16.4.2015)
- Faron puiteyleissopimus 2005. Euroopan neuvoston puiteyleissopimus kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä. <<http://www.nba.fi/fi/File/2561/euroopan-neuvoston-puiteyleissopimus.pdf>> (Luettu 3.4.2015)
- Otakantaa.fi 2014: ”Kaikkien yhteinen kulttuuriperintö” 2014. <<http://faronsopimus.org/>> (Luettu 24.11.2014)
- Silvennoinen, P. 2014: Hirttopuusta lisää tietoa, 24.8.2014 *Oulu-lehti* <http://www.oululehti.fi/etusivu/hirttopuusta_lis%C3%A4%C3%A4_tietoa_7060756.html#7060757.jpg> (Luettu 26.11.2014)
- Teirikko, K. 2014: Arkeologit tutkivat hirttopaikkaa Oulussa – tarinoita kaivataan. 18.8.2014 *Yle Oulu*. <http://yle.fi/uutiset/arkeologit_tutkivat_hirttopaikkaa_oulussa_tarinoita_kaivataan/7417153> (Luettu 26.11.2014)
- Viljanmaa, S. (2008–2013). *Tutkimusraportit*. <<http://www.ouka.fi/oulu/kierikki/tutkimusraportit>> (Luettu 12.2.2015)

Tutkimuskirjallisuus

- Almansa, J. 2013. A Problem of Value? Public Perceptions of the Past and Daily-life-archaeology in Spain. Lähdesmäki, U., Raninen, S. & Nordqvist, K. (toim.) *Archaeology in Society and Daily Life. Challenges and Co-operation in the 21st Century*: 26–33. Pirkanmaa Provincial Museum, Tampere.
- Harvey, D. 2001. Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies* 7 (4): 319–338.
- Labadi, S. 2013. *UNESCO, cultural heritage, and outstanding universal value: value-based analyses of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions*. Altamira Press, Lanham.
- Lähdesmäki, U., Raninen, S. & Nordqvist, K. (toim.) 2013. *Archaeology in Society and Daily life. Challenges and Co-operation in the 21st Century*. Pirkanmaa Provincial Museum, Tampere.
- Modarress, M. 2009. Arkeologinen kulttuuriperintö kaupan – Kysymyksiä materiaallisen kulttuuriperinnön omistuksesta ja hyödyntämisestä. *Muinaistutkija* 2/2009: 2–10.
- Modarress, M. 2014. Kulttuuriperinnön arvottaminen – keskustelua ja kokemuksia seminaarimatkalla Göteborgissa. *Muinaistutkija* 2/2014: 44–49.
- Modarress-Sadeghi, M. 2015. Kauppaa kulttuuriperinnöllä – näkökulma arkeologisten esineiden arvottamiseen. K. Alenius & V-P. Lehtola (toim.). *Transcultural Encounters*: 95–108. *Studia Historica Septentrionalia* 75, Rovaniemi.
- Modarress, M. (tulossa). Disseminating the Archaeological Knowledge - Increasing Awareness of Cultural Heritage.
- Russell, I. 2010. Heritages, Identities, and Roots: A Critique of Arborescent Models of Heritage and Identity. Smith, G. S., Messenger, P. M. & Soderland, H. A. (toim.). *Heritage Values in Contemporary Society*. Left Coast Press, Walnut Creek.
- Sandis, C. 2014 (toim.). *Cultural Heritage Ethics: Between Theory and practice*. Open Book Publishers, Cambridge.

- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. Routledge, Abingdon.
- Tuomi-Nikula, O., Haanpää R. ja Kivilaakso A. (toim.) 2013. *Mitä on kulttuuriperintö?* SKS, Helsinki.
- Venäläinen, P. (toim.) 2008. *Kulttuuriperintö ja oppiminen. Suomen museoliiton julkaisuja* 58. Gummerus, Jyväskylä.
- Äikäs, T. 2013. Mielenkiintoinen, hikin ja huonopalkkainen: Opiskelijoiden käsityksiä arkeologiasta. *Muinaistutkija* 1/2013: 26–36.

Loppuviitteet

- 1 Linkki Jaime Almansa Sánchezin (2013) tutkimukseen (2005) löytyy hänen artikkelistaan <http://www.ucm.es/info/arqueoweb/pdf/8-1/almansa.pdf>.
- 2 Sitä ei ainakaan osoiteta vierailulla kaivauksille. Ilmeisesti jotkut kävijät ovat myös arkoja kysymään, eivät halua häiritä käynnissä olevaa työtä.
- 3 Kierikkikeskus sijaitsee noin 55 km Oulun kaupungin keskustasta koilliseen.
- 4 Kysymyksiä lomakkeessa oli 9 ja 10. oli vapaata kommentointia varten. Pyysin opettajia jakamaan lomakkeet historian tunnin alussa tai lopussa, tarkoitus oli saada lyhyitä spontaaneja vastauksia. Käsittelen tässä artikkelissa osaa kysymyksistä (ks. myös Modarress tulossa).
- 5 Oulun Lyseon lukio, Suomalaisen yhteiskoulun lukio, Laanilan lukio ja Oulun Normaalkoulun lukio.
- 6 <http://whc.unesco.org/en/statesparties/fi>; http://www.nba.fi/fi/museot/maailmanperintokohteet_suomessa.

FM Mirette Modarress on arkeologian jatko-opiskelija Oulun yliopistossa.
mirette.modarress@student.oulu.fi

Ville Mantere

Hirvet kalliiossa – ajatuksia kalliotaittemme hirvikuvien käytännönläheisistä merkityksistä

Älgarna på hällen – funderingar om älgbildernas praktiska betydelser i vår hällkonst

Den rådande tendensen inom hällkonstforskningen har varit att tolka hällbilderna utifrån symboliska och religiösa förklaringsmodeller, utan att fästa uppmärksamhet vid ekologiska och ekonomiska faktorer. I artikeln ifrågasätter jag detta paradigm och granskar istället vår hällkonst och särskilt dess älgbilder ur ett pragmatiskt perspektiv. Eftersom älgen har varit ett oerhört viktigt bytesdjur för de nordliga fångstkulturerna i tusentals år är det välgrundat att anta att älgen först och främst har innehaft praktiska innebörder även för hällmålarna. I artikeln understryker jag särskilt betydelsen av älgjakt och rörlighet i de forna fångstmänniskornas liv. Ur studiet framgår att den finska hällkonsten minsann kan tolkas ur ett praktiskt synsätt, även om det också blir uppenbart att hällbilderna inte kan förklaras tillfredsställande med hjälp av en enhetlig teori. Fastän det inte någonsin går att obesträidligt fastställa hällkonstens noggranna innebörder, är det klart att våra hällmålningar kan, och bör, studeras med fångstfolkets levnadssätt som utgångspunkt.

Yleinen kasku arkeologien parissa on, että aina kun vastaan tulee jotakin mitä ei kyetä selittämään, oletetaan sen liittyvän joko magiaan, riitteihin tai uskontoon (Malmer 1986: 91). Vaikka sanonnassa on varmasti liioittelun makua, on silti huomiota herättävää, miten osuvasti se pitää paikkansa juuri kalliotaitteen selitysmallien osalta. Kuten Jan Gjerde (2010: 9) huomauttaa, on kalliotaidetta totuttu tulkitsemaan nimenomaan uskonnollisten, kosmologisten ja rituaalisten viitekehysten valossa. Kallioihin tehdyt kuvat on miltei poikkeuksetta tulkittu ei-todellisiksi ja tulkintojen lähtökohdana on yleisesti toiminut oletus, että kuvat eivät yksinkertaisesti voi tarkoittaa ”vain” sitä, miltä ne näyttävät (Gjerde 2010: 9; ks. myös Ouzman 1998: 31). Huomiot ovat osuvia myös Suomen ja muun Pohjois-Fennoskandian kivikautisen kalliotaitteesta esitettyjen tulkintojen kohdalla – keskittyttäessä kalliokuvien symbolisiin ja tarkoituksellisiin aspekteihin, ovat ekonomiset ja ekologiset seikat usein jääneet tulkintojen ulkopuolelle (Günther 2009: 17).

Tässä artikkelissa olen tietoisesti valinnut olla keskittymättä kalliotaitteen mahdollisiin

uskomuksellisiin ulottuvuuksiin. Tarkoitukseni on sitä vastoin pohtia kalliotaittemme ja erityisesti siihen kuuluvien hirvikuvien merkitystä ja tarkastella kalliokuvia käytännönläheisestä näkökulmasta, tulkiten kuvat osana niitä tehneiden metsästäjä-keräilijöiden elämäntapaa. Koska hirvi (*Alces alces*) on Euroasian esihistoriallisessa (kallio)taiteessa ylivoimaisesti eniten kuvatuin eläin, kielii se ennen kaikkea siitä, että kyseinen eläin on ollut huomattavan tärkeä elinkeinon kannalta (Ramqvist 1992: 32; ks. myös esim. Hallström 1960: 377). Hirven ja ihmisen välillä on pohjoisilla alueilla selkeästi vallinnut voimakas side, joka on havaittavissa kalliokuvien aihepiirin lisäksi myös kalliotaitteen sijainnissa ja sen yhteydestä tavatussa lähdeaineistossa (Coles 1991: 135; ks. myös Lindgren 2002: 60).

Kalliotaitteen hirvikuvia tulkittaessa on varsin usein kiinnitetty suurta huomiota eroavaisuuksiin niiden kuvaamistyyliin. On esimerkiksi analysoitu sitä, onko vain hirvien ääriiivat kuvattu, vai onko koko eläin tehty ”täyteiseksi”, ja mitä yksityiskohtia hirviin

kulloinkin on merkitty (ks. esim. Ramqvist 1990; 1992; Lahelma 2008: 25; Kivikäs 2009: 64–75). Edelleen on muun muassa pohdittu sitä ilmansuuntaa, johon kallioihin kuvatut hirvet katsovat (esim. Sarvas 1969: 29; Ojonen 1973: 44–45), sekä hirvikuvien jalkojen asentoa (Sjöstrand 2010a; 2010b). Kiistämättä tällaisten lähestymistapojen mielekkyyttä on silmiinpistävä, miten vähän huomiota kalliotaiteen hirvikuvien suhde pyyntikulttuurien elinkeinon on etenkin viime vuosikymmeninä saanut osakseen. Nykytutkijoiden pyrkimykset irrottautua metsästysmagiaan perustuvista tulkinnoista ovat nimittäin johtaneet siihen, että toimeentulon ja kalliomaalausten välillä ei ole haluttu nähdä yhteyttä (Günther 2010: 100; ks. kuitenkin Kekäläinen 2014; Mantere 2014).

Ylipäänsä profaanien ja ei-uskonnollisten näkökulmien poissaolo on kalliotaidetutkimuksessa ollut ilmeistä (Nordbladh 1986: 145). On kuitenkin muistettava, että niin Suomen kuin koko Pohjoisen Fennoskandian kivikautinen kalliotaide on nimenomaan pyyntikulttuurien tekemää, minkä vuoksi myös pragmaattinen, pyyntikulttuurien elinkeinon huomioonottava lähestymistapa kalliokuvien tulkittamiseen on vähintäänkin perusteltu (vrt. Gjerde 2010: 9). Helena Günther (2009: 22) muistuttaakin ytimekkäästi, että metsästys ei ollut kalliomaalauksia tehneille ihmisille vain selviytymistä, vaan se oli yhtäläillä tapa elää. Hänen mukaansa arkeologiassa ei kuitenkaan ole ollut sijaa ottaa huomioon sitä ikivanhaa ja laajasti levinnyttä vastavuoroista eläin-ihminen-suhdetta, joka metsästäjakeräilijöiden parissa on näkynyt niin metsästyksessä, saaliin käsittelyssä kuin taiteessakin (Günther 2010: 100).

Väheksymättä uskomuksellisten tekijöiden osuutta kalliotaidetta tehneiden ryhmien elämässä, olen samaa mieltä kuin John Coles (1991: 135), joka toteaa, että pohjoisten pyyntikulttuurien kalliokuvissa on niukasti sellaisia piirteitä, jotka olisivat luotettavasti tulkittavissa transsendenttisiksi. Samanaikaisesti olen kuitenkin tietoinen myös siitä, että uskontoa voidaan harvoin irrottaa kontekstistaan, ja erityisesti arkeologisia yhteisöjä tutkittaessa on uskonto yleensä niin vahvasti

sidoksissa ”kulttuurin muihin sisäisiin rakenteisiin”, ettei sitä voida nähdä erillisenä osana yhteisön muun elämän joukossa (Saavalainen 1999: 28; ks. myös Gjerde 2010: 11). Kuten Egil Mikkelsen (1986: 127) asian ilmaisee, ei uskonnon ja ekologian välillä ole selkeää erottajaa metsästäjäyhteisöissä, ja koska pohjoisen Fennoskandian kalliotaiteessa on kuvattuna juuri hirviä, on selvää, että oletetut uskonnolliset käsityksetkin ovat ensisijaisesti pohjautuneet yhteisön elinkeinon (Ramqvist 2002a: 144; 2002b: 88). Voimme varmuudella todeta vain sen, ettemme koskaan tule saamaan tietämystä muinaisten metsästäjien yksityiskohtaisesta uskonnollisesta ajatusmaailmasta (Hultkrantz 1986: 61).

Suomen kalliomaalaukset

Kaiken kaikkiaan maastamme tunnetaan tällä hetkellä laskutavasta riippuen hieman yli sata kalliomaalauksia, mikä tekee Suomesta koko Pohjois-Euroopan rikkaimman kalliomaalauksialueen (Lahelma 2005: 29). Vaikka maalauksia nykyisin löytyy muutaman kappaleen vuosivauhdilla, on kuitenkin todennäköistä, että nykytilanne suurilta osin vastaa maalauksien todellista levintää ja mitään nykyisiä käsityksiä mullistavia löytöjä tulee tuskin enää ilmenemään (Sepänmaa 2007: 118). Tämänhetkisen käsityksen valossa näyttää siltä, että kalliomaalauksien tekeminen on maassamme alkanut noin 7000 vuotta sitten ja jatkunut aina varhaismetallikaudelle asti (ks. esim. Seitsonen 2008; Hakulinen 2011; Mökkönen 2011). On tosin pidettävä mielessä, että läheskään kaikkia kalliomaalauksiamme ei pystytä luotettavasti ajoittamaan. Siksi ei täysin voida sulkea pois sitä mahdollisuutta, että jotkin maalaukset olisi tehty jo mesoliittisena aikana tai vastaavasti rautakauden, ehkä jopa historiallisen ajan puolella (Lahelma 2008: 41). Voimakkaimmillaan kalliomaalaustraditio vaikuttaa olleen kampakeraamisena aikana. On huomionarvoista, että tämä ajoitus osuu yksin itäisen Fennoskandian alueella tapahtuneen selkeän väestökasvun kanssa (Tallavaara et al. 2010). On edelleen merkittävää, että kampakeraamisen kulttuurin ilmenemistä ja sitä seurannutta väestönkasvua on edeltänyt voimakas hirvikannan kasvu Kaakkois-Suomessa (Oinonen et al. 2014).

Suurin osa kalliomaalauksistamme on sangen vaatimattomia, yhden tai muutaman kuvan käsittäviä maalauksia. Maalausten kuvasto on meillä suhteellisen yksipuolinen, yleisimmin esiintyvien kuva-aiheiden ollessa ihminen, hirvi ja vene. Antti Lahelman (2008: 23–24, kuva 9) mukaan kalliomaalauksemme kokonaiskuvamäärä on 486 ja näiden prosentuaalinen jakauma seuraavanlainen: ihmiskuvat 32 %; hirvieläinten kuvat 30 %; venekuvat 14 %; geometriset kuvat 9 %; muut eläinkuvat 9 %; kämmenkuvat 6 %. Vaikka muutamia uusia kalliomaalauksia onkin viime vuosina löytynyt, ei merkittäviä muutoksia kuva-aiheiden keskinäisissä suhteissa ole tapahtunut ja Lahelman jaottelua voidaan oikeutetusti pitää edelleen paikkansapitävänä¹. Kuvien tarkan lukumäärän, kuten myös kuva-aiheiden tunnistamisen osalta, on kuitenkin tärkeää pitää mielessä, että tulkinnat ovat aina subjektiivisia ja eri tutkijoilla saattaa olla suuriakin näkemyseroja kuvien erottuvuudesta (ks. esim. Lahelma 2008: 24). Tutkimusta hankaloittavat osaltaan myös ne lukuisat tunnetut punamultaläiskät, joissa ei syystä tai toisesta voida erottaa minkäänlaisia kuvioita.

Kalliomaalauksemme levinneisyys ja topografia

Maantieteellisesti Suomen kalliomaalaukset sijoittuvat pääasiassa Kaakkois-Suomeen, joskin niitä tunnetaan myös jonkin verran muualta maastamme. Toisin kuin muualla Pohjois-Fennoskandiassa, ei kalliomaalauksia mitä ilmeisimmin ole tehty merenrannikolle, vaan kyse on meillä nimenomaan sisämaan alueen traditiosta (Miettinen 2000: 48, 63–65). Kalevi Korsman (2000: 34) on tosin huomauttanut, että suurin osa maamme merenrannikolla sijaitsevista kallioista oli veden alla vielä 3000 vuotta sitten.

Fennoskandian kalliotaiteessa on nähtävissä ero kalliopiirroskeskittymien ja kalliomaalauksen sijoittumisessa; ensin mainitut sijaitsevat jokivarsien tuntumassa, kun taas jälkimmäiset ovat useimmiten liitoksissa järviin tai muuten rauhallisempiin vesistöihin (Sjöstrand 2011: 38). Suomen kalliomaalauksen selkein yhdistävä tekijä onkin niiden sijoittu-

minen sisävesien ääreen. Valtaosa tunnetuista maalauksistamme on sijainnut muinoin vallinneiden suurjärvien rannoilla, erityisesti Muinais-Saimaan ja Muinais-Päijänteen sekä näiden lasku-uomien varsilla (ks. Sepänmaa 2007: 109–110).

Vain muutamaa yksittäistä poikkeusta lukuun ottamatta ovat maamme kalliomaalaukset tehty niin, että ne suuntautuvat ulospäin rannasta. Kuvia ei siis juurikaan ole tehty sisämaata kohden, vaan tarkoituksena on mitä ilmeisimmin ollut maalauksen näkyminen esimerkiksi järvellä kuljettaessa (Poutiainen 2010: 46). Suuri osa kalliomaalauksistamme sijaitsee veteen laskevissa pystysuorissa kallioissa siten, että ne on täytynyt maalata joko veneestä tai vaihtoehtoisesti talvisaikaan jäältä. Yleisesti ottaen maalaukskallioiden edustalla ei ole sijainnut oleskeluun soveltuvaa rantaa, mutta joskus kallioiden edustalla on tasanne, jolta käsin maalaukset on saatettu tehdä. Muutaman kalliomaalauksen vierestä tunnetaan myös puoliluola tai vähäistä suojaa antava kalliolippa, mutta vaikuttaa siltä, että ainakaan suurimmassa osassa kohteista ei tarkoitus ole ollut viettää aikaa maalausten lähetyvillä (Kivikäs 1995: 18–19; 2005: 10; Huurre 1998: 283).

Osasyys kalliomaalauksemme säilymiseen on ollut itse tekopaikassa, sillä usein maalaukset ovat olleet esimerkiksi sateelta suojassa niitä suojanneen lipan tai sisäänpäin suuntautuneen kallionmuodon ansiosta (kalliomaalauksen säilymisestä ks. Taavitsainen & Kinnunen 1979). Pekka Kivikkään (2009: 19) mukaan yksi kriteeri kalliomaalauksen tekemiselle onkin ollut maalauksen säilymisen turvaaminen. Toisaalta voidaan ajatella, että maalauksia on alun perin tehty myös muualle, mutta vain säilymisen kannalta otollisiin paikkoihin tehdyt kuvat ovat säästyneet tähän päivään asti. Tämänhetkisen aineiston valossa vaikuttaa siltä, että kuvia on mieluiten tehty kallioiden vaaleimmille alueille ja suosiossa ovat olleet erityisesti ”sileät haarniskapinnat, seinämistä ulos työntyvät osat, kulmaukset ja eräät halkeamien ja juonteiden rajaamat alueet” (Kivikäs 2009: 19). Miettisen (2000: 17) mukaan kallion luontaisia muotoja on kuitenkin hyödynnetty maalauksissa vain

harvoin. Vaikuttaakin siltä, ettei maamme kalliotaiteessa ole havaittavissa samanlaisia viitteitä mikro- ja makro-maisemien välisestä suhteesta, kuin mitä osa tutkijoista on havainnut muualla Pohjois-Fennoskandiassa (esim. Helskog 2004; Gjerde 2010).

Tutkittaessa kalliomaalausten ja muiden kiinteiden muinaisjäännösten välistä suhdetta, ei mitään selkeää suuntausta ole voitu osoittaa; osa kalliomaalauksista sijaitsee maisemassa täysin erillään, kun taas toisten lähettyviltä tunnetaan useampiakin muinaisjäännöksiä (Sepänmaa 2007: 112). Pyyntikulttuurin asuinpaikkoja ei tunneta Suomen kalliomaalausten välittömästä läheisyydestä, mutta on todettava, että inventointitilanne on tässä suhteessa vielä varsin puutteellinen (Lahelma 2008: 20; Poutiainen 2010: 46). Joidenkin yksittäisten

kalliomaalausten edustalta on tavattu oleskeluun viittaavia jälkiä, mutta on epäselvää, missä määrin ne heijastavat varsinaista asumista. Naapurialueiden kalliotaiteessa suhde asuinpaikkoihin on sen sijaan huomattavasti kiistattomampi. Esimerkiksi Norjan rannikon ja Pohjois-Ruotsin kalliotaide on läheisessä yhteydessä asuinpaikkoihin (ks. esim. Simonsen 2000: 37) ja Uikujoelta, Ääniseltä ja Nämforsenilta on niin ikään tavattu keskittyneitä ihmistoiminnan merkkejä aivan kalliokuvien tuntumasta (ks. Lahelma 2008: 20 ja siinä viitatuista lähteistä).

Kalliomaalaukset osana pyyntikulttuurin maisemaa

Ralph Hartley ja Anne Wolley Vawser (1998) ovat erottaneet kaksi merkittävää tekijää, jot-

Kuva 1. Verlan kalliomaalaus Valkealassa (nyk. Kouvola) on sijainniltaan varsin tyypillinen kalliomaalaukskohde. Se sijaitsee kahden keskeisen vesiväylän, Mäntyharjun reitin ja Kymijoen, liittymäkohdassa. Maalaus on tehty pystysuoraan kallioseinämään, joka laskee suoraan veteen. Kallio on väritykseltään ympäristöään vaaleampi ja se avautuu länsilounaaseen päin. (Kuva: V. Mantere.)

ka vaikuttavat ihmisen käyttöön maankäytön osalta: avaruudellisen suuntautumisen (*spatial orientation*) sekä avaruudellisen kitkan (*spatial friction*).

Avaruudellisella kitkalla tarkoitetaan tilankäytön tehottomuutta ja vaivannäköä, jota ihminen toiminnallaan pyrkii välttämään. Kyse on toisin sanoen siitä perusperiaatteesta, että ihminen koettaa luontaisesti löytää lyhimmän ja vähiten energiaa vievän reitin kulkiessaan hänelle hyödyllisten paikkojen välillä (Hartley & Wolley Vawser 1998: 192 ja siinä viitatuista lähteistä). Tätä johtoaletusta soveltaen on arveltu erilaisten ruokavarastojen olleen keskeisessä asemassa esihistoriallisissa maisemakuvissa. Etenkin kylminä kuukausina on varastoidun ruoan saanti ollut elinehto selviytymiselle (ks. Hartley & Wolley Vawser 1998: 192–195, 204). Mahdollisesti myös kalliotaiteen tekeminen on liittynyt ruokavarastojen merkitsemiseen ja/tai omistussuhteiden rajoittamiseen².

Avaruudellisella suuntautumisella viitataan puolestaan ihmisen kykyyn suunnistaa elinympäristössään, johon vaikuttavat pääasiassa kolme seikkaa: maisemallisten kiintopisteiden muistaminen, reittien tiedostaminen sekä tietoisuus maantieteellisestä suunnasta (Hartley & Wolley Vawser 1998: 190). Ihminen kykenee näiden tekijöiden avulla muodostamaan eräänlaisen kognitiivisen kartan ajan myötä ympäristöstään keräämistään tiedoista.³ Tällaisessa älyllisessä kartassa erilaiset ”luontaisesta” poikkeavat osatekijät tapaavat valikoitua – usein kalliotaiteella varustelluiksi – maamerkeiksi, jotka puolestaan ovat hyödyllisiä niin navigoinnin kuin elinympäristön resurssien hyödyntämisenkin osalta (Hartley & Wolley Vawser 1998: 191 ja siinä viitatuista lähteistä; ks. myös Nash & Chippindale 2002: 9). Vieraasta maisemasta voidaan näin ollen muokata tuttu kalliotaiteen avulla (ks. Malmer 1989: 10; Nash 2008: 326; Gjerde 2010: 438).

Kartoittaessaan kalliomaalaustemme suuntautuneisuutta, on Timo Sepänmaa (2007: 113–117) tehnyt mielenkiintoisen havainnon; näyttää nimittäin siltä, että huomattavan suuri osa maamme kalliotaiteesta on tehty lounaaseen avautuviin maalauspintoihin. Vaikka ilmiö saattaa osittain selittyä mannerjään

liikkumissuunnan aiheuttamasta, sopivien maalauspaikkojen epätasaisesta jakautumasta, on ilmansuunnalla silti saattanut olla oma merkityksensä maalauksien tekijöille. Tähän viittaisi etenkin se, että Fennoskandian kalliomaalaukset, Skandinavian kalliopiirroksiset ja Siperian kalliokuvat vaikuttavat kaikki olevan selkeästi keskittyneitä etelän puoleisiin ilmansuuntiin (ks. Kivikäs 2005: 27; Günther 2010: 105). Voimme vain spekuloida kalliotaiteen suuntautumisen tarkemmasta merkityksestä, mutta yksi mahdollisuus saattaisi olla, että kalliokuvat ovat toimineet eräänlaisina kompassina maastossa. Kenties kalliokuvien yksi funktio onkin ollut toimia apuna suunnistamisessa (vrt. myös Kivikäs 1995: 18). Mahdollisesti kalliomaalaukset ovat samalla merkinneet kuvia tehneiden yhteisöjen hyödyntämiä reittejä ja myötävaikuttaneet kognitiivisten karttojen muodostumiseen.

Mairi Rossin (2001: 545) mukaan kaikkein oleellisin tekijä metsästäjä-keräilijä-kulttuureissa on läheinen ja hienostunut suhtautuminen ympäristöön. Hän painottaa, että suhde ympäröivään luontoon ja maisemaan on kaikkea muuta kuin eläimellinen tai lapsenomainen; se on ympäristön tarkkaan havainnointiin perustuva, osa laajempaa tiedollista kokonaisuutta. Toinen tärkeä seikka metsästäjä-keräilijöiden yhteisöissä on matkanteko, joka tapahtuu niin maalla kuin vesitsekin. Kuten Ross (2001: 546) huomauttaa, eivät metsästäjä-keräilijät harhailleet maastossa irrationaalisesti, vaan heidän elinympäristönsä oli täynnä, usein kalliomaalauksin varustettuja, merkityksellisiä reittejä, joita pitkin liikuttiin ja siirreltiin hyödykkeitä (ks. myös Nash & Chippindale 2002: 12). Kivikauden ihmisen elämässä matkustuksella – johon sisältyi esineiden ja raaka-aineiden hankinta, kommunikaatio sekä tiedon vaihtaminen – onkin oletettu olleen ensisijainen rooli (ks. Gjerde 2010: 150 ja siinä viitatuista lähteistä).

Maalauksistamme pääosa on aikoinaan sijainnut saarilla ja näyttää siltä, että yhtenä kriteerinä maalauspaikan valinnalle on toiminut kallon keskeinen sijainti kulkukelpoisella vesireitillä (Kivikäs 2009: 19; Sepänmaa 2007: 109). Vesireitit ovatkin toimineet ”kivikauden moottoriteina” (vrt. Gjerde 2010: 336, 363),

joita käyttämällä ihmiset ja tavarat liikkuvat huomattavasti nopeammin ja mutkattomammin kuin maitse. On lisäksi todennäköistä, että vesireittejä hyödynnettiin myös talvisaikaan; jään yli oikaisemalla säästettiin pitkiltä kiertoreiteiltä (Nordenskiöld 1919: 374, sit. Gjerde 2010: 412). Kivikkään (2005: 31) mukaan kalliomaalauksia on meillä tehty ”ennen kaikkea liikkumisen kannalta vesistön hallitseviin kohtiin: reittien risteämiin, järvikapeikkoihin ja joskus etäälle näkyvien maamerkkien lähelle”. Hänen mukaansa maassamme onkin ”vain harvoja kalliomaalauspaikkoja, joiden valintaa ei suoraan voi perustella niiden sijainnilla vesireitin tai järveltä toiselle johtavan kannaksen tuntumassa” (Kivikäs 1995: 18). Timo Miettisen (2000: 22) mielestä on niin ikään loogista selittää kalliomaalaustemme vesisidonaisuus sillä, että kampakeraamisen väestön liikkuminen tapahtui nimenomaan vesireittejä pitkin. Hänen näkemyksessään maalausten sijainti heijastaakin erityisesti metsästäjäryhmien tekemiä laajoja pyyntimatkoja, ja maalaukset ovat saattaneet toimia pyyntialueita tai niiden rajoja kuvaavina merkkeinä⁴ (Miettinen 2000: 24; vrt. myös Sognnes 1998: 156). Tähän saattaisi viitata myös Jacob Fellmanin keräämä tieto, jonka mukaan saamelaisten pyyntialueilla sijaitseita, joka ”pyhitti ja varasi alueen niin, että seidan ympäristössä pyyntiä saivat harjoittaa ainoastaan seidan omistava kyläkunta tai seidan tekijät” (ks. Kortenieniemi 2008: 37).

Näkemykset kalliomaalausten käytännönläheisestä yhteydestä keskeisiin vesireitteihin ovat saaneet osakseen myös vastustusta. Esimerkiksi Lahelman (2001: 8) mielestä maalausten sijoittuminen rantavyöhykkeellä tulisi olla laajempi, ”jos kyse olisi vain vesillä liikkumisen tai pyynnin sanelemasta käytännön konventiosista”. Hän uskoo vastauksien sen sijaan löytyvän uskonnollisesta, pyhään liittyvästä symboliikasta. Kalliomaalausten sijainti kulkuväylien risteyskohdissa voidaan hänen mukaansa nähdä profaanin tulkinnan sijaan vertauskuvana liminaaliselle tilalle, jossa maalausten ohittaminen on kuvastanut siirtymistä pyhälle alueelle. Hänen mukaansa keskipisteessä on ollut kalliomaalauksessa kohtaavat elementit vesi, maa ja taivas, jotka puolestaan ovat nähtävissä uskonnollisen tai kosmologisen viitekehyksen kautta (Lahelma 2001: 8–10).

Vaikka maalausten sijainnilla ja vedellä elementtinä on saattanut olla uskomuksellisia ulottuvuuksia kalliomaalausten tekijöiden maailmankuvassa, en jaksa uskoa, että vesillä olisi liikuttu ”rituaalien kohteena” olleiden ”pyhien alueiden” (Lahelma 2001: 10) vuoksi, vaan ennen kaikkea elinkeinollisten syiden takia. Sama pätee laajoihin kalliotaidekeskittymiin, joilla mitä ilmeisimmin on ollut eri funktio kuin pienemmällä kalliokuvakohdeilla. Perinteisesti laajat ja pitkään käytössä olleet maalauspaikat on haluttu nähdä kulttipaikkoina (Kivikäs 1993: 104) tai rituaalisina kohtaamispaikkoina (Helskog 2004: 284). Mielestäni on kuitenkin perusteltua kysyä, miksei suuria kalliotaidekeskittymiä – jollaisiksi meillä voitaneen laskea ainakin Astuvansalmi ja Saraakallio – voitaisi nähdä kokoon-tumispaikkoina ilman sen syvempää sakraalia ulottuvuutta. Kalliotaidekeskittymillä eri seuduilta tulleet ihmiset ovat voineet vaihtaa keskenään ajatuksia, esineitä ja raaka-aineita. Ei myöskään ole poissuljettua, että tällaiset kohteet olisivat kytkettyneet eksogamiaan, jolloin puolisoita myytiin tai vaihdettiin eri ryhmien tavatessa (vrt. Meinander 1979: 88, 93).

Mielikuvaa kalliotaidekeskittymistä jonkinasteisina kokoontumispaikkoina tukee kaikkien Pohjois-Fennoskandian suurten kalliotaidekohteiden yhteinen nimittäjä; sijainti liikkumisen ja matkanteon kannalta keskeisellä paikalla, joka on soveltunut erityisesti veneillä tapahtuneeseen kanssakäymiseen (Gjerde 2010: 410, 413). Muun muassa Gjerde (2010: 384) onkin arvellut, että Pohjois-Fennoskandian kalliotaidekohteet ovat olleet yhteydessä toisiinsa ja että ihmiset ovat matkanneet eri kalliomaalausalueiden välillä (ks. myös Hallström 1945: 33, 37; Hagen 1976: 127–130; Meinander 1979: 91–92). Hän on edelleen tulkinut Suomen kalliomaalaukset linkkinä Nämforsenin ja Äänisen kalliopiirrosten välillä (Gjerde 2010: 384; vrt. myös Taavitsainen 1979). Myös Kivikäs (2005: 29–30) uskoo, venekuvien levinnän perusteella, että maahamme olisi johtanut reittejä niin Baltiasta, idästä kuin lännestäkin. Vaikka mikään ei sodi tällaista kuvaa vastaan, on kalliotaidetutkijoiden ollut perinteisesti helpompi hyväk-

syä kivikauden väestöryhmien vuorovaikutus eteläisten ja pohjoisten alueiden välillä kuin mahdolliset itä-länsi-suunnassa tapahtuneet kanssakäymiset (Gjerde 2010: 383–384; ks. myös Meinander 1979: 85 ja siinä viitatus lähde).

Hirvenpyynti ja kallio kuvat

Kansatieteellisen ja historiallisen lähteaineiston valossa Suomessa on metsästetty hirviä ainakin väijymällä, hiipimällä, ajamalla ja matkimalla (Poutiainen 2010: 48 ja siinä mainitut lähteet). Hirviä tiedetään menneisyydessä pyydetyn myös ajamalla niitä tarhoihin sekä niin kutsutulla hangasaidalla, ”jonka aukkoihin voitiin asettaa salahaudan, asetusjousen tai viputerän ohella nuorasta ansilimukka” (Korteniemi 2008: 32). Vaikka osa näistä pyyntimuodoista lieenee peräisin historialliselta ajalta, on kuitenkin todennäköistä, että arvokkaan saaliseläimen pyydystämiseksi on jo kalliomaalauksen tekoaikaan hyödynnetty lukuisia metodeja (ks. esim. Kairikko 2006: 12–13). On myös mahdollista, että koiria käytettiin apuna hirvenmetsästyksessä jo kivikaudella⁵ (Kairikko 1997: 12). On lisäksi ehdotettu, että yksi käytetty hirvenpyyntitapa olisi ollut elävän uroshirven sitominen puuhun kiima-aikana, jolloin se olisi houkuttellut paikalle muita hirviä (Hämäläinen et al. 2001: 18).

Kalliomaalauksista itsestään ei juuri ole apua tarkkojen metsästystapojen kartoittamisessa, sillä maalauksevastostamme ei löydy varsinaisia pyyntiin kytkeytyviä kuvia – tai ainakaan sellaisia, jotka osaisimme tänä päivänä tulkita yksiselitteisesti pyyntiä esittäviksi⁶. Tutkijoiden tulisikin mielestäni pysähtyä miettimään tarkemmin niitä kriteereitä, joilla ylipäänsä voimme tunnistaa metsästystä kuvaavan kalliomaalauksen. Ehkä jo saaliin – kuvaaminen on voinut symboloida metsästystä. Günther (2009: 26–27) onkin huomauttanut, ettei ihmisen ja eläimen välisessä suhteessa välttämättä ole ollut kysymys hallinnan saavuttamisesta, vaan kyseessä on saattanut olla syvempi yhteenkuuluvuus, minkä vuoksi aseiden kuvaaminen on ollut epäolennaista.

Esimerkiksi hän nostaa Koillis-Amerikan kallioitaiteen, jossa – pyyntiin ja eläin-ihminen-suhteeseen kytkeytymisestä huolimatta – on vain harvoin kuvattu aseita.

Koska kalliomaalauksistamme valtaosa sijaitsee jyrkissä kallioseinämissä, on houkuttelevaa ajatella, että hirviä olisi pyydetty samaan tapaan kuin peuroja ajamalla niitä alas kallioilta (ks. esim. Lindqvist 1994: 130 ja siinä mainitut lähteet; Mandt 1995: 269–270). On myös ehdotettu, että muinaisrunot ja jotkin paikannimet heijastaisivat nimenomaan tällaista pyyntitapaa (Korteniemi 2008: 35–36 ja siinä viitatus lähteet). Jussi-Pekka Taavitsainen (1978: 194) on tosin huomauttanut, että hirven luontaisesta käyttäytymisestä johtuen sitä on vaikea saada ahdistetuksi samaan tapaan kuin peuraa, ja tämän vuoksi hirviä on tuskin voitu metsästää ajamalla niitä alas kallioilta. Kysyessäni asiasta hirvitutkija Kaarlo Nygréniltä, suhtautui hän niin ikään epäluuloisesti siihen, että hirviä olisi ajettu kallioilta; hän huomautti, ettei tällainen pyyntitapa mitään luultavimmin olisi ollut tuloksekasta, mutta sitäkin vaarallisempaa sitä yrittäneille metsästäjille (Nygrén, sähköposti; ks. myös Kairikko 1997: 11; 2006: 11–12). Markku Korteniemi (2008: 36) on toisaalta ilmeisen vakuuttunut siitä, että hirvien takaa-ajo ihmisten haluamaan suuntaan, myös alas jyrkänlehteä, oli mahdollista. Suomussalmen Väräkallion kalliomaalauksessa on puolestaan kohta, johon on kuvattu kuusi hirveä ikään kuin putoamassa tai nousemassa taivasta kohti (Taavitsainen 1979: 110–111, 116). Heikki Lehiköisen mukaan (2008: 35) paikalla vierailnut poroisäntä olisi tulkinut kuvauksen selkeästi esittävän kalliolta alas putoavia, mahdollisesti ihmisten ajamia hirviä.

Ruotsissa on ainakin historiallisena aikana mitään ilmeisimmin onnistuttu ajamaan hirviä alas kallionjyrkänlehteltä. Värmlannissa, Brunskogin pitäjässä on hirviä houkutteltu talvisaikaan maastoon jätettyjen heinien avulla kulkemaan jyrkänlehtelle johtavaa riukuaitaa pitkin. Aidan varrella on sijainnut pyyntikuoppia, ja jos hirven onnistui välttää nämä, putosi se lopulta jyrkänlehteltä (Granlund 1940: 7–8). Myös Ångermanlannissa, Bodumin pitäjässä on viimeistään 1600-luvulla sijainnut

vastaavanlainen pyyntikuoppajärjestelmä, joka jyrkänteeseen päätyvine aitoineen on tulkittavissa samaiseen pyyntimuotoon liittyväksi (ks. Granlund 1940: 8). Vaikuttaa siis siltä, että hirvien pyynti kalliojyrkänteillä on ainakin teoriassa ollut mahdollista. Täten ei ainakaan suorilta käsin voida sulkea pois sitä mahdollisuutta, että osa maalaus kallioistamme kytkeytyisi tällaiseen pyyntitapaan.

Hirvien pyytäminen kuoppien avulla on mitä ilmeisimmin ollut Ruotsissa monin verroin yleisempää kuin Suomessa. Ruotsista tunnetaan pelkästään Norlannin alueelta yli 30 000 rekisteröityä pyyntikuoppaa (Viklund 2004: 43), kun taas meillä on rekisteröity pyyntikuoppia koko maasta yhteensä 1602 kohteen verran (Museoviraston muinaisjäännösrekisteri). Näistä valtaosa on ajoittamattomia ja vain 21 varmuudella kivikautisia. Lisäksi tietokantaan on omana kategorianaan rekisteröity 1238 muinaisjäännösryhmää, joiden joukossa on joitakin pyyntikuoppajärjestelmiä, sekä 542 tarkemmin määrittelemätöntä kuoppaa, joista osa on otaksuttavasti juuri pyyntikuoppia. Tiedoista käy ilmi, että niin kuoppien määrittelemisen kuin niiden ajoittamisenkin on harmillisen vaikeaa. Suomessa pyyntikuoppia on tehty peräti 10 000 vuoden ajan, mesoliittisesta ajasta aina 1800-luvun loppupuolelle asti (Leiviskä & Haataja 2010: 29).

Maastamme tavatut pyyntikuopat sijaitsevat kuitenkin niiden iästä riippumatta kaukana kalliomaalaustemme päälevintäalueesta. Niin pyyntikuoppien kuin pyyntikuoppajärjestelmienkin maantieteellinen levinneisyys on selkeästi painottunut Pohjois-Pohjanmaalle ja Lappiin – alueelle, jolta ei tunneta kuin kolme kalliomaalausta. Pyyntikuoppia tunnetaan vähäisemmissä määrin myös muualta maastamme, mutta on silmiinpistävää, että kuntia, joissa ylipäänsä esiintyy sekä kalliomaalauksia että pyyntikuoppia, on vain kourallinen. Kursorinen katsaus osoittaa edelleen, ettei yhdenkään kalliomaalauksen lähiympäristössä näytä sijaitsevan pyyntikuoppia. Vaikka pyyntikuoppien nykyinen levinneisyystilanne selittynee osin inventointien puutteellisuudella ja topografisilla eroavaisuuksilla, voidaan silti jokseenkin luo-

tettavasti todeta, ettei pyyntikuoppien ja kalliomaalauksen välillä näyttäisi Suomessa olevan lähimainkaan yhtä selkeää yhteyttä kuin esimerkiksi Ruotsissa (ks. myös Taavitsainen 1976: 128). Esimerkiksi Nämforsenin kalliomaalauksen välittömässä läheisyydessä on lukuisia pyyntikuoppia ja hirvet vaeltavat maalausten ohi vielä tänäkin päivänä (Sjöstrand 2011; Tjärnström 2010: 4–5, 11). Erityisen mielenkiintoinen havainto on Ångermanlandin, Högbergetin kalliomaalauksen edustalta löydetty pyyntikuoppa, josta kaivausten yhteydessä löytyi punamultaa varastoituna (ks. Sjöstrand 2011: 61).

Vaikkeivät Suomen kalliomaalaukset näyttää assosioituvan pyyntikuoppiin, saattavat kalliokuvat kuitenkin liittyä hirvien vaellusreitteihin ja elinpiireihin. On esimerkiksi jo varhain pantu merkille, että hirviä esiintyy nykyisinkin kalliomaalaustemme läheisyydessä, ja esimerkiksi Taavitsainen (1978: 193) on perimätiedon valossa arvellut, että Suomussalmen Väräkallion kalliomaalaus on saattanut sijaita lähellä hirvien talvehtimisalueita jo esihistoriallisena aikana. Vaikka Hannu Poutiainen (2010: 50) on varsin kriittiseen sävyyn huomauttanut, että hirvien ”vaellusreittejä sekä kesä- ja talvelinpiirejä on ylipäänsä kaikkialla sellaisilla alueilla, jotka soveltuvat hirvien elinpiireiksi”, eivät hirvet kuitenkaan oleile tasaisesti koko käyttämällään reviirillä, vaan suosivat tiettyntyyppisiä alueita muun muassa tarjolla olevan ravinnon perusteella. Hirvet ovat oleskelleet kesä- ja talvikausina eri alueilla ja ne ovat näyttäytyneet maisemassa vaiheikkaasti milloin sarvekkaina, milloin vasojen kanssa. Hirvet ovat edelleen vaeltaneet muun muassa keväisin ja syksyisin samoja reittejä pitkin ja niitä on eri vuodenaikoina metsästetty eri keinoin. Kuten Gjerde (2010: 96–97, 282) toteaa, oli sopeutuminen muuttuviin vuodenaikoihin selviytymisen kannalta ensiarvoista muinaisille metsästäjä-keräilijöille, joiden tietämys maastosta rakentui eläinten käyttäytymiseen ja metsästyksen eri vuodenaikoina kytkeytyneiden paikkojen ympärille.

Kesäaikaan hirvet oleskelevat mieluiten rehevien kasvillisuusalueiden lähistöllä ja suosivat eritoten vesikasveja ja juurakoita, joita eläimet tavoittelevat rantavedessä kahlaten (Nygrén 1997: 28; Hämäläinen et al. 2001: 96–

97; Willamo 2005: 26; Poutiainen 2010: 50 ja siinä viitattut lähteet). Kun otetaan huomioon, että kalliomaalauksemme sijaitsivat miltei poikkeuksetta rantaviivan tuntumassa, ei ole kaukaa haettua nähdä yhteyttä veden äärelle tehtyjen hirvikuvien ja siellä todellisuudessaakin viihtyvien hirvien välille. On yhtälailla huomionarvoista, että kalliokuvat sijaitsivat niin Suomessa kuin muuallakin Pohjois-Fennoskandiassa usein järvikapeikoissa; kohteissa, joita hirvet käyttivät ylityspaikkoina (ks. Gjerde 2010: 408). Uskonkin, että hirviä on pyydetty juuri rantaviivasta; sekä niiden ruokailualueilta että niiden käyttämiltä ylityspaikoilta, ja oletan, että myös kalliomaalaukset kytkeytyvät tavalla tai toisella hirvien metsästykseseen tällaisilta paikoilta.

Jousta on mitä todennäköisimmin käytetty hirvenmetsästykseseen jo kalliomaalaus-temme tekoaikana – tämän puolesta puhuu ainakin Astuvansalmen jousta kädessään pitävä naisfiguuri, jonka viereen on piirretty kolme (mahdollisesti neljä) hirveä (ks. esim. Sarvas 1973: 10). Astuvansalmelta ja Laukaan Saraakalliolta löydetty nuolenkärkien katkelmat⁷ kielivät nekin muinaisesta jousimetsästyksestä. Vaikka nuolenkärkien katkelmat voivat periaatteessa olla peräisin myös uhrauksista (ks. Gjerde 2010: 158), en kuitenkaan pidä tätä todennäköisenä, sillä herää kysymys, miksi juuri katkenneita nuolenkärkiä olisi käytetty uhraamiseen. Nuolenkärkien yhteyttä kalliomaalauksiin on myös selitetty sympateettisella metsästysmagialla siten, että kalliokuvia olisi ammuttu nuolilla ennen pyyntiretkä siinä uskomuksessa, että nuolet osuisivat metsällä myös todellisiin hirviin (Taavitsainen 1976: 128). Vaikka tällaista selitystä pystytään perustelemaan etnografisten tietojen valossa, voidaan nuolenkärjet tulkita myös huomattavasti käytännönläheisemmin. Kallioon maalatut hirvet ovat nimittäin voineet toimia yksinkertaisesti maalitauluina ilman sen syvempää uskomuksellista ulottuvuutta. Voimme olla vakuuttuneita siitä, ettei hirvenpyyntiin ole lähdetty pelkän toivon varassa, vaan jousilla ampuminen on vaatinut pitkäjänteistä harjoittelua. Jousia ja nuolia on lisäksi tarvinnut virittää tämän tästä, ja yhteisön nuorukaisia on taatusti opetettu käyttämään jousia en-

nen kuin he ovat päässeet mukaan varsinaisille pyyntiretkille. Varmasti maalitauluina on käytetty myös muita kohteita kuin kallioon maalattuja hirviä, mutta ei ole vaikeaa kuvitella, että pienen hirvenkuvaan osunut metsästäjä on ollut arvostetussa asemassa niin metsästysporukassa kuin yhteisössä ylipäänsäkin. Myös maalausten sijainti jyrkissä veteen laskevissa kalliopinnoissa saattaisi puhua sen puolesta, että kuvien yksi tarkoitus oli toimia maalitauluina. Veneestä nuolien ampuminen on nimittäin ollut vielä monin verroin hankalampaa kuin maalta käsin, ja mikä olisikaan toiminut parempana maalitauluna ampumisen harjoittelulle kuin vaaleassa kalliassa selkeästi erottuva punainen maalaus.

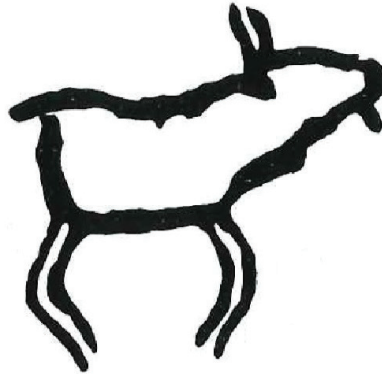
Sarvipäiset ihmishahmot, joita kalliomaalauksistamme tunnetaan jonkin verran, on perinteisesti totuttu näkemään shamaaneina (esim. Sarvas 1969; Sarvas & Taavitsainen 1976). Kuva aiheeseen perehtynyt Eero Autio (1993a; 1995) on kuitenkin – perustaen tulkintansa Kuolan saamelaisten tarustoon (ks. Autio 1993b) – selittänyt sarvekkaat hahmot vaihtoehtoisesti joko jonkinasteisiksi myyttisiksi olennoiksi, totemistisiin riitteihin osallistuviksi ihmisiksi tai eri arvojärjestystä edustaviksi henkilöiksi. Edelleen, kuten esimerkiksi Taavitsainen (1976: 123) nostaa esille, voidaan sarvipäiset ihmishahmot tulkita yksinkertaisesti metsästysasuun sonnustautuneiksi pyytäjiksi (vrt. Simonsen 1982: 141). Tämä on mielestäni myös uskottavin selitys – käyttäväthän metsästäjät nykyäänkin mahdollisimman maastoon sulautuvaa vaatetusta. Erityisen tärkeää maastoutuminen on ollut kivikauden jousimetsästäjille, jotka joutuivat naakimaan eli hiipimään mahdollisimman lähelle saaliseläintä saadakseen sen osuma-etäisyydelle (ks. Hämäläinen et al. 2001: 18). Ei myöskään ole vaikeaa kuvitella hirveä matkineen pyyntimiehen pitäneen yllään hirsensarvia. Riippumatta selityksestä, ”liittyy sarvipäinen olento kaikissa tapauksissa hirveen ja on vahva todiste elannokseen hirviä tappavan ihmisen ja hirven välillä vallinneesta läheisestä yhteydestä” (Taavitsainen 1976: 123).

Hirvikuvien sarvettomuus

Maamme kalliomaalauksissa esiintyvät hirvenkuvat ovat muutamaa poikkeusta lukuun

ottamatta kuvattu ilman sarvia. Sama ilmiö toistuu myös naapurialueillamme; Skandina-viassa valtaosa kallioihin tehdyistä hirvieläimistä on kuvattu sarvettomina ja ilman sarvia kuvattuja hirviä esiintyy runsain mitoin myös eri puolilla Venäjää. Enemmistö Pohjois-Euroopasta ja Venäjältä löydetystä kivikautisista hirvenpääveistoksista esittää niin ikään sarvettomia eläimiä (Carpelan 1975, sit. Günther 2010: 97). Kuten Günther (2010: 97) aiheellisesti huomauttaa, on kuitenkin silmiinpistävää, miten vähän tämä seikka on saanut osakseen huomiota pohjoismaisten arkeologien parissa, vaikka se on yleisesti tutkijoiden tiedossa. Erityisen mielenkiintoinen havainto on, että vaikka sarvettomat hirvet olisi helppo tulkita hirvilehmiksi (kuten ne Venäjällä on usein nähty), on hirvieläinkuvien sukupuoleen kiinnitetty hämmästyttävän vähän huomiota pohjoismaisessa kalliotaidetutkimuksessa (Günther 2010: 97; ks. kuitenkin Kivikäs 2009: 73). Yksi syy tähän on oletettavasti nykytutkimuksen kiinnittyminen shamanistisiin selitysmalleihin, joissa eläimet tavataan sivuuttaa tai määritellä ylikuonnollisiksi shamaanin apueläimiksi tai hirven muodon ottaneiksi shamaaneiksi (Günther 2010: 99–100). Esimerkiksi Lahelma (2001: 16) toteaa sangen yksioikoisesti, että kalliomaalauksiin kuvattu hirvi ”ei siis toisin sanoen esitä todellista, lihaa ja verta olevaa hirveä vaan eläimenhahmoista shamaania tai tämän sielueläintä”. Myös eishamanistisissa tulkinnoissa hirvikuvat on usein nähty kuvitteellisina ja selitetty muun muassa käsitteellisinä eläiminä (Wennstedt Edvinger 1993, sit. Günther 2010: 101–102), totemistisina klaanisymboleina (Tilley 1991: 68) tai aurinkosymboliikkaan kytkeytyvinä (Günther 2010: 5–6).

Pekka Sarvas on kuitenkin jo varhain (1969: 30; 1975: 46) esittänyt, että kalliomaalauksemme hirvikuvat olisivat seurausta kevättalvisesta hirvenpyynnistä – toisin sanoen ne kuvastaisivat todellisia, kevättalvisia uroshirviä, joille ei vielä ole kasvanut sarvia. Taavitsainen (1978: 187) on edelleen huomauttanut, että myös maalausten sijainti puhuu tämän tulkinnan puolesta, sillä kalliokuvia on ollut helpompi tehdä jäältä kuin veneestä käsin. Hänen mukaansa suksilla liikkuneiden metsästäjien on ollut helppo

Kuva 2. Hirvenkuva Uttamonsalmen II kalliomaalauksessa (Sarvas & Taavitsainen 1976: kuva 10). Jussi-Pekka Taavitsainen (suullinen tiedonanto) on kertonut mielenkiintoisesta huomiosta, jonka ilomantsilainen salametsästäjä teki nähtyään kyseisen hirvenkuvan; hän oli oitis tunnistanut kuvan esittävän kuollutta hirveä, vaikka Pekka Sarvas ja Jussi-Pekka Taavitsainen (1976: 46) olivat pitäneet sitä taidokkaana esityksenä laukkaavasta eläimestä. Havainto on sikäli mielenkiintoinen, että vaikka kuva ei suoranaisesti kerro metsästyksestä, ei kuolleen hirven maalaaminen kallioon ole luontevasti selitettävissä esimerkiksi shamanismilla tai totemismilla. Sitä vastoin kuollutta eläintä esittävä hirvikuva saattaisi hyvinkin tukea tässä artikkelissa esitettyä näkemystä hirvenkuvien yhteydestä todellisiin saaliseläimiin. Mahdollisesti kallioon kuvattu hirvi on joissain tapauksissa saattanut olla verrannollinen valokuvan ottamiseen; kenties hirven kaatanut metsästäjä halusi ikuistaa tärkeän ja näyttävän saaliinsa ilman sen syvempää uskonnollista viestiä.

ajaa hirvet järvien kapeille ja jyrkille rannoille (maalausten tekopaikoille), josta ne eivät ole enää päässeet metsään. Osalta kalliomaalauksista avautuu näkymä järvenselälle ja tällaiset paikat ovat Taavitsaisen mukaan niin ikään soveltuneet hirvenmetsästykseen, sillä hirvi ei ahdistettuna pakene selälle vaan pysyttelee rantaviivan tuntumassa, jossa se on ollut helppo saalis pyyntimiehille. Tulkinnaa tueksi hän siteeraa Runebergin *Elgskyttarne* -runoa vuodelta 1832, jossa mainitaan, että hiihtämällä tapahtuva hirvenpyynti on vaivatonta, koska hirvet eivät pysty etenemään hangessa. Pidän

selitystä uskottavana, joskaan en tyhjentävänä. Kuten Taavitsainen itsekin mainitsee (1978: 188), on hirviä todennäköisesti pyydetty myös muulloin kun kevättalvella, ja kallioihin on yhtälailla voitu tehdä kuvia myös muina vuodenaikoina.

Jotta kysymyksessä hirvikuvien sarvettomuudesta voitaisiin edetä, olisi ensiarvoista saada kootuksi kuva kivikaudella pyydettyjen hirvien osteologisista jäänteistä. Ainoastaan siten voitaisiin ensinnäkin saada suuntaa antava käsitys siitä, milloin hirviä ylipäänsä on pyydetty sekä edelleen selvittää, onko luuaineistossa mahdollisesti nähtävissä poikkeamia pyydettyjen eläinten sukupuolen ja/tai iän osalta. Valitettava tosiasia on kuitenkin se, ettei suppeasta ja sitäkin fragmentaarisemmasta luuaineistostamme ole mahdollista tehdä tämänkaltaista analyysiä⁸ (Bläuer, suullinen tiedonanto). Toistaiseksi luuaineisto kivikauden pyyntieläimistä on kokonaisuudessaankin varsin vähäinen, puhumattakaan luulöydöistä, jotka suoraan voitaisiin liittää kalliomaalauksiin tai niitä tehneisiin ryhmiin (Taavitsainen 1980). Harvinaisena poikkeuksena voidaan mainita Iitin Kotojärven kalliomaalauksen edustalta järven pohjasta löytyneet hirvenluut, jotka ovat kuuluneet ilmeisesti syksyllä kaadetulle, 18–30 kk ikäiselle hirvelle (Ojonen 1973: 43; Lahelma 2012). Taavitsainen (2007: 140) uskoo, että nämä kivikauden ja varhaismetallikauden taitteeseen ajoitetut luut liittyvät olennaisesti kalliomaalaukseen, mutta koska luut ovat meillä ainoat kalliomaalauksen välittömästä läheisyydestä löydetty, varmuudella hirvelle kuuluneet jäännökset⁹, on sanomattakin selvää, ettei yksistään niiden pohjalta voida tehdä johtopäätöksiä hirvikuvien sarvettomuudesta esitettyihin tulkintoihin.

Lähtökohtaisesti tuntuu kieltämättä epätodennäköiseltä, että kivikauden väestö olisi suosinut naarashirviä tai vasoja pyynnin kohteina, mutta sitäkin vaihtoehtoa ei voida sulkea pois ennen kuin tiedämme varmuudella, milloin ja minkälaisia hirviä kivikauden metsästäjät ovat pyytäneet. Haluan erityisesti painottaa sitä tosiasiaa, että hirvikannan tasapainoisen rakenteellisen jakauman – jolla on mitä olennaisin merkitys myös nykyisessä riistanhoidossa – on täytynyt olla elintärkeä edellytys

kivikauden hirveä metsästäneille yhteisöille. On sanomattakin selvää, etteivät pyynnin kohteena voineet olla yksinomaan hirviurokset, -naaraat tai -vasat, vaan eri-ikäisiä, molempien sukupuolien edustajia tuli pyytää oikeassa suhteessa, jotta hirvikannat pysyivät elinvoimaisina ja kestävinä. Tämä on hyvinkin saattanut tuottaa hankaluuksia, sillä useat seikat vaikuttavat hirvikannan suuruuteen ja rakenteeseen.

Kuten Nygrén (1976: 1) toteaa, on ensinnäkin sonneja oltava riittävästi, jotta hirvien pariutuminen voi tapahtua menestyksekkäästi. Jos kannantiheys on runsas, pidetään sopivana suhteena noin kolmea lehmää kahta sonnia kohti – jos taas hirviä on alueella vähemmän, tulee suhteen olla samanvertaisempi (Nygrén & Nygrén 1976: 7). Sonnit eivät kuitenkaan voi olla minkälaisia tahansa, sillä kannan sosiaalisella rakenteella on tärkeä merkitys populaation jatkuvuuden kannalta. Nygrén (1976: 1) huomauttaakin, että ”vahva sonni tarvitsee sopivaan viretilaan päästäkseen riittävä määrä voitokkaita tappeluita [...] Sonni, joka ei ’tiedä’ sosiaalista asemaansa kiima-aikana, ei ole varma hedelmöittäjä”. Toisekseen on pidettävä mielessä, että hirvikantaa verottivat ihmisen ohella myös petoeläimet, kuten susi ja karhu. Lisäksi sairaudet, kasvukaudet, vasakuolleisuus ja -tuotto olivat tekijöitä, jotka vaikuttivat hirvipopulaatioihin. Kestävä hirvenmetsästys ei näin ollen voinut olla vain sattumanvaraisesti valittujen yksilöiden pyyntiä, vaan pikemminkin alati tarkkaa harkintaa vaativaa, suunnitelmallista elinkeinon harjoittamista luonnon ehdoilla. Jotta hirvipopulaatio säilyisi ”vakiosuuruisena”, toteaa Nygrén (1976: 10), ”voidaan aikuisia kaataa noin 22 % kannan kokonaismäärästä sekä vasoja noin 10 % kannan kokonaismäärästä”.

Vaikka uskonkin vakaasti, että kivikauden metsästäjät ymmärsivät hirvikannan rakenteen tähdellisuuden, on varsin todennäköistä, että he ovat aika ajoin joutuneet tilanteisiin, joissa hirvikanta on syystä tai toisesta päässyt vääristymään ja sen jatkuvuus on ollut uhattuna. Tällaisissa tilanteissa on hyvinkin saatettu maalata sarvettomia hirviä kallioihin. Mikäli näin on ollut, voidaan kuvat tulkita kahdella tavalla; joko kallioihin maalattiin eläimiä, joita haluttiin pyytää, tai sitten kallioaala-

usten hirvenkuvat esittävät eläimiä, joita nimenomaan ei saanut metsästää. Perinteisesti metsästysmagiaan nojaavat selitysmallit ovat suosineet ensin mainittua näkökantaa (ks. esim. Miettinen 1990: 38), mutta mielestäni molemmat vaihtoehdot ovat yhtä todennäköisiä.

Hirvivenheet

Kenties vaikeimmin tulkittavat kuva-aiheet maamme kalliotaiteessa ovat niin kutsutut venekuviot, jollaisia tunnetaan kaiken kaikkiaan noin 70 (Miettinen 2000: 55). Useimmiten venekuviot ovat kampamaisia, kaarevaan muotoon tehtyjä horisontaalisia viivoja, joihin on vedetty pystyviivoja ikään kuin veneessä istuvia ihmisiä kuvastamaan (Kivikäs 2009: 102–103). Kuvat on perinteisesti tulkittu juuri veneitä esittäviksi (Sarvas & Taavitsainen 1976: 41), mutta toisaalta on jo kauan ollut esillä ajatus, että kuvat ilmentäisivätkin veneiden sijasta hirvensarvia (Taavitsainen 1978: 190–191). Lahelma (2007a: 117; 2008: 26) ei kuitenkaan pidä tätä tulkintaa ainakaan yleisesti paikkansapitävänä, sillä osassa kalliomaalaustemme venekuvia on keulaan maalattu hirvenpää, joka puhuu sen puolesta, että maalausten on ollut tarkoitus kuvastaa todellisia veneitä. Hannu Poutiaisen ja Antti Lahelman (2004: 74) mukaan Rovaniemen Lehtojärvestä löydetty hirvenpäästä esittävä puuveistos (Erä-Esko 1958), jonka on arveltu aikoinaan olleen veneen keulakoriste, ”viittaa siihen, että hirvenpääkokaisilla venekuvioilla oli todelliset esikuvansa”. Miettinen (2000: 55) on puolestaan esittänyt, että hirvivenheet symbolisoisivat ”suurveneitä”, joissa hirvennahkaa olisi käytetty katemateriaalina, ja jotka veden päällä liikkeessään olisivat muistuttaneet uivaa hirveä.

Myös hirvivenekuvioiden levintä puhuu sen puolesta, että kyseessä ovat todelliset kulkuvälineet. Suomen venekuviot ovat nimittäin keskeisesti yhteydessä järvalueen vesireitteihin ja sijaitsivat ”Kymijoelta Saraakalliolle, Astuvansalmelle ja Ruominkapialle johtavilla reiteillä” (Kivikäs 2009: 103). Toisaalta vaikuttaa ilmeiseltä, etteivät kaikki hirvivenekuvat heijasta todenperäisiä esikuvia, sillä esimerkiksi Saraakalliolta tunnetaan ”venekuvio”, jolla

on neljää jalkaa sekä mahdollisesti kaksi päätä (Taavitsainen 1978: 188–189; Lahelma 2005: 32). On joka tapauksessa kiistatonta, että hirvi ja vene ovat mitä ilmeisimmin olleet läheisesti kytköksissä toisiinsa ja yhteys näiden kahden kuva-aiheen välillä on nähtävissä kalliotaiteessa myös maamme rajojen ulkopuolella (ks. esim. Kivikäs 2009: 105; Gjerde 2010: 398; Kolpakov & Shumkin 2012: 305–309).

Kuten Anna-Leena Siikala (1980: 186) toteaa, ”[e]läinten väijyminen veneestä käsin jokien ja kapeitten järvien ylityspaikoilla on ollut lumettomana aikana laajalti pohjoisilla alueilla käytetty pyyntitapa” (ks. myös Siikala 1981: 89, 91; Korteniemi 2008: 33 ja siinä mainitut lähteet). Hän uskookin vahvasti, että venekuvien merkitys on alkujaan liittynyt veneestä harjoitettuun pyyntiin, ja venekuvioiden pystyviivat ovat kuvastaneet metsästäjiä. Hieman yllättäen hän kuitenkin tuntuu hylkäävän ajatuksen venekuvien yhteydestä pyyntiin ja tulkitsee kuvat ”supranormaaleina”, shamanistisen maailman kuvan heijastumina (Siikala 1980: 190). Seuraten Siikalan selitysmallia Poutiainen ja Lahelma (2004: 74–75) uskovat, että hirvet, veneet ja näiden yhdistelmät kuvaavat ”kulkuvälineitä” muinaisten shamaanien transsikokemuksissa (Poutiainen & Lahelma 2004: 76; ks. myös Helskog 2004: 275). Mielestäni on kuitenkin syytä tarkastella venekuvien yhteyttä metsästyksen lähemmin.

Kalliotaiteemme venekuviin tehtyjen pystyviivojen lukumäärä vaihtelee kahdesta aina kahteenkymmeneenviiteen saakka; kuitenkin niin, että tavanomaisesti viivoja on kuudesta kymmeneen (Lahelma 2008: 26). Tämä määrä tuntuu kohtalaisen johdonmukaiselta, jos oletetaan, että viivat todella kuvastaisivat veneessä istuvia hirvenmetsästäjiä. Yksin ei hirveä ole lähdetty metsästämään, vaan pyynti tapahtui yhteistyönä. Mikäli hirvivenellä olisi kuvastettu shamaanin kulkuvälineitä tuonpuoleiseen, pystyviivojen lukumäärä ei sen sijaan vaikuta sopivan kuvaan. Jos vene todella olisi shamaanin kulkuväylä eri maailmojen väliseen siirtymiseen, olettaisi shamaanin olevan kuvatus veneeseen yksin. Näin ei kuitenkaan ole ainoassakaan tapauksessa. Periaatteessa pystyviivat voidaan selittää erilaisiksi henkiolennoiksi (ks. Siikala 1980: 190), mutta tämäkään tulkinta ei tunnu vakuuttavalta. Herää

nimittäin kysymys, miksi viivat on silloin lähes poikkeuksetta tehty samanlaisiksi. Mikäli jokin veneisiin tehdyistä pystyviivoista kuvastaisi shamaania, olettaisi hänen erottuvan joukosta tunnistettavasti. Samaan aikaan se, että metsästäjät kuvattiin samalla tavalla, tuntuu perin järkeenkäyvältä; olihan kyseessä yhteistyönä tapahtuva pyynti, jossa kaikki olivat samassa, hirvenpyyntäjän roolissa.

Vaikka maamme kalliotaiteen venekuvissa ei suoranaisesti ole nähtävissä metsästystä kuvaavia esityksiä, vahvistavat useat naapurialueiden kalliotaiteessa esiintyvät venekuvat olettamusta veneiden metsästyskäytöstä (Helskog 1985: 189–190; Mikkelsen 1986: 134; Kolpakov & Shumkin 2012: 322). Uskonkin, että veneestä tapahtunutta pyyntiä on harjoitettu myös meillä. Oletusta tukee se, että venekuviot esiintyvät meillä usein ihmisten ja hirvien kanssa samoissa kuvakentissä. On mielestäni täysin mahdollista, että juuri kyseinen kuvakombinaatio (vene–hervi–ihminen) on kuvannut edellä esitetyn kaltaista pyyntimuotoa ja ollut itsestään selvä asetelma maalauksia aikoinaan tehneille ja nähneille ryhmille (ks. myös Korteniemi 2008: 35). Sen, että näistä kuvasommitelmista puuttuvat itse hirven tappamiseen käytetyt aseet, ei toisin sanoen tarvitse merkitä sitä, etteivätkö esitykset kuvastaisi nimenomaan hirvenpyyntiä. On toki selvää, että aseiden läsnäolo on meidän aikamme arvosteluperusteiden mukaan selvän osoitus siitä, että kalliokuvaan on haluttu kuvata metsästystä ilmaisevia tapahtumia, mutta se ei tarkoita, että kuvia tehneet ihmiset ajattelivat samoin. Heille veneen kuvaaminen saattoi olla yhtä kuin veneellä tapahtuva hirvenpyynti, veneen ollessa niin sisällyksenkäs tunnusmerkki, ettei aseiden kuvaamista nähty tarpeellisenä.

Itse pyynnin ohella myös saaliin kuljetus on ollut sulan veden aikana huomattavasti helpompaa veneen avulla. Kaukana asuinpaikalta kaadettua monisatakiloista eläintä – puhumattaakaan useista eläimistä – ei ole tarvinnut raahata metsästä, vaan ruho(t) on voitu siirtää veneeseen ja varsin vähällä työllä kuljettaa asuinpaikalle. Asuinpaikat ovat sijainneet rannoilla (Jussila & Kriiska 2006; Gjerde 2010: 105), ja koska hirvestä saatiin ravinnon ja oivallisen luumateriaalin lisäksi myös käyttökelpoista jännettä, rasvaa, nahkaa sekä astioiksi kelpaavia sisälmyksiä (Taa-

vitsainen 1976: 44), on mielestäni todennäköistä, että kaadetut hirvet kuljetettiin nimenomaan asuinpaikoille työstettäväksi (vrt. Binford 1978). Kenties tällainen näky – hirvenruho veneessä metsästäjien kanssa – on haluttu kuvata kallioon. Se saattaisi selittää sen, miksi venekuvioissa niin usein yhdistyy sekä veneen että hirven tuntu-merkkejä.

Uskon Gjerden (2010: 11) tavoin, että kalliotaiteessa ei ole kuvastettuna vain kuvia tehneiden yhteisöjen kosmologisia maailmoja, vaan kalliotaide heijastaa yhtä lailla todellisuutta ja pyyntikulttuurien tietämystä heidän elinympäristöstään. Looginen selitys hirvivenekuville saattaakin löytyä vesireittien ja eritoten veneillä harjoitetun hirvenmetsästyksen yhdistyneestä merkityksellisyydestä kivikauden pyyntiyhteisöille. On varsin todennäköistä, että nimenomaan ne alueet, joilla hirviä esiintyi, muodostuivat yhteisöille tärkeiksi vesireiteiksi, jotka vuorostaan merkittiin kalliomaalauksin. Keskeisiin vesireitteihin kytkeytyvien hirvivenneiden kuvaaminen on edelleen saattanut toiminut eräänlaisena tunnusmerkkinä hirvenpyynnillä eläneille ryhmille. Hirvivenneillä on täten voitu merkitä yhteisön identiteettiä ja (yhtä) tärkeää elinkeinoa (ks. Willamo 2005: 120).

Lopuksi

Kalliokuviamme tulkittaessa on tärkeää kiinnittää huomiota kalliotaiteen moninaisuuteen niin kuva-aiheiden, kohteiden koon kuin niiden sijoittumisenkin osalta. On niin ikään syytä pitää mielessä, että kalliomaalauksiimme on voinut yhdistyä päällekkäisiä merkityksiä, ja merkitykset ovat hyvinkin saattaneet vaihdella eri alueiden ja aikakausien välillä. Kalliotaidetta ei tulisikaan ensisijaisesti nähdä yhtenäisenä ilmiönä, vaan se tulisi mieltää pikemminkin yksittäisistä maalauksista koostuvaksi, tutkijoita helpottamaan luoduksi peruskäsitteeksi, jolle tuskin on löytynyt suoraa vastinetta maalauksia tehneiden ihmisten kokemusmaailmassa. Vaikka kalliomaalauksemme sisältävät runsaasti yhteneväisiä piirteitä ja linkittyvät paitsi toisiinsa myös naapurialueilla tehtyihin kalliokuvaan, on muistettava maalausten kuitenkin viime kädessä olevan yksilöllisiä kohteita omine erityispiirteineen.

On esimerkiksi mahdollista, että kalli-oon maalatut yksittäiset hirvenkuvat ovat yhtäällä voineet olla kiveen ikuistettuja muistoja kaadetuista saaliseläimistä, kun taas toisaalla niiden funktio on ollut toimia maalitauluina jousia virittäneille metsästäjille. Ilman sarvia kuvatut hirvet ovat vastaavasti saattaneet eri aikakausina kuvastaa milloin tavoiteltuja, milloin kiellettyjä saaliseläimiä. Hirviä on puolestaan pyydetty eri keinoin, ja siinä missä joillakin kalliomaalauksilla on saatettu merkitä pyyntiyhteisöjen toiminta-alueita ja rajoja – kenties jopa ruokavarastoja – ovat toiset kalliomaalaukset voineet assosioitua erityisesti tietyntyyppisiin hirvenpyyntitapoihin ja/tai -paikkoihin. Pienehköt kalliomaalauskohteet ovat nähdäkseni omanneet ainakin osittain erilaisen merkityksen kuin suuret kalliomaalauskeskittymät. Ensin mainitut ovat esimerkiksi voineet viestiä sekä veneillä että jään päällä liikkuville ihmisille heidän olinpaikastaan ja alueen soveltuvuudesta hirvenmetsästykseseen, auttaen navigaatioissa ja välittäen tietoa seudun luonteesta. Laajojen kuvakenttien uskon puolestani kytkeytyneen suurempien ihmisjoukkojen toimintaan. Kenties ne ovat ilmentäneet paikkoja, joihin ihmiset matkasivat eri seuduilta vaihtaakseen keskenään ajatuksia ja erilaisia hyödykkeitä.

Vaikkamme koskaan pysty selvittämään kalliokuvien merkityksiä täysin varmasti, näyttää maalauksillamme kuitenkin olevan yksi yhteinen nimittäjä – kuvien ilmeinen kytkeytyminen pyyntiyhteisöjen elinkeinoihin. Kuten olen tässä artikkelissa esittänyt, ovat kalliomaalauksemme uskottavasti selitettävissä käytännönläheisestä näkökulmasta käsin. Uskomuksellisilla seikoilla on toki saattanut olla merkitystä edellä esiteltyjen tulkintojen ohella, mutta kuten olen halunnut osoittaa, voi ja tulee kalliotaidettamme lähestyä muistakin kuin uskomuksellisista lähtökohdista. Olen korostanut erityisesti kahden tärkeän tekijän, matkanteon ja hirvenmetsästyksen, olleen keskeisessä asemassa kalliomaalauksia tehneiden yhteisöjen elämässä. Toivonkin, että tulevissa kalliotaiteen tulkintayrityksissä kiinnitetäisiin aiempaa enemmän huomiota näiden osa-alueiden tähdellisyyteen. Hirven rooli Suomen kalliotaiteessa on ollut ensiarvoinen ennen kaikkea siksi, että eläin on kuvannut todellista, pyyntiyhteisöille elintärkeää saaliseläintä, jota metsästettiin ja jonka perässä liikuttiin.

Bibliografia

Henkilökohtaiset tiedonannot

- Bläuer, Auli 2013. Arkeo-osteologian dosentti, Turun yliopisto. Suullinen tiedonanto, 9.10.2013.
 Nygrén, Kaarlo 2013. Tutkija, Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. Sähköposti, 6.11.2013.
 Taavitsainen, Jussi-Pekka 2013. Arkeologian professori, Turun yliopisto. Suullinen tiedonanto, 31.10.2013.

Painamattomat lähteet

- Gjerde, J. M. 2010. *Rock art and Landscapes. Studies of Stone Age rock art from Northern Fennoscandia*. Painamaton väitöskirja. Tromssan yliopisto, Norja. (Työ luettavissa osoitteessa <http://munin.uit.no/handle/10037/2741>.)
 Kekäläinen, E. 2014. *Kulttuurikuvia kivissä: pragmaattisia lähestymistapoja pohjoisen Fennoskandian pyyntikulttuurien kalliotaiteeseen*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. (Työ luettavissa osoitteessa <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/43783>.)
 Mantere, V. 2014. *Hirven rooli Suomen kalliotaiteessa*. Sivuaineen tutkielma. Turun yliopisto. (Työ luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2014031321546>.)

Elektroninen aineisto

- Museoviraston muinaisjäännösrekisteri* <kulttuurirympäristo.nba.fi/netsovellus/rekisteripor-taali/mjreki/read/asp/r_default.aspx> (Luettu 20.3.2015)

Tutkimuskirjallisuus

- Autio, E. 1993a. Sarvekkaita shamaanejako kalliomaalauksissamme? *Sihti* 3: 114–122.
 Autio, E. 1993b. *Kultasarvipeura ja sen klaani*. Jyväskylä.
 Autio, E. 1995. Horned anthropomorphic figures in Finnish rock-paintings: shamans or something else? *Fennoscandia Archaeologica* XII: 13–18.
 Binford, L. 1978. *Nunamiut Ethnoarchaeology*. New York.
 Carpelan, C. 1975. Älg- och björnhuvudföremål

- från Europas nordliga delar. *Finskt Museum* 1975: 5–67.
- Coles, J. 1991. Elk and Oogopogo. Belief systems in the hunter-gatherer rock art of northern lands. *Proceedings of the Prehistoric Society* 57: 129–147.
- Erä-Esko, A. 1958. Die Elchkopfskulptur vom Lehtojärvi in Rovaniemi. *Suomen Museo* 1958: 8–18.
- Granlund, J. 1940. Styggberget – en älgstupa. *Folk-Liv* IV 1940: 5–9.
- Grönhagen, J. 1994. Ristiinan Astuvansalmi – muinainen kulttipaikkako? *Suomen Museo* 1994: 5–18.
- Günther, H. 2009. Problemen med schamanistiska tolkningar av de nordfennoskandiska hållbilderna. *Fornvännen* 104: 17–32.
- Günther, H. 2010. Älgon i hållbildsforskningen – en förbigången historia. M. Tjärnström, B.O. Viklund & N.E. Humlesjö (toim.) *Röd-ockrummet. Artiklar från 2008, 2009 och 2010 års arkeologihelger i Näsåker*: 97–114. Näsåker.
- Hagen, A. 1976. *Bergkunst: jegerfolkets helleristninger og malninger i norsk steinalder*. Oslo.
- Hakulinen, M. 2011. Saimaan kalliomaalausten ajoitus vaihtoehtoisen rannansiirtymiskronologian perusteella. *Muinaistutkija* 2/2011: 16–25.
- Hallström, G. 1945. *Hällristningarna vid Nämforsen. En vägledning för besökande*. Stockholm.
- Hallström, G. 1960. *Monumental Art of Northern Sweden from the Stone Age*. Stockholm.
- Hartley, R. & Wolley Vawser A. 1998. Spatial behavior and learning in the prehistoric environment of the Colorado River drainage (southeastern Utah), western North America. C. Chippindale & P. Taçon (toim.) *The Archaeology of Rock-Art*: 185–211. Cambridge.
- Helskog, K. 1985. Boats and meaning: a study of change and continuity in the Alta fjord, arctic Norway, from 4200 to 500 Years B.C. *Journal of Anthropological Archaeology* 4: 177–205.
- Helskog, K. 2004. Landscapes in rock-art: rock-carving and ritual in the old European north. C. Chippindale & G. Nash (toim.) *The Figured Landscapes of Rock-Art – Looking at Pictures in Place*: 265–288. Cambridge.
- Hultkrantz, Å. 1986. Rock drawings as evidence of religion: some principal points of view. G. Steinsland (toim.) *Words and Objects. Towards a Dialogue between Archaeology and History of Religion*: 42–66. Oslo.
- Huurre, M. 1998. *Kivikauden Suomi*. Helsinki.
- Hämäläinen, A., Leinonen, M. & Mandart, P. 2001. *Hirvi – Pohjolan kuningaseläin*. Helsinki.
- Jussila, T. & Kriiska, A. 2006. Pyyntikulttuurin asuinpaikkojen rantasidonaisuus. Uusia näkökulmia Suomen ja Viron kivi- ja varhais-metallikautisten asuinpaikkojen sijoittumiseen. P. Pesonen & T. Mökkönen (toim.) *Arkeologipäivät 2005. Arkeologia ja kulttuuri. Uutta kivikauden tutkimuksessa*: 36–49. Hamina.
- Kairikko, J. 1997. Hirven merkitys esihistoriasta vuoteen 1933. J. Kairikko, J. Aatolainen, P. Louhisola, T. Nygrén & S. Takamaa (toim.) *Hirvijahti – Hirvieläinten metsästyksen käsikirja*: 9–15. Jyväskylä.
- Kairikko, J. 2006. Hirvenmetsästyksen historiaa. J. Malinen (toim.) *Hirvenmetsästyksen käsikirja*: 11–31. Keuruu.
- Kivikäs, P. 1993. Eräitä näkökulmia Savon ja Saimaan alueen kalliomaalauksiin. *Sihti* 3: 103–113.
- Kivikäs, P. 1995. *Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto*. Jyväskylä.
- Kivikäs, P. 2005. *Kallio, maisema ja kalliomaalaus – Rocks, Landscapes and Rock Paintings*. Jyväskylä.
- Kivikäs, P. 2009. Suomen kalliomaalausten merkit – kalliot, kuvakentät ja kuvamerkit. Jyväskylä.
- Korsman, K. 2000. De finska hållmålningarna och urberget med Astuvansalmi i Savolax som exempel. T. Edgren & H. Taskinen (toim.) *Ristad och målad. Aspekter på nordisk bergkonst*: 34–38. Vammala.
- Korteniemi, M. 2008. Pilviven ja petrojen pesu – muinaisrunon ja kalliomaalausten yhteydestä. *Muinaistutkija* 3/2008: 30–43.
- Lahelma, A. 2001. Kalliomaalaukset ja shamanismi. Tulkintaa neuropsykologian ja maalausten sijainnin valossa. *Muinaistutkija* 2/2001: 2–21.
- Lahelma, A. 2005. Between the worlds. Rock art, landscape and shamanism in subneolithic Finland. *Norwegian Archaeological Review* 38 (1): 29–47.
- Lahelma, A. 2007a. 'On the back of a blue elk': recent ethnohistorical sources and 'ambiguous' stone age rock art at Pyhänpää,

- central Finland. *Norwegian Archaeological Review* 40 (2): 113–37.
- Lahelma, A. 2007b. Uhritutia Valkeisaassa? Kalliomaalauksen edustalla järjestettyjen kaivausten tuloksia ja tulkintaa. *Aurinkopeura* III: 48–82.
- Lahelma, A. 2008. A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Art Paintings. *Iskos* 15. Helsinki.
- Lahelma, A. 2012. Sukellustutkimukset Iitin Kotojärven kalliomaalauksen edustalla. S. Niinimäki, A.-K. Salmi, J.-M. Kuusela & J. Okkonen (toim.) *Stones, bones & thoughts: Festschrift in honor of Milton Núñez*: 89–100. Oulu.
- Lehikoinen, H. 2008. Tuo hiisi hirviäsi. *Metsästyksen kulttuurihistoria Suomessa*. Keuruu.
- Leiviskä, M. & Haataja, E. 2010. Pyhännän Lohipuron pyyntikuopat. *Faravid* 34/2010: 29–52.
- Lindgren, B. 2002. Hällmålningar – ett uttryck för materiella och immateriella dimensioner. M. Tjärnström, B.O. Viklund & N.E. Humlesjö (toim.) *Rödockrarummet. Artiklar från 2008, 2009 och 2010 års arkeologihelger i Näsåker*: 55–75. Näsåker.
- Lindqvist, C. 1994. Fångstfolkets bilder. En studie av de nordfennoskandiska kustanknutna jägarhällristningarna. Doctoral Dissertation. *Theses and Papers in Archaeology* N.S. A5. Stockholm.
- Luhio, V. 1970. Om de förhistoriska hällmålningarna i Finland. *Finskt Museum* 1970: 5–11.
- Malmer, M. 1986. Aspects of Neolithic burial sites. G. Steinsland (toim.) *Words and Objects – Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*: 91–110. Oslo.
- Malmer, M. 1989. Bergkonstens mening och innehåll. S. Janson, E. Lundberg & U. Bertilsson (toim.) *Hällristningar och hällmålningar i Sverige*: 9–28. Helsingborg.
- Mandt, G. 1995. Alternative analogies in rock art interpretation: the West Norwegian case. K. Helskog & B. Olsen (toim.) *Perceiving Rock Art: Social and Political Perspectives*: 263–291. Oslo.
- Meinander, C. F. 1979. Innovation centres in the Arctic. *Fenno-ugrica suecana. Tidskrift för finsk-ugrisk forskning i Sverige. Journal of Finno-Ugric Research in Sweden* 2/1979: 85–94.
- Miettinen, T. 1990. Kalliotaitteen tulkintamahdollisuuksista. A. Nissinaho (toim.) *Kalliotaidetta – tutkimusta ja tulkintaa*. Turun Maakuntamuseon raportteja 11. Suomen antropologisen seuran julkaisuja 1: 37–40.
- Miettinen, T. 2000. Kymenlaakson kalliomaalaukset. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja* no 27. Kotka.
- Mikkelsen, E. 1986. Religion and ecology: motifs and location of hunters' rock carvings in eastern Norway. G. Steinsland (toim.) *Words and Objects – Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*: 127–141. Oslo.
- Mökkönen, T. 2011. Rannansiirtymistutkimus yhä tarpeen – esimerkkinä Vuoksen synty. *Muinaistutkija* 2/2011: 3–15.
- Nash, G. 2002. The landscape brought within. A re-evaluation of the rock-painting site at Tumlhed, Torslanda, Göteborg, west Sweden. G. Nash & C. Chippindale (toim.) *European Landscapes of Rock-Art*: 176–194. London & New York.
- Nash, G. 2008. *Northern Hunter/Fisher/Gatherer European Rock-Art and Spanish Levantine Rock Painting. A Study in Performance, Cosmology and Belief*. Trondheim: Doctoral theses at NTNU 2008: 126.
- Nash, G. & Chippindale, C. 2002. Images of enculturing landscapes: a European perspective. G. Nash & C. Chippindale (toim.) *European Landscapes of Rock-Art*: 1–19. London & New York.
- Nordbladh, J. 1986. Interpretation of South-Scandinavian petroglyphs in the history of religion done by archaeologists: analysis and attempt at auto-critique. G. Steinsland (toim.) *Words and Objects – Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*: 142–149. Oslo.
- Nygrén, K. 1976. *Hirven biologiasta ja hoidosta*. Moniste.
- Nygrén, K. & Nygrén, T. 1976. Hirvi ja hirvenmetsästys Suomessa. *Riistantutkimusosaston tiedonantoja* 1976 No 2.
- Nygrén, T. 1997. Hirvi. J. Kairikko, J. Aatolainen, P. Louhisola, T. Nygrén & S. Takamaa (toim.) *Hirvijahti – Hirvieläinten metsästyksen käsikirja*: 17–38. Jyväskylä.
- Oinonen, M., Pesonen, P., Alenius, T., Heyd, V., Holmqvist-Saukkonen, E., Kivimäki, S., Nygrén, T. & Onkamo, P. 2014. Event reconstruction through Bayesian chronology: Massive mid-Holocene lake-burst triggered large-scale ecological and cultural change. *The Holocene* 24(11): 1419–1427.
- Ojonen, S. 1973. Hällmålningarna vid sjöarna Ko-

- tojärvi och Märkjärvi i Iitti. *Finskt Museum* 1973: 35–36.
- Ouzman, S. 1998. Towards a mindscape of landscape: rock-art as expression of world-understanding. C. Chippindale, & P. Taçon (toim.) *The Archaeology of Rock-Art*: 30–41. Cambridge.
- Poutiainen, H. 2010. Pyyntikulttuurien kallio- maalauksia Hämeessä. H. Poutiainen (toim.) *Hirviveneestä hullukaaliin. Muinaisuskomukset arkeologisen aineiston tulkinnassa*: 34–59. Päijät-Hämeen tutkimusseuran vuosikirja 2008–2009. Hämeenlinna.
- Poutiainen, H. & Lahelma, A. 2004. Uusia kallio- maalauksia Päijät-Hämeestä. *Suomen Museo* 2004: 59–79.
- Pälsi, S. 1920. *Arktisia kuvia – Alkeellisia taide-teoksia koillisesta Siperiasta*. Helsinki.
- Ramqvist, P. 1990. Fångstristningar och deras användning vid tolkningen av samtida kulturhistoriska sammanhang. A. Nissinaho (toim.) *Kalliotaidetta – tutkimusta ja tulkintaa*. Turun Maakuntamuseon raportteja 11. Suomen antropologisen seuran julkaisuja 1: 41–51.
- Ramqvist, P. 1992. Hällbilder som utgångspunkt vid tolkningar av jägarsamhället. *Arkeologi i Norr* 3: 31–54.
- Ramqvist, P. 2002a. Rock-art and settlement: issues of spatial order in the prehistoric rock-art of Fennoscandia. G. Nash & C. Chippindale (toim.) *European Landscapes of Rock-Art*: 144–157. London & New York.
- Ramqvist, P. 2002b. Aspekter på hällbildernas stil och rumsliga fördelning. L. Klang, B. Lindgren & P. Ramqvist (toim.) *Hällbilder & hällbildernas rum*: 87–101. Studier i regional arkeologi 2. Örnköldsvik.
- Ross, M. 2001. Emerging trends in rock-art research: hunter-gatherer culture, land and landscape. *Antiquity* 75: 543–548.
- Saavalainen, J. 1999. Kalliomaalauksemme – uskontoarkeologisen tutkimuksen lähtökohtia. *Muinaistutkija* 3/1999: 22–33.
- Sarvas, P. 1969. Die Felsmalerei von Astuvansalmi. *Suomen Museo* 1969: 5–33.
- Sarvas, P. 1973. Astuvansalmen kalliomaalauksia. S. Haltsonen, Lakio, Pinomaa & Särkkä (toim.) *Ristiinan entisyyttä ja nykypäivää*: 9–30. Helsinki.
- Sarvas, P. 1975. Kalliomaalauksistamme. *Taide* 5/1975: 40–47.
- Sarvas, P. & Taavitsainen, J.-P. 1976. Kallio- maalauksia Lemiltä ja Ristiinasta. *Suomen Museo* 1976: 30–52.
- Seitsonen, O. 2008. Suomen kalliomaalauksen kuva-aiheiden rannansiirtymis-ajotus – tapaustutkimus Saimaalta ja Päijänteeltä. *Aurinkopeura* IV: 76–87.
- Sepänmaa, T. 2007. Kalliomaalauksen topografiaa. *Aurinkopeura* III: 106–123.
- Siikala, A.-L. 1980. Mitä kalliomaalaukset kertovat Suomen kampakeraamisen väestön uskomusmaailmasta? *Suomen antropologi* 4/1980: 177–193.
- Siikala, A.-L. 1981. Finnish rock-art, animal-ceremonialism and shamanism. *Temenos* 17: 81–100.
- Simonsen, P. 1982. The rock art of the huntsman in Troms. Å. Hultkrantz & Ø. Vorren (toim.) *The Hunters. Their Culture and Way of Life*: 139–142. Tromsø, Oslo & Bergen.
- Simonsen, P. 2000. North Norwegian rock art. A. Kare (toim.) *MYANDASH – Rock Art in the Ancient Arctic*: 8–49. Rovaniemi.
- Sjöstrand, Y. 2010a. Raka eller böjda ben? Om variation bland älgarna på Nämforsens hällristningar. *Fornvännen* 105 (2010): 9–19.
- Sjöstrand, Y. 2010b. Should I stay or should I go: on the meaning of variations among mobile and stable elk motifs at Nämforsen. J. Goldhahn, I. Fuglestad, & A. Jones (toim.) *Changing Pictures. Rock Art Traditions and Visions in Northern Europe*: 139–153. Oxford.
- Sjöstrand, Y. 2011. Med älgarna i huvudrollen: om fångstgropar, hällbilder och skärvstensvallar i mellersta Norrland. Doktorsavhandling. *Stockholm Studies in Archaeology* 55. Stockholm.
- Smith, B. & Blundell, G. 2004. Dangerous ground: a critique of landscape in rock-art studies. C. Chippindale & G. Nash (toim.) *The Figured Landscapes of Rock-Art – Looking at Pictures in Place*: 239–262. Cambridge.
- Sognnes, K. 1998. Symbols in a changing world: rock-art and the transition from hunting to farming in mid Norway. C. Chippindale & P. Taçon (toim.) *The Archaeology of Rock-Art*: 146–162. Cambridge.
- Taavitsainen, J.-P. 1976. Muinaissuomalaiset hirvenpyytäjät ja kalliomaalaukset. *Eränkävijä* 1976: 44–47, 122–123, 128.
- Taavitsainen, J.-P. 1978. Hällmålningarna – en ny synvinkel på Finlands förhistoria. *Suomen antropologi – Antropologi i Finland* 4/1978: 179–195.
- Taavitsainen, J.-P. 1979. Suomussalmen Värrikallio – kalliomaalauksia Nämforsen ja Itä-Karjalan kallio- piirrosten välissä. *Kotiseutu* 3–4/1979: 109–117.

- Taavitsainen, J.-P. 1980. Hirven esiintymisestä Suomesa esihistoriallisena aikana arkeologisten todisteiden valossa. *Suomen Riista* 28: 5–14.
- Taavitsainen, J.-P. 2007. A radiocarbon-dated rock painting in Finland? L.G. Saahmetova (toim.) *КОЛБСКИЙ СБОРНИК – Vladimir Shumkin Festschrift*: 138–141. Saint-Petersburg.
- Taavitsainen, J.-P. & Kinnunen, K. 1979. Puumalan Syrjäsalmen kalliomaalauksista ja kalliomaalauksen säilymisestä. *Geologi* 3/1979: 37–42.
- Tallavaara, M., Pesonen, P. & Oinonen, M. 2010. Prehistoric population history in eastern Fennoscandia. *Journal of Archaeological Science* 37: 251–260.
- Tilley, C. 1991. *Material Culture and Text: The Art of Ambiguity*. London: Routledge.
- Tjärnström, M. 2010. Röda älgars rike. M. Tjärnström, B.O. Viklund & N.E. Humlesjö (toim.) *Rödockrummet. Artiklar från 2008, 2009 och 2010 års arkeologihelger i Näsåker*: 3–13. Näsåker.
- Viklund, B. O. 2004. The space of red ochre. The Stone Age gallery in the province of Ångermanland, Northern Sweden. *Adoranten*: 41–54.
- Wennstedt Edvinger, B. 1993. Genus och djursymbolik. *Arkeologiska Studier vid Umeå Universitet* 1. Umeå.
- Willamo, H. 2005. *Hirven klaani*. Keuruu.
- 3 Osuvana esimerkkinä metsästäjä-keräilijöiden erinomaisesta kyvystä hahmottaa maisema kognitiivisena karttana toimii Sakari Pälsin (1920: 44–45) raporttoima tapaus, jossa Beringin salmen alueella asunut meri-tšuktši sai tehtäväkseen piirtää kartan Itäniemen seudusta. Vaikka henkilö ei luonnollisestikaan ollut koskaan nähnyt tienoota ylhäältä käsin, kykeni hän silti nopeasti piirtämään paperille laajan alueen kattavan kartan hämmästyttävällä tarkkuudella.
- 4 Benjamin Smith ja Geoffrey Blundell (2004) ovat toisaalta huomauttaneet, että tutkijoiden usein esittämät oletukset kalliotaitteen maiseman liittymisestä identiteetin muodostamiseen tai raja-alueiden määrittämiseen ovat useimmiten länsimaisen ajattelun tuotosta eivätkä läheskään aina vastaa esihistoriallisten metsästäjä-keräilijöiden käsitystä maisemasta. Vaikka maisema olisikin jakautunut territorioihin, ei näiden merkitsemisen ole tarvinnut tapahtua sen enempää kalliotaitteen kuin muidenkaan kulttuurillisten ilmausten avulla. Mahdollisten territorioiden rajat ovat niin ikään voineet olla kaikkea muuta kuin jyrkkiä ja pysyviä, ja erilaisten makro-topografisten elementtien merkitys maisemassa on voinut olla olematon (Smith & Blundell 2004: 252–253).
- 5 Luotettavasti tunnistettavia koiria ei kalliomaalauksissamme esiinny, mutta Astuvansalmen ja Viherinkosken kuvakentissä esiintyvät hahmot voi halutessaan tulkita koiraa tai sutta esittäviksi (ks. Luho 1970: 6; Kivikäs 2009: 76).
- 6 Ainut asetta kuvaava kalliomaalauksemme on Astuvansalmelta, jossa naiseksi tulkittava hahmo pitää kädessään jousta (ks. esim. Sarvas 1973: 10, kuva 11). Alkujaan tällaisia figuureja on tosin saattanut olla useampiakin, sillä laaja maalauskenttä on pahoin kulunut ja ainakin sen pääosa on muinoin ollut ”yhtenäinen kuvien sekamelska” (Sarvas 1973: 5). Vitträskin kalliomaalauksen poikkeuksellinen verkko-kuvio saattaisi myös olla selitettävissä ”yläpuolelta kuvatuksi peittämällä pyyntiin viritetyksi ansakuopaksi tai pyyntiverkoksi” (Korteniemi 2008: 37, ks. myös Gjerde 2010: 433). George Nashin (2002: 185–187) mukaan hirven ja peuran pyyntiä verkoilla on kuvattu sekä Norjan että Ruotsin kalliotaitteissa, joten hirviä on saatettu pyytää verkkojen avulla myös meillä.

Loppuviihteet

- 1 Mainittakoon tässä yhteydessä myös, että jo Taavitsaisen vuonna 1978 julkaisema esitys kalliomaalauksemme kuva-aiheiden jakaumasta (hirvenkuvat 35 %; ihmiskuvat 34 %; venekuvat n. 9 %; kämmenkuvat n. 9 %) on huomattavissa määrin samankaltainen kuin Lahelman kolmea vuosikymmentä myöhemmin tekemä laskelma, vaikka ensin mainitun perustana olivat ainoastaan 22 kalliomaalauksen kuva-aiheet (Taavitsainen 1978: 183–184).
- 2 Suomessa lihan säilytykseen tiedetään käytetyn ainakin rakkakuoppia, jollaisia on muinaisjäännösrekisteriin tallennettu noin 200 kappaletta. Vaikka nämä eivät sijaitse kalliomaalauksen levinneisyysalueella, olen vakuuttunut siitä, että myös näillä seuduilla on täytynyt sijaita jonkinlaisia ruokavarastoja. Sellaisten havaitseminen maastosta useiden vuosituhansien jälkeen on kuitenkin perin tulkinnanvaraista, eikä varastoissa ole välttämättä alun perinkään käytetty maastoon pysyviä jälkiä jättäneitä rakenteita.

- 7 Astuvansalmen nuolenkärjet ovat keskenään eriaikaisia, varhaisemman ajoittuessa myöhäiseen kampakeramiikkaan ja toisen pronssikaudelle (Sarvas 1969: 292). Saraakalliolta tavattu, mahdollisesti porfyriitistä valmistettu tasakantaisen nuolenkärjen katkelma ajoittuu ilmeisesti varhaismetallikaudelle (ks. Lahelma 2007b: 68), kun taas samalta paikalta vuonna 2011 löytynyttä kvartsista nuolenkärkeä ei ilmeisesti ole ajoitettu (ks. Lahelma 2012: 89).
- 8 Suurin syy siihen, että hirven luita on säilynyt meidän päiviimme niin huonosti, johtuu tunnetusti maaperästämme, jossa sen happamuuden vuoksi säilyy käytännössä katsoen ainoastaan palanut luumateriaali. Tästä syystä muutamien Suomenselän kulttuurin ja kampakeramian ajan asuinpaikkojen tutkittujen jätefaunojen, joissa hirvi jää selkeästi hylkeen ja majavan varjoon, ei tarvitse merkitä muuta, kuin että hirvenluut ovat olleet liian fragmentaarisia tunnistettaviksi (Taavitsainen 1980: 5–7). Edelleen on sangen mahdollista, kuten Taavitsainen toteaa, että ne harvat asuinpaikat, joiden luuaineistoa ylipäänsä on tutkittu, eivät olleet hirvenmetsästäjien käytössä, vaan edustavat pikemminkin hylkeenpyytäjien käyttämiä leirejä. Vähintäänkin yhtä tärkeä selitys hirvenluiden puuttumiselle saattaa toisaalta olla niin ikään Taavitsaisen (1980: 8–9) esittämä huomio, että hirvenluu oli siinä määrin tärkeä raaka-aine, että se säästettiin erilaisten esineiden valmistamiseen. Luuesineitä tunnetaan meiltä tosin vain vähän, mutta voimme silti saada käsityksen siitä laajasta valikoimasta työkaluja ja aseita, jollaisia kivikauden ihmiset tekivät juuri hirvenluista ja -sarvista. Näihin lukeutuvat muun muassa tuurat, taltat, kirveet, harppuunat ja erilaiset kärjet, sekä oletettavasti lukuisat muut esineet, jotka eivät ole säilyneet meidän päiviimme asti.
- 9 On epäselvää, josko paikalta myöhemmin tavatut hirvenluut kuuluvat samalle yksilölle (Lahelma 2012: 95). Kotojärven luiden lisäksi muutaman muun kalliomaalauksen läheisyydestä on tavattu luita, mutta löydöt ovat valitettavasti hyvin fragmentaarisia. Ristiinan Astuvansalmen edustalta on vedenalaisista tutkimuksista vuonna 1991 löytynyt nisäkkäälle kuuluva luunpalanen, jonka lajist ei ole tarkkaa tietoa (Grönhagen 1994: 8). Kalamaniemi 2 -kalliomaalauksen yhteydestä

Luumäeltä on tavattu palanutta luuta, jonka ajoitus ja alkuperä ovat epäselviä (ks. Lahelma 2007b: 68). Taipalsaaren Valkeisaaren kalliomaalauksen edustalta on niin ikään löydetty mahdollisesti esihistoriallisia luita, joskin niiden tarkempi ajoitus ja lajinmääritys osoittautui mahdottomaksi (ks. Lahelma 2007b: 68). Suomen ulkopuolella kalliomaalausten edustalta on tavattu hirven luita ainakin Norjan Solsemhulasta ja Venäjän Pisanetšista (ks. Lahelma 2007b: 69–70 ja siinä mainitut lähteet).

Kiitokset

Haluan kiittää artikkelin käsikirjoitusta kommentoineita henkilöitä sekä Svenska litteratursällskapet i Finlandia ja Suomalais-ruotsalaista kulttuurirahastoa tutkimusrahoituksen myöntämisestä.

TM Ville Mantere tutkii väitöskirjatyössään hirven merkitystä Pohjois-Fennoskandian ja Baltian alueen kivikaudella. Artikkelini pohjautuu kirjoittajan tammikuussa 2014 Turun yliopiston arkeologian oppiaineeseen kirjoittamaan sivuainetutkielmaan. (vinima@utu.fi)

Mikko Heikkilä

***Iidesjärvi ja Iisalmi* pisteenä *lin* päälle – tutkielma Suomen *Ii*-alkuisten paikannimien alkuperästä ja suhteesta lapinraunioihin**

Undersökning av de finländska Ii-ortnamnens ursprung och förhållande till lapprosen

*I föreliggande artikel behandlar jag de finländska ortnamn som börjar med Ii-, såsom Iidesjärvi, Iisalmi (sv. Idensalmi), Iisjärvi och Iitti (sv. Itis) samt Iijoki (sv. Ijo), och lägger fram en ny hypotes angående deras ursprung. Med anledning av de östfinska dialekternas ljudlagsenliga δ-bortfall och en därur uppkommen reduktion av namnens ljuddräkt finns det enligt min uppfattning ljuddräktsmässigt (delvis) sammanfallna ortnamn av två olika ursprung bland de undersökta Ii-ortnamnen. Av dessa torde många ha avsett 'kultplats' (*iisi : *iiiden) och somliga eventuellt 'rinnande vatten' (*ii). Undersökningen visar att det finns ännu flera hiisi-ortnamn i det finländska ortnamnsbeståndet än man hittills har antagit, eftersom ordet *iisi som ingår i kultplatsavseende ortnamn torde vara en etymologisk motsvarighet till det finska appellativet hiisi : hiiden 'hednisk kultplats och/eller gravfält'. I närheten av *iisi-ortnamnen finns så gott som alltid ett ortnamn innehållande namnleden Lapin- ('lapp'), typiskt ett ortnamn innehållande namnleden Pyhä- ('helig'), ofta även ett forntida gravfält såsom ett lappröse och ibland en hel grupp sakrala och/eller mytiska ortnamn.*

Johdanto

Professori Jussi-Pekka Taavitsainen kiinnitti *Muinaistutkijassa* 1/2003 ilmestyneessä artikkelissaan *Lapinraunioiden kronologis-funktionaalisten kysymysten hahmottelua* huomiota siihen, että monien lapinraunioiden läheisyydessä on sanan *pyhä*, *hiisi* ja/tai *lappi* sisältäviä paikannimiä. Taavitsainen osoitti siten tutkimusaiheen olevan luontaisesti monitieteinen. Taavitsainen käsitteli tätä arkeologis-nimistöntutkimuksellista aihetta luonnollisesti ensisijaisesti arkeologian näkökulmasta. Käsillä olevassa kirjoituksessani tarkastelen Taavitsaisen artikkelia sivuavaa aihepiiriä nimistöntutkimusta painottaen. Tutkimukseni keskiössä on Suomen *Ii*-alkuisten paikannimien alkuperä. Niiden yhteys *Pyhä*-, *Hiisi*- ja *Lappi*-paikannimiin sekä lapinraunioihin osoittautuu tutkimuksessani vahvaksi.

Iidesjärvi, Iisalmi (Iidensalmi) ja Iitti

Suomessa on kymmeniä *Ii*-alkuisia paikannimiä (NA; Karttapaikka), valtakunnallisesti tunne-

tuimpina niistä ehkä *Iisalmi* ja *Iijoki*. Verrattain tunnettu lieenee myös *Iidesjärvi*, jonka tarkoite on Tampereen keskustan tuntumassa sijaitseva Pyhäjärveen vetensä laskeva järvi. Vaikka Tampereen kaupungin keskustan läpi virtaavasta Tammerkoskesta nimensä saanut asutusnimi Tampere onkin todennäköisesti tullut etymologioiduksi eli alkuperältään selvitettyksi (Rahkonen 2011; Heikkilä 2012a; 2012b; ks. Aikion 2012: 90 toteamus), hydronyymi Iidesjärvi kuuluu edelleen Tampereen seudun alkuperältään hämäriin vesistönimisiin (NA; Karttapaikka).

Iidesjärvi on läpivirtausjärvi sekä Kaukajärven että Alasjärven ja Pyhäjärven välissä (ks. Karttapaikka). Mikäli nimen täsmällinen äänneasu on paikannimen kategorisoinnissa ratkaiseva tekijä, kyseessä on Suomessa uniikkinimi (NA), joka ehkä juuri siksi on kauan uhmannot selitysyriksiä. Koska muita täsmälleen samannimisiä järviä ei ole, ei myöskään voida tutkia, minkälaiset järvet ovat saaneet määriteosakseen juuri nimenosan *Iides*- ja siten päätellä alueen topo-

grafiasta, mitä nimenosaan *Iides*- sisältyvä sana on merkinnyt. Suomalaisessa paikannimistössä esiintyy kuitenkin joukko samansointisia paikannimiä.

Nimen *Iidesjärvi* vanhoja kirjoitusasuja ovat *Irijärwi* vuodelta 1758, *Ihri järvi*¹ (v. 1780–1783), *Ihrijärvi* (v. 1855) ja *Iijdesjärvi* (v. 1872). Nimen perinteiset murremuodot ovat [*iilesjärvi*], [*iiesjärvi*] ja *Iilesmonttu/Iilismonttu* (Virtaranta 1958: 93; NA; Rantatupa 2014). Kansan-etymologisen selityksen mukaan Iidesjärven nimi viittaa iilimatoihin (Virtaranta 1958: 93; NA). Sana *iilimato* on suomen kielessä ruotsalainen lainasana (SSA s.v. *iili*). Iilimadot eli verijuotikkaat (*Hirudo medicinalis*) elävät kyllä matalissa ja runsaskasvustoissa lammissa (Verijuotikas 2014), mutta mitä Iidesjärven nimeen tulee, sen määräteosan toisen tavun todennettu konsonanttivaihtelu *l* ~ *r* ~ *d* tekee iilimato-etymologian mahdottomaksi. Iilimatoihin oikeasti viittaavia paikannimiä lienee kuitenkin ainakin osa maamme *Iililammen*-, *Iilijärvi*- ja *Iiljärvi*-nimistä, joiden tarkoite on järjestään pieni lampi (ks. Karttapaiikka). Iidesjärven vanhat kirjoitusasut ja murremuodot viittaavat sen sijaan varhaisuomalaisiin äänneasuihin **Iiðinjärvi* (> **Iirijärvi*², kirjoitettuna *Irijärwi*) ~ **Iiðesjärvi* (> *Iilesjärvi*, *Iiesjärvi*, *Iidesjärvi*)³ ~ **Iiðihjärvi* (> **Iirihjärvi*, kirjoitettuna *Irijärwi*; vrt. *Orihvesi* > *Orivesi* ja *Toehvesi* > *Toivesi* > *Toisvesi* Tampereen lähistöllä [SPNK 2007: 306–307, 460]).

Toivo Immanuel Itkonen (1920) on verrannut nimeä *Iidesjärvi* pohjoissaamen sanaan *idja* : *ija* 'yö' (~ saIn. *ijjá*). Myös kielihistoriassa ansioitunut arkeologi Unto Salo (2000: 30, 41, 59) hyväksyy Itkosen etymologiaehdotuksen. Nähdäkseni tämä rinnastus on kuitenkin äänteellisistä syistä melko epäuskottava (vrt. saPo. *Idjajávri*, saIn. *Ijjávri*, saKo. *Iijäu'rr* -> sm. *Iijärvi* [SPNK 2007: 96]), koska vielä myöhäiskantasaamessa sana oli äänneasussa **ijje* ja varhaiskantasaamessa äänneasussa **iję*, joista kummastakaan nimen *Iidesjärvi* ei äänneasunsa vuoksi voi helposti olettaa lainautuneen (vrt. Aikio 2003: 103). *Iidesjärvi*-nimen alkuperää ovat sivunneet myös

kielentutkija Pertti Virtaranta (1958) ja historioitsija Jouko Vahtola (1980). Virtarannan (1958: 93) mukaan nimen *Iidesjärvi* alkuperä on avoin. Hän pitää kuitenkin etymologista yhteyttä maamme moniin *Ii*- ja *Iili*-nimiin mahdollisena. Väitöskirjassaan Vahtola (1980: 176–178) esittää arvelun, että *Ii*-alkuiset paikannimet sisältäisivät muinaisskandinaavisesta sanasta *iða* 'takaisinpäin virtaava vesi joessa' lainatun appellatiivin (vrt. Hellquist 2008: 397). Kyseiseen sanaan sisältyy indoeurooppalaisen sanajuuren *it*- (> esim. lat. *iterō* 'toistaa, kerrata' ja *iterum* 'toisen kerran, toistamiseen, jälleen') germaaninen jatkaja *ið*- 'takaisin' (> esim. misl. *ið*-, goot. *id*- 'uudestaan, takaisin') (Hellquist 2008: 397–398). Kantaskandinaavissa sana *iða* oli äänneasussa **iðōn*. Näistä kummastakaan on kuitenkin äänteellisesti vaikea johtaa nimeä *Iidesjärvi* varsinkin ensitavun vokaalin pituuseron vuoksi (*Iijdesjärvi* v. 1872 [NA]).

Iidesjärvi näyttää kuuluvan sellaisen Tampereen seudulla (Kokemäenjoen vesistössä) yleisten yhdysnimien joukkoon, jossa nimen alkuosan lopussa jälkiosan edellä on *-s*-; esim. *Jokisjärvi*, *Kyrösjärvi*, *Kyröskoski* (vrt. *Hämeenkyrö*), *Lahdesjärvi*, *Mallasvesi*, *Pulesjärvi* ja *Vuoresvuori* (vrt. SPNK 2007: 258). Joskus yhdysnimien alkuosan lopussa oleva *s*-äänne näyttäisi olevan pelkkä sidekonsonantti (esim. *Kyrösjärvi* ja *Kyröskoski*), joskus se on selvästi johdin (esim. *Jalasjärvi* ja *Lahdesjärvi*). Nominijohdin *-s* esiintyy sekä itämerensuomessa että saamessa: sm. *-s* : *-kse*- < *vksm*. **-ksi* > sa. *-s*; esim. *jalka* -> *jalas* (Sammallahti 1998: 90; SPNK 2007: 105). Ottaen huomioon ettei nimen *Iidesjärvi* yhtenä mahdollisena varhaisuomalaisena rekonstruktiona edellä esitettyyn muotoon **Iiðinjärvi* sisältyvästä genetiivin *n*:stä ole merkkiäkään nimen *Iidesjärvi* attestoiduissa eli lähteistä todennetuissa kirjoitusasuissa eikä murremuodoissa ja että sananloppuinen [*s*] on yläsatakuntalaisissa murteissa esiintynyt myös *h*:ksi muuntuneena (esim. *jānes* > *jānis* > *jānih*, *Jānihjärvi* eli *Jānisjärvi* Parkanossa ja *Jānijärvi* Nokialla [SPNK 2007: 116; Karttapaiikka]), lienee puheena olevan hydronymien varhaisuomalaiseksi äänneasuksi rekonstruoitava juuri **Iiðesjärvi* (vrt. yllä ja *Hiiesjärvi* alla).

Dokumentoidusta suomen kielestä ei tietääkseni löydy nimenosaa *Iides-* (< vsm. **Iides-*) selittävää yleisnimeä eli appellatiivia (vrt. *Lahdesjärvi* <- sm. *laksi/lahti*) (VKS; SMS; SSA), eikä sitä vastaavaa henkilönimeäkään tunneta (USN; Mikkonen & Paikkala 2000), joten kyseessä lienee lainanimi alueella aiemmin puhutusta kielestä/kielimuodosta. Koska lähellä *Iidesjärveä* sijaitseva *Tammerkoski* on ilmeisesti saamelainen lainanimi ja lähistöllä on muitakin saamelaisten muinaiseen läsnäoloon viittaavia paikannimiä (mm. *Lapinniemi*, *Alasjärvi*-niminen latva- eli yläjärvi ja *Pulesjärvi* < *Pudasjärvi* [Heikkilä 2012b: 61–62, 66]), olisi luontevaa etsiä myös nimen *Iidesjärvi* alkuperää (kanta)saamesta, etenkin koska nimen *Iidesjärvi* perusosan muodostavalla suomen kielen maastoappellatiivilla *järvi* on samansointinen etymologinen vastine saamelaiskielissä (esim. saPo. *jávri* ja saIn. *jávri*). Lainaoriginääliksi sopivaa appellatiivia ei kuitenkaan näyttäisi löytyvän saamelaiskielten(kään) todennetusta sanastosta.

Voidaanko nimelle *Iidesjärvi* sitten esittää tähänastisia etymologiointiyrityksiä parempi etymologia? Nimi *Iidesjärvi* on edellä kerrotusti sellaisenaan uniikinimi Suomen paikannimistössä, mikä luonnollisesti vaikeuttaa sen alkuperän selvittämistä. Suomalaisessa paikannimistössä on kuitenkin joukko sitä äänteellisesti suuresti muistuttavia nimiä, joita voidaan käyttää nimenosan *Iides-* etymologioinnissa – ja siten mm. nimen *Iidesjärvi* etymologioinnissa. Esimerkiksi nimi *Iisalmi* on mielenkiintoinen ambivalenttiutensa takia. Suomenkielinen nimi *Iisalmi* (aiemmin *Iinsalmi* (v. 1837), *Yin Salmij Byij* 1620-luvulla; *Iin siwu* jo v. 1561) näyttää viittaavan nimen etymologiseen yhteyteen esimerkiksi *Iijoen* kanssa (josta ks. alla), kun taas pitää ruotsinkielinen (”ruotsinkielinen”) nimi *Idensalmi* (*Idsalmj* v. 1557, *Idesalmi* v. 1635, *Idensalmi* v. 1726, *Iidensalmi* v. 1799) viittaa pikemminkin etymologiseen yhteyteen *Iidesjärven* kanssa (NA; SPNK 2007: 96, 525; Strang & Harju 2012: 100–101; vrt. Virtaranta 1958: 93). Sanansisäisen

d:n ruotsinkielisessä nimessä *Idensalmi* on oletettu olevan hyperkorrekti kirjakielistys savolaismurteista, joissa myöhäiskantasuomen soinnillista dentaalispiranttia [ð] edustaa kato (vrt. hyperkorrekti <d> nimessä *Sodankylä* [*Sowan bj* v. 1563]). Muodon *Iidensalmi* välittömäksi edeltäjäksi on rekonstruoitu **Iijensalmi*. (SPNK 2007: 96, 418–419). Mielestäni on kuitenkin kummallista, miksi nimeä *Iinsalmi* olisi ylipäättään laajennettu sidevokaalilla *e* oletettuun muotoon **Iijensalmi* (siirtymäänne *j* on kyllä äännelaillinen [Virtaranta 1958: 222–223]), josta muoto *Iidensalmi* olisi konstruoitu, sillä kyseessä ei olisi ollut konsonanttiklusterin halkaiseva ns. epenteettinen vokaali. Lisäksi paikannimissä ajan mittaan tapahtuva nimen ilmi-asun redusoituminen on tunnetusti paljon yleisempää kuin sen ekspansio. Sen sijaan kehitys **Iidensalmi* > **Iiensalmi*, josta yhtäältä reduktion kautta *Iinsalmi* > *Iisalmi* ja toisaalta tavurajaisen siirtymäänneen *j:n* syntymisen ja kirjakielistyksen kautta **Iiensalmi* > **Iijensalmi* > *Iidensalmi*, tuntuisi todennäköisemmältä. Äännekehitykselle **Iidensalmi* > *Iinsalmi* > *Iisalmi* löytyykin useita paralleleja suomalaisesta paikannimistöstä (esim. Luumäen **Hiidenjärvi* > *Hiijärvi* rannallaan *Hiisniemi*, Hankasalmen *Hiijärvi* ~ *Hiidenjärvi*, Moinsalmi eli *Moiijinsalmi* ja *Voinsalmi* [SPNK 2007: 271, 419, 513; NA; Karttapaiikka]). Tämä **Iidensalmi* tuo mieleen maamme *Hiidensalmi*-nimet (ks. Karttapaiikka) ja sitä kautta sanan *hiisi* 'aiemmin: pakanallinen kalmisto, pakanallinen kulttipaiikka (uhripaiikka), pyhä paikka (metsä/lehto); myöhemmin: mm. pahansuopa pelottava uskomusolento' (Koski 1967, 1970; SSA s.v. *hiisi*; Pulkkinen 2014: 123–126). Iisalmen (< **Iidensalmi*) *Ii*-nimyeelle nimensä antanut pyhänä pidetty paikka olisi voinut olla itse Iisalmen pohjoispuolella sijaitsevan nykyiseltä nimeltään *Iso-Ii* -nimisen, mutta aiemmin *Iijärvi*-nimisen järven (86 m mpy) länsipuolella kohoava *Iimäki* (204 m mpy) ”Hiidenmäki”(?) (ks. Karttapaiikka; vrt. SPNK 2007: 96; Strang & Harju 2012: 101). *Iso-Iin* ja *Iimäen* välissä on *Iin-*

korpi, ja limäen pohjoispuolella *Iinsuo* (Karttapaikka). Huomattakoon, että Suomessa on lukuisia *Hiidenmäki*-nimisiä maankohoumia (Karttapaikka). Itse nimen **Iidensalmi* alkuperäinen tarkoite on voinut olla nykyinen *Kirkkosalmi*, joka on saanut nimensä salmen rannalle vuonna 1627 rakennetusta kirkosta (SPNK 2007: 96).

Etymologisesti samaan yhteyteen kuin *Iidesjärvi* voivat kuulua myös mm. 1) kunnannimi *Iitti* < *Iittimaa* (*Ijtema*, *Itimaa* v. 1564; vrt. *Hiitti* (vieressä *Hiidenlahti* ja *Hiidensalmi*), *Hiittinen*, *Hiittiö*, *Hiisiö* ja *Hiidenmaa*⁴) ja 2) Tervon ja Suonenjoen rajalla sijaitseva *Iisvesi* (*Isij vesi* v. 1552; vrt. *Hiisivesi* ja Ilomantsin *Iisjärvi* ~ *Hiisjärvi*, *Hiidenvaara*) seuraavasti (SPNK 2007: 96–97; Strang & Harju 2012: 109): 1) kksm. **šiiti* 'hiisi' > mksm. **hiisi* : **hiiden* > imsm. **Iisivesi* "Hiisivesi" → vsm. **Iisivesi* (*Isij vesi*) > sm. *Iisvesi* ja 2) kksm. **šiiti* 'hiisi' > mksm. **hiitti* (vrt. *hiitti*, *Hiitti*, *hiitto*) > imsm. **Iitti* → (v)sm. *Iitti*. Mitä nimien äänneasuihin tulee, onhan sananalkuinen [h] kadonnut itämerensuomalaisista kielistä äännelaillisesti myös vatjasta ja liivistä, hyvin usein myös (pohjois)virosta, josta *hiisi*-sannueen sanoja onkin tallennettu runsaasti ja jo varhain myös vokaalialkuisina, esimerkiksi *Idlane* (< **hiitolainen*) vuodelta 1624 (Ketunen 1962: 96–97; Koski 1970 passim; SSA passim; EES s.v. *iidne*). Muistettakoon, että Suomessa on runsaahkosti *Viro*-nimistöä, eikä Suomen *Viro*-nimien levikki suinkaan rajoitu maamme etelärannikolle (NA; Grünthal 1997: 197–199; Karttapaikka). Huomattakoon, että Iitin Pyhäjärven alueella on *Hiiden-saari* (saareissa näyttävä *Hiidenvuori* ja sillä muinaislinna sekä muinaiskalmisto), jonka erottaa mantereesta *Hiidensalmi* vieressään *Naislahti*, *Naislahdenvuori* ja *Naistenpolku*. Huomattakoon niin ikään, että Kymijoen rannalla Iitissä on myös *Hiirenmäki*-niminen muinaiskalmisto sekä toistensa vieressä *Hiirettelänvuori*⁵ ja *Kalmusaari* Iitin kirkonkylän välittömässä läheisyydessä (Mallat 2007: 60; Karttapaikka).

Edellä esitetyn johdosta ryhdyn tarkemmin selvittämään mahdollisuutta, että nimet *Iidesjärvi*, *Iisalmi*/*Idensalmi*, *Iitti*

ja *Iisvesi* liittyvät etymologisesti jotenkin itämerensuomalaiseen *hiisi*-sanaan. Sana *hiisi* (< kksm. **šiiti*) on todennäköisesti lainattu (varhais)kantagermaanin sanasta **sīdā* 'sivu, reuna, ranta' (ks. Häkkinen 2004: 196; Heikkilä 2014: 202). Sanan *hiisi* lainaoriginaaliksi perinteisesti ehdotettu kantagermaaninen sana **χeiðiz* > **χīðiz* 'villieläimen luola, pesäkolo' näyttäisi sekin kyllä lainautuneen itämerensuomeen – itse asiassa kahteen kertaan –, mutta *hiiden* sijasta sanoina *kiides* 'maakolo, pesäkolo' ja *keide* 'makaava asento' (vrt. SSA s.vv. *hiisi*, *kiides*; LÄGLOS s.vv. *hiisi*, *keide*; Hellquist 2008: 398). Appellatiivi *hiisi* on todistettavasti lainautunut itämerensuomesta saameen. Levikiltään piitimensaamesta inarinsaameen ulottuva appellatiivi *hiida* 'paholainen, piru' on lainattu varhaisuomen sanasta *hiisi* (taivutusvartalo *hiiTe*-), jonka merkitys sanan lainautuessa oli kristinuskon tulon myötä jo kehittynyt kalmistosta (ja siihen liittyvästä) kulttipaikasta (vainajainpalvontapaikasta) epäpyhäksi, pahansuovaksi uskomusolenoksi (esim. metsänhaltijaksi, jättiläiseksi tai paholaiseksi) (Koski 1967; 1970; SSA s.v. *hiisi*; SPNK 2007: 78; Pulkkinen 2014: 123–131). Sanassa *hiida* varhaisuomalaisen lainaoriginaalin sananalkuinen [h] on jo lainautunut saameen, mutta vanhemmissa lainoissa se jätettiin substituomatta, koska kantasaameissa ei silloin vielä ollut itämerensuomesta ja skandinaavisista kielistä sittemmin omaksuttua *h*-äännettä. Myöhemminkin lainaoriginaalin sananalkuinen [h] varsin epäjohdonmukaisesti joko substituotiiti tai jätettiin substituomatta (Aikio 2006: 14; 2009: 184–185).

Iidesjärven tapauksessa voisi siten ajatella seuraavanlaista kantasaameen perustuvaa etymologiaa: mksm. **hiisi* (: **hiiden* : **hiidessä* : **hiitezen*) 'kalmisto, kulttipaikka' → kksa. **ijDe* 'kulttipaikka' → mksa. **Ijðesjávrrē* "Kulttipaikan järvi" (vrt. sm. paikannimiin *Hiisijärvi*/*Hiidenjärvi*) → vsm. **Iidesjärvi* > hämäläismurt. *Iilesjärvi* ja kirjasm. *Iidesjärvi*. Nimenosien väliselle sidekonsonantille -s- löytyisi lukuisia paralleeleja Suomen saamelaisperäisestä paikannimistöstä: sa. *Gilbbesjávrrē* →

sm. Kilpisjärvi, Ovnnesjohka/Ounasjoki, Ovnnesjávri/Ounasjärvi, Aapiskoski (vrt. saPo. áhpi ja sm. aapa/aava), Gahperasjávri, Siidasjávri, Vuontisjärvi, Pallastunturi, Yllästunturi, Jerisjärvi, Torasjoki ja Suomen monet Ku(u)k(k)asjärvet) (SPNK 2007: 14, 106, 161, 200–201, 311, 317, 461, 517, 523–524; NA; Karttapaikka). Paikannimistössä esiintyy tunnetusti myös sanoja, joiden appellatiivinen käyttö on lakannut kauan sitten, joten vastaavan appellatiivin synkroninen puuttuminen ei sinänsä ole poikkeuksellista. Entisajan saamelaisille *seita* (saPo. *sieidi*) 'palvoskivi' oli muinaisten suomalaisten hiittä vastaava kulttipaikka (Paulaharju 1932; Pentikäinen 1995: 149–156; Parpola 2004). Huomattakoon, ettei 'seitaa' merkitsevä sana ole saamelaiskielissä ikivanha, vaan (myöhäis)kantaskandinaavinen lainasana (aikaisintaan) ensimmäisen vuosituhannen puolivälistä ajanlaskun alun jälkeen (Parpola 2004; Heikkilä 2014: 131, 158–160), joten yllä rekonstruoitu todentamaton kantasaamelainen appellatiivi **ijDę* 'kulttipaikka' olisi voinut olla sitä vanhempi Etelä- ja Keski-Suomen sisämaassa puhutussa kantasaamessa. Nimen *lidesjärvi* tapauksessa saamelainen etymologia ei kuitenkaan liene todennäköinen käytettävissämme olevan todistusaineiston valossa.

Nimien *Iisvesi*, *Idensalmi* ja *Iitti* sisältämä nimenosa **iisi* : **iiden*, **iitti* (vrt. *hiisi* : *hiiden* : *Hiitti* : *Hiitin*) lienee tallentunut myös mm. Pälkäneen Luopioisten paikannimiin *Iitinlahti* ja *Iitinsaari*, sillä niiden välittömässä läheisyydessä sijaitsevat *Hituniemi* ja *Haltianselkä*⁶. Itämerensuomen sanan *hiisi* todennettuja rinnakkaismuotoja ja johdoksia suomen kielessä ovat ainakin *hiito* (esim. *Hiitovuori* Sysmässä sekä *Hiitovaara* ja *Hiitosuo* Hiisijärven vieressä Suomussalmella), *hiitu*, *hiitola* 'hiiden koti', *hiitolainen*/*hiitalainen*, *hiitto*, *hitto*/*hittoi* ja *hiittana* (USN 1988: 324; SMS s.vv. *hiisi*, *hiito*, *hiitolainen*, *hiittana*, *hiitto*, *hitto*; SPNK 2007: 67; NA; Karttapaikka).

Tutkimusaiheen kannalta etymologisesti hyvin mielenkiintoinen nimiryvä on *Iijärvi*, *Iijoki*, *Iilampi*, *Iiniemi*, *Iisalo*, *Iinsalo*, *Iivuori* ja *Iitlahti* Sulkavalla (Karttapaikka; NA). Nimi *Iitlahti* esiintyy muo-

dossa *Idelax* : *Idelachden* vanhoissa asiakirjoissa (v. 1561, 1565, 1597, 1692) (Vahtola 1980: 176; SPNK 2007: 426; NA). Sekin on siis alkujaan ollut **Iiden*-nimi, tarkemmin sanottuna **Iidenlaksi* ”*Iidenlahti*”. Nimessä havaittava [ð]:n kato on savolaismurteissa säännönmukainen. Mielestäni tärkeä lisätodiste työhypoteesilleni, että Sulkavan *Ii*-nimyeeseen sisältyy sama länsiurallilainen *hiisi*-sana kuin nimeen *lidesjärvi*, on *Iitlahden* pohjukassa sijaitseva *Hiidenpuhteenlahti*. Nimen perusosa *-lahti* on ilmeisen epeksegeettinen eli nimen tarkoitetta selventävä lisäys, sillä **puhðeh* (: **puhtehen*) merkinnee myös 'lahtea' (vrt. *Puhoonlahti* loppuviitteessä nro 2) ja on nähdäkseni vanha germaaninen laina-appellatiivi (vrt. sm. *puhti* 'lahti' < ru. *bukt* 'lahti', kas. *bucht*, meng. *byht* <) kgerm. **buxtiz* → ksm. **puktes* (SSA s.vv. *puhti*, *puohde*; SPNK 2007: 353; Hellquist 2008: 110)⁷. Samasta germaanisesta appellatiivista on lainattu kantasaamen (**puktas*) kautta kulkeneena myös suomen sana *pudas* (Heikkilä 2014: 235). *Hiisi* oli todennäköisesti joko *Hiidenpuhteenlahden* vieressä sijaitseva korkea ja jyrkkärinteinen pahtana Saimaasta kohoava kallioinen maankohouma, jonka nykyinen nimi on Suuri Häränvuori (vrt. *Hiidenmäki* *Hiidenveden* rannalla Lohjalla ja *Hiidenmäki* *Enäveden* rannalla Vihdissä [SPNK 2007: 79; Karttapaikka]), *Kalmanvuoret*-niminen kallio aivan veden äärellä tai huomattavan korkea *Iivuori* *Ii(n)salossa*. *Hiidenpuhteenlahden* lähellä on myös *Akkakallio*-niminen siirtolohkare, joka on kuulemma ”jättiläisakan paikalle kantama” (Mallat 2007: 120, 213). Puheena oleva nimikompleksi vaikuttaa siten vahvasti mytologisesti motivoitulta.

Äänekoskella Keiteleessä on *Iit-salo*-niminen suurehko saari. Saaressa on *Lapinniemi*, jossa on lapinraunio. Saaren erottaa mantereesta *Iitsalmi*. *Iitsalon* itäpuolella mantereella on puolestaan *Pyhävuori*, *Pyhäniemi* ja *Pyhålahti*. Lähistöllä on myös *Pyhänsalo*-niminen saari, jonka Turunlahdessa on myös lapinraunio. (Taavitsainen 2003: 4–5, 8–9, 11–12; Karttapaikka; Museovirasto). Saarijärven Pyhäjärven on

puolestaan *Iissalo* (vrt. Savonlinnan *Hiissalo* ja *Hiissaari*), jossa on *Ukonniemi*. *Iissalon* vieressä mantereella on *Iisniemi* (vrt. *Hiisiniemi*- ja *Hiisniemi*-nimiin). Lähistöllä on myös *Pyhämäki* ja *Pyhäkoski*. (Karttapaikka). Myös Säkylän *Pyhäjärven* on *Iissalo*. Sen välittömässä läheisyydessä on *Hiitennokka* ja suureen *Pyhäjärven* laskevan *Pyhäjoen* suu. (Karttapaikka). Niin ikään Äänekoskella sijaitsee *Iisjoen* kautta vetensä Keiteleeseen laskeva *Iisjärvi*, jonka rannasta kohoaa jyrkkärinteinen *Hiitolanmäki* vieressään *Hiitolanneva*. Kun edellä käsiteltyjen paikannimien yhteyteen lisätään vielä Ilomantsin *Hiisjärvi*, jonka aiempi nimi on *Iisjärvi* ja jonka lähellä on *Hiidenvaara*, ja Lohjan *Hiirlampi* (vrt. Perttelin *Hiittenmäki* eli *Hiirmäki* (NA)), jonka vanhempi nimi on *Iireslampi* (vrt. Tampereen *Iidesjärvi/Iiresjärvi*) (NA; Strang & Harju 2012: 109; Karttapaikka), näyttää mielestäni todennäköiseltä, että Suomen paikannimistössä esiintyvä nimielementti **iisi* : **iiden* kuuluu etymologisesti itämerensuomen *hiisi*-sanan yhteyteen.⁸ *Iis*-alkuiset nimet *Iissalo*, *Iisniemi*, *Iisjärvi* ~ *Hiisjärvi*, *Iisvesi* ja *Iisjoki* palautunevat itämerensuomalaisiin äänneasuihin **Hiisisalo*, **Hiisineemi*, **Hiisijärvi*, **Hiisivesi* ja **Hiisijoki*. Nimielementin suhteellisen korkeasta iästä todistaa Pernajan *Idlax*, jonka ensimmäintä *Ijdelax* (< **Iidenlaksi*) on jo vuodelta 1414 (Huldén 2001: 328; Strang & Harju 2012: 67; Rantatupa 2014: Pernaja). Läheinen *Isnäs* [iisnes] on ehkä ollut kyseisen **Iiden* **Iisi*. *Iisi*-nimiin kuulunevat myös *Iilineva/Iiliniva*-niminen rantaniitty Kalajoen varrella Ylivieskassa (*Idinniva* v. 1745; *niva* 'virtapaikka joessa, pieni koski, vuolle', *neva* '(mm.) aukea puuton suo, hyllyvä suo, suoniitty; joki; virtapaikka joessa tai järven'; vrt. *Hiidenvirta* Puumalassa ja *Hiidenvuolle* Lempäälässä) ja *Iilinsuvanto*-niminen syväne *Iilinevan* kohdalla Kalajoessa (Vahtola 1980: 176; SSA s.vv. *neva*, *niva*; NA). Sellainen pieni äänneasun vaihtelu kuin **Iiden*- (esim. **Iidenlaksi*) ~ **Iidin*- (esim. **Iidinniva*) etymologisesti yhteenkuuluvissa nimissä on tyypillistä substratitnimistölle (ks. Saarikivi 2007: 57), eikä toisen tavun vokaalin vaihtelu *e* ~ *i* ole

muutenkaan poikkeuksellista (vrt. esim. sm. *hiisi* : *hiiden* ~ *hiisin* ja sm. *palsi* : *palsin* ~ *pallen*).

Edellä esitetyn perusteella vaikuttaa siis vahvasti siltä, että nimet *Iidesjärvi*, *Iisvesi*, *Idensalmi*, *Iitti* jne. sisältävät itämerensuomen *hiisi*-appellatiivin yhteyteen etymologisesti kuuluvan sanan. Nimet näyttävät lainatun sellaisesta suomea suuresti muistuttaneesta itämerensuomalaisesta kielimuodosta, josta sananalkuinen *h*-äänne on hävinnyt ennen nimien lainautumista suomen kieleen. Sanansisäisen *h*:n kadosta on monia esimerkkejä suomalaisessa paikannimistössä (SPNK 2007: 484–485, 502). Dokumentoiduista itämerensuomalaisista kielistä sananalkuinen *h*-äänne on kadonnut useimmista itämerensuomen eteläryhmän kielistä; näin muun muassa vatjan perintösanastosta.⁹ Sananalkuinen *h*-äänne on tullut sittemmin takaisin vatjan kielen fonotaksiin lainasanojen mukana. (Kettunen 1930: 83–84, 173–174). Suomen kielen sanan *hiisi* suoraan kantasuomesta periytyvä etymologinen vastine vaikkapa dokumentoidussa vatjan kielessä on *Suomen sanojen alkuperä* -teoksen (s.v. *hiisi*) mukaan *īs* tarkoitteenaan 'metsäinen harjanne'. Mauno Koski (1970: 256) puolestaan mainitsee mm. vatjalaisen paikannimen *Iisimätsi* "Hiisimäki". *Iidesjärveltä* (77 m mpy) katsottuna viereinen Kalevankankaan harju on nimenomaan (havu)metsäinen korkeahko harju (korkeus 140 metriä), joten jos Kalevankangas¹⁰ olisi ollut nimenantajille **Iisi* "Hiisi", tämän **Iiden* viereistä järveä olisi ollut luontevaa alkaa kutsua nimellä **Iidenjärvi* "Hiidenjärvi" (> *Iidesjärvi*). Mainittakoon vielä, että entisen Säamingin kunnan alueella Savonlinnassa on *Iidesjärveä* äänteellisesti muistuttava *Hiiesjärvi* (< *hiisi*) vieressään *Hiieksenmäki* ja *Hiieksensuo* (Koski 1970: 255; Karttapaikka).

Vatjan kielestä Tampereen seudun yhteydessä mainittaessa on syytä ottaa puheeksi vain muutaman kilometrin päässä *Iidesjärven* itäpuolella Kangasalla sijaitseva kylä nimeltä *Vatiala* (ks. Karttapaikka), sillä nimen on vanhastaan katsottu sisältävän

kansallisuusnimityksen *vatja*¹¹ (ks. esim. Valonen 1984), mutta uudempi tutkimus on pitänyt sitä epätodennäköisenä ja sen sijaan johtanut nimen *Vatiala* appellatiivista *vataja* 'vesiperäinen alava maa; (huonokasvuinen) viljelysmaa; savimaa' (Grünthal 1997: 113–149; Mikkonen & Paikkala 2000: 731; SSA s.v. *vata*; SPNK 2007: 495–496). Riho Grünthalin teoksessa *Livvistä liiviin* (1997) esitetyn valossa *Vatialan* ja etnonymien *vatja* yhteenkuuluminen lienee varsin epätodennäköistä, joskaan ei täysin mahdotonta. Appellatiivin *vataja* luulisi puolestaan proprina eli erisnimenä käytettynä redusoituneen hämäläis-satakuntalaisissa murteissa pikemminkin äänneasuun ***Vataa* kuin **Vatja* (> *Vatia*) (vrt. *Vataa* Urjalassa, *Ikaala* Urjalassa (*ikaiala* v. 1508), *Vanaantaka* (*Vanaiantaca* v. 1545), *Tyrvää* (*tyrweya* v. 1478) ja *Loimaa* (*Loijmaija* v. 1573) (SPNK 2007: passim; NA)), mikäli se ylipäättään olisi redusoitunut lainkaan (vrt. *Vatajanmaa* Vesilahdella, *Vataja* Tyrväällä).

Vanhin viittaus *Vatialan* kylään sisältyy Kangasalla tavattuihin henkilönimiin *Mickell Wadianen* [*vaðjanen*] vuodelta 1424 ja *Heiki Vathianen* [*vatianen*] vuodelta 1427 (vrt. *Vatiala* ja *Vatiainen* v. 1540) (Suvanto 2001: 520; DF nro 1849, 6631). Ne osoittavat, että nimi *Vatiala* on analysoitava nimenomaan *Vatia-la* eikä ***Vati-ala* (vrt. *Cangas-ala* v. 1424, *Kangas-ala* v. 1427). Ne viittaavat myös siihen, että tarkastelemamme nimi on ääntynyt kolmi- eikä nelitavuisena vielä 1400-luvun alussa, sillä kaksitavuisen kantasanan jäljessä *-ise-*johtimen *i* on jo hävinnyt (vrt. *kukkanen*), mutta säilynyt kolmitavuisen kantasanan jäljessä (vrt. *etiäinen*; vrt. nimeä *Wadianen* nimiin *Apaiainen*, *Oråwainen* ja *Vatiainen* (Suvanto 2001: 520; DF nro 6631)). Mikäli *Vatia* taas olisi *-ia*-johtimella muodostettu johdos sanan *vataja* kantasanasta *vata*, siis *vata* -> *Vatia* (vrt. SPNK 2007: 495–496), sen olettaisi esiintyneen muodossa ***Vatiainen* jo 1400-luvun alun lähteissä. Ei siten ole täysin poissuljettua, että *Vatiala* todella olisi vatjasten eli vatjalaisten (perustama) kylä, mutta selvästi todennäköisempi nimenselitys on mielestäni tämä: vatjalle

tunnusomainen äänteenmuutos **kj* (> *yi*) > *ðj* näyttää tapahtuneen myös joissain keskiajan suomen murteissa. Siitä on todisteita muun muassa keskiaikaisiin asiakirjoihin sisältyvässä (lounais)suomalaisessa paikannimistössä, esimerkiksi *Ladialax* "Laajalahti" Kaarinassa v. 1430, *Ladiamæki* "Laajamäki" Piikkiössä v. 1403 (< ksm. **lakja* 'laaja') ja *Wadhio* 'Vadjo' (< ksm. **vakja* 'vaaja, kiila, suude, kiinnityspaalu') Naantalissa mm. v. 1425 (Ojansuu 1926: 49–50; Rapola 1965: 139–140; SDHK nro 16114). Huomattakoon lisäksi, että Mikael Agricola kirjoitti vuonna 1548 *ladhiutta* 'laajuutta' (< ksm. **lakja* 'laaja') ja *raadhiosta* 'raajoista' < ksm. **rakja* 'raaja' (SSA s.vv. *laaja*, *raaja*). Nimeä *Vatiala* ei siis tarvitse selittää vatjan kielen äännehistorian – ja siten vatjan kielen – pohjalta, vaan suoraan itämerensuomalaisen appellatiivin *vaaja* (< ksm. **vakja*) murremuodosta **vaðja*/**vatja*. *Wadianen*/*Vatiainen* (> *Vatiala*) voi pohjautua henkilönimeen. Mahdotonta ei tosin liene sekään, että nimenosan **Vaðja*- semanttinen motivaatio on ollut vaajaa muistuttava luonnonmuodostuma. Kangasalalaisen nimen alkupeäinen tarkoite olisi voinut olla Kaukajärven muodoltaan vaajamainen itäpää (vrt. esim. Keuruun *Vaajalahti*). Nykyiset Kaukajärvi ja Pitkajärvi ovat oikeastaan yksi ja sama kauka eli pitkä järvi (Rasila 1988: 343; Rantatupa 2014; Karttapaikka).

Vatialan eräomistus lienee ollut Oriveden *Vatiaistenlahti*. Etymologisesti yhteydessä Kangasalan *Vatialaan* (eli "Vaajalaan") lienee myös *Valjavuori* Kangasalla. (Karttapaikka). Kaikkien edellä mainittujen paikannimien *Va*-alkuinen nimenosa näyttää palautuvan ilmiäsuun **Vatja* (< **vakja* 'kiila'), josta yhtäältä kehittyi suomen länsimurteille äännelaillisesti **Vaðja* > hämäläismurteissa *Valja* ja toisaalta **Vatja-la* > *Vatiala* ehkä *Kangas-ala*n vaikutuksesta (vrt. *Sodhiala* v. 1385, *Sotiala* v. 1420 'Sotjala' (< *sota*), murteessa *Soljala* Hauholla (SPNK 2007: 422)). Joka tapauksessa nimellä *Vatiala* ei siis liene kulttuurihistoriallista yhteyttä Iidesjärveen eikä etnonymiin *vatja*, jonka kanssa ainakaan suoraan yhteen eivät kuu-

lune myöskään Suomen muuttamat muut samansointiset nimet (ks. Grünthal 1997: 115–117, 149).

Nimeen *Vatiala* nähtävästi mitenkään liittymättömän *Iidesjärven* ympäristön monet (esikristilliseen) pyhään ja myyttiseen viittaavat paikannimet, nimittäin *Kalevankangas*, *Kalevankivi* (mainittu jo vuonna 1539)¹², *Hiidenkari*, *Pyhäjoki* ja *Pyhäoja* sekä tietysti suuri *Pyhäjärvi* ja mahdollisti myös *Naistenlahti*, *Naistenmatka* ja *Palvaanniemi* (= uhrilehto?; vrt. sm. *palvoa*) vahvistavat oletustani, että *Iidesjärvi* on ”*Hiidesjärvi*”. *Hiisi*-paikannimien yleisenä piirteenä on sijainti veden äärellä. Messukylän myöhäiskeskiaikainen Pyhän Mikaelin kirkko, jota on samalla paikalla edeltänyt puukirkko (vuodelta 1434), sijaitsee harjuketjun etelärinteessä jonkin matkaa *Iidesjärven* ”*Hiidesjärven*” itäpuolella, jonka vedenpinta oli ennen *Pyhäjärven* järvenlasku(ji)ä nykyistä korkeammalla. Perimätiedon mukaan *Iidesjärvi* ulottui vielä 1500-luvulla kirkon eteläpuoliselle, sittemmin Kirkkosuona tunnetulle alangolle, jonka läpi kulkee nykyään *Mutaoja*-niminen oja, ja keskiaikaiset kirkothan rakennettiin usein vanhoille pakanallisille kulttipaikoille tai niiden läheisyyteen.¹³ *Iidesjärvi* onkin piirretty nykyistä selvästi lähemmäs Messukylän kirkkoa ulottuvaksi 1600-luvun puolivälissä laaditussa kartassa. Mainittakoon vielä, että *Pyhäjärven* sijaitseva, Nokian Viikin kartanon mukaan nykyisen nimensä saanut Viikinsaari on nähtävästi ollut aiemmalta nimeltään **Jumasaari* (*Jomasari* v. 1569). Mikäli saaren vanhaan nimeen sisältyy sana *jumala* (vrt. esim. *Jomala* (< mru. *Jumala*) Ahvenanmaalla ja marin kielen *jumo* ’taivas, ylijumala’), sekin on yksi alueen monista myyttiseen ja/tai sakraaliseen viittaavista paikannimistä. (Koski 1967: 201; Suvanto 1973: 148; Läntinen 1987: 141; Rasila 1988: 343; Salo 1988: 141; Suvanto 1988: 258; Honka-Hallila 1996: 12, 23; Häkkinen 2004: 289; Törmä 2006: 11, 21; Mallat 2007: 43, 198; SPNK 2007: 79, 268, 284, 505; Karttapaiikka; NA).

Näsijärven eteläpään rannoilla on (ollut) useita lapinraunioita. Nimeltään todennäköisesti saamelaisperäisen Tammerkosken niskalla kuten myös Lapin-

niemessä on ollut lapinraunio ja vastakkaisessa Reuharinniemessä on edelleenkin (ks. esim. Salo 1988: 150; Adel 2002; Heikkilä 2012b: 64; Museovirasto). Lapinrauniot olivat funktioltaan rannikoiden hiidenkiukaiksi kutsuttuihin riviröykkiöihin verrattavissa olevia esihistoriallisia rituaali- ja hautapaikkoja (ks. esim. Taavitsainen 2003; Saipio 2011). Lapinraunioilla lienee ollut myös rajamerkin luonnetta (Salo 2000: 57; Taavitsainen 2003: 13–14). *Kalevankankaan* etelärinteeltään jyrkän harjun laella *Iidesjärven* pohjoispuolella on puolestaan ollut *Kalevankivenä* tunnettu kivi (SPNK 2007: 126–127). Saamen sanaan *siida* ’lapinkylä’ palautuvia paikannimiä alueella lienevät vuorostaan *Oriveden Siitinjärvi* ja *Siitama* (*Sitama* v. 1552, mainittu jo v. 1466), jonka läheisyydessä *Suomasemassa*¹⁴ (*Somasemaby* v. 1558–1559, *Suomasema* v. 1564) asusti ilmeisesti jo varhain suomalaisia (Jaakkola 1925: 64, 75; Salo 1995: 53; 2000: 40–41; Suvanto 2001: 770–771, 909; SPNK 2007: 412, 429). Suomen kielessä nimi *Iidesjärvi* lienee peräisin ajalta, jolloin suomalaisasutus oli levittäytymässä Tampereen seudulle ja alueen saamelaiset ja mahdolliset muut etnis-kielelliset ryhmät alkoivat kieleltään ja kulttuuriltaan suomalaistua tai väistyä (varhais)suomea puhuneen väestön tieltä (Salo 1995: 62; 2000: 58–59, 63; 2008: 145, 168, 182–183, 185; Heikkilä 2012b).

Olen edellä käsitellyt yhteensä yli kolmeakymmentä nimenosan *Iis-/Ii(T)(V)(n)*-sisältävää paikannimeä Suomessa.¹⁵ Huomionarvoista on mielestäni se, että (huom.) miltei kaikkien niiden läheisyydessä on nimenosan *Lapin*- sisältävä paikannimi – sellaisenkin, joiden läheisyydessä ei tiettävästi ole (ollut) lapinrauniota (ks. Karttapaiikka). Monien *Iis-/Ii(T)(V)(n)*-nimien läheisyydessä on myös appellatiivin *hiisi*, *pyhä*, *kalma* ’(mm.) kuolema; hauta(usmaa)’ ja/tai *nainen/akka* sisältäviä paikannimiä. Juuri *Hiisi*- ja *Pyhä*-nimien tyypillinen esiintyminen toistensa lähiniminä on entuudestaan tunnettu ilmiö (ks. esim. Mallat 2007). Lisäksi monen *Hiisi*- ja *Pyhä*-nimen tarkoitteen läheisyydessä on edellä kerrotusti lapinraunio (Taavitsainen 2003: 13–14). Täten voimme mielestäni lähteä

siitä, että käsitelty *Iis-/Ii(T)(V)(n)*-nimet ovat sakraalisia ja sisältävät (alkujaan) pakanallista kalmisto- ja/tai kulttipaikkaa, hiittä, merkitsevän itämerensuomalaisen sanan **iisi*. Virosta tunnetaan *Iis*-niminen vanha uhripaikka (Koski 1970: 208). Välittömästi Sulkavan Ii(n)salon itäpuolella sijaitseva *Ristivesi* antaa vihjeen käsiteltyjen nimien suomen kieleen lainautumisen iästä, sillä nimeen *Ristivesi* sisältyvä appellatiivi *risti* on myöhäisrautakautinen muinaisvenäläinen lainasana todennäköisesti noin vuodelta 800 jKr. (SSA s.v. *risti*; Purhonen 1998: 58–114; Häkkinen 2004: 1053; Salo 2005: 312; Karttapaikka).

Puheena olevien hämäläis-savolaisten **Iisi*-nimien antajat olivat todennäköisesti itämerensuomalaista kieltä puhuneita, alkupeältään (muinais)hämäläisiä rautakautisia eränkävijöitä, jotka myöhemmät viljelysseutujen (myöhäisrautakautiset/keskiaikaiset) suomalaiset eränkävijät ja maanviljelijäudisasukkaat (huom. *Suomasema*) lukivat saamelaisten ohella kuuluviksi lappalaisiin ('syrjäseutujen asukkaisiin'), lapinraunioiden (oletettuihin) rakentajiin (vrt. Salo 2000: 56–57, 195; Taavitsainen 2003: 13, 18). Ii(n)salossa onkin *Hämeenmäki*, *Hämeenniemi*, *Hämeenlahti* sekä *Hämeenraikka* ja Ii(n)salon edustalla *Hämeensaari* (Karttapaikka). Viimeisin puheenvuoro *lappi*-sanueen alkuperästä ja *Lappi*-nimistä sisältyy Mikko Heikkilän (2014: 136–139) väitöskirjaan, jossa myös referoidaan asiasta käytyä vilkasta keskustelua.

Iijoki

Nimillä *Iisalmi/Idensalmi*, *Iidesjärvi* ja *Iijoki* on toki eräs yhteinen nimittäjä, ne ovat hydronyymejä, mutta esimerkiksi *Iisalmen* poiketen pohjoispohjanmaalaisen joen nimen *Iijoki* äänneasu ei näytä syntyneen reduktion **Iiden* >> *Ii* tuloksena, sillä nimi on varhain atestoitettu, ja jo vanhimmissa asiakirjamaininnoissa (*Yioki* vuodelta 1374 ja *Iioki* vuodelta 1445) nykyistä vastaavana. Nimeen *Iijoki* sisältyvä sana lienee siten eri kuin yllä käsiteltyjen **iisi*-nimien tapauksessa.

Oulujoen vesistön latvoilla on peräti kaksi *Iijärveä*; niistä vesistössä alempana sijaitseva Ristijärvellä ja ylempänä sijaitseva Suo-

mussalmen ja Kuusamon rajalla. Jälkimmäinen *Iijärvi* on latvajärvi, joka laskee *Iijoen* kautta Hyppäsjärveen. Tämä laskee lyhyen mutta voimakkaan Iikosken kautta Hossanjärveen, joka laskee Hossanjoen kautta Tormuanjärveen. Tämä laskee edelleen Alajoen kautta suureen Kiantjärveen, joka laskee Emäjoen kautta Hyrynjärveen ja edelleen Emäjoen kautta *Iijärveen*. Tämä laskee puolestaan Kiehimänjoen kautta Oulujärveen Paltamossa (Karttapaikka). Oulujärvi laskee Oulujoen kautta Perämereen noin 35 kilometriä *Iijokea* etelämpänä (Karttapaikka).¹⁶

Ovatko *Iijoet* ”Yöjokia”, kuten on epäröiden arveltu (SPNK 2007: 95–97)? Olen semanttisista ja nimitypologisista syistä epäilevällä kannalla. Ante Aikio (2004), Janne Saarikivi (2006) ja Pauli Rahkonen (2013) ovat osoittaneet, että Suomessa ja sen itäisillä lähialueilla on substraattinimistöä eli kyseisillä alueilla aiemmin puhuttuun kieleen tai kielisiin palautuvia paikannimiä (ks. myös Parpola 2002: 151). Etenkin Lapin paikannimistössä on runsaasti tuntemattomasta kielestä saameen (ja saamesta suomeen) lainautuneita nimiä (ks. esim. SPNK 2007: 41, 43, 99, 106, 157, 166, 252, 267, 293, 298, 313, 351, 520). Olen samaa mieltä Rahkosen kanssa, että ainakin yksi sittemmin hävinneistä substraattikielistä oli uralilainen (ks. myös Lehtinen 2007: 244). Paikannimistön perusteella jokin tämän uralilaisen substraattikielen läpikäymistä äänteenmuutoksista voidaan jäljittää (ks. Rahkonen 2013; Heikkilä 2014: 227–229).

On siten mahdollista, että *Iijoki*- ja *Iijärvi*-nimet sisältävät jonkin substraattikielisen, ehkä (para)länsiuralilaisen vesistöappellatiivin. Iijoen kaltaisen suurehkon joen nimeksi esimerkiksi 'jokea' tai 'virtavettä' merkitsevä sana olisi nimitypologisesti paljon luontevampi nimeämisperuste kuin 'yö' (vrt. *Vuoksi* <- *vuoksi* 'virta' eli 'leveä joki; virtavesi'). Juuri 'vettä', 'jokea' tai 'virtavettä' merkitsevä appellatiivi esiintyykin monien suurten eurooppalaisten jokien, esimerkiksi Donin, Dneprin, Dnestrin, Reinin ja Tonavan nimessä (Hakulinen 2006: 134, 136, 449, 536–537). Pohjolassa sijaitsevasta rinnakkais- tai virtavetäisestä käy Norrbottenissa Pohjois-Ruotsissa virtaava *Råneälven*-niminen joki. Joesta on saanut nimensä pitäjännimi *Råneå* (in *Rano* v. 1339; luulajansaameksi *Rávnna*, vanhalla

meänkielillä *Rauna*) (Wahlberg 1963: 166; SOL 2003: 263). Myös nimi *Råneå* sisältää mielestäni 'virtaa' merkitsevän appellatiivin, nimittäin (pohjois)saamen sanan *rávdnji* 'virta', joka puolestaan on kantaskandinaavinen (n. 100–600 jKr.) lainasana saamesta (Álgu s.v. *rávdnji*): (sm. *Rauma* <-sm. *rauma* 'pohjavirta, virtapaikka joessa; salmi' <-) ksk. **straumaz* 'virta' -> ksa. **ravníā* -> ksa. **Ravníā* -> vsm. *Rauna* (-> saLu. *Rávnna*) ja mru. **Rāna* (nom.): *Rāno* (obl.) > ru. *Råneå* ja *Råneälven*. Äännesubstituutio ksk. **-um-* -> ksa. **-vr-* on säännöllinen (Kallio 2008: 315). Teoksessa *Svenskt ortnamnslexikon* (2003: 263) nimi *Råneå* yhdistetään saamen sanaan *ráddna* 'toveri, naapuri'. Siitä ei kuitenkaan voi johtaa nimeä *Rauna* eikä *Rávnna*, mutta sanasta *rávdnji* 'virta' voi. ”Kymmenen virran maassa”¹⁷ sijaitseva Iijoki voi siten sisältää pikemminkin vaikkapa 'virtaa' kuin 'yötä' merkitsevän sanan.

Edellä esittämäni valossa on mielestäni aiheellista arvioida uudestaan, onko Inarin kunnan pohjoisosassa sijaitseva *Idjajávrikaan* todella ”Yöjärvi”. Kyseinen järvi on Näätämöjoen lähdejärvi eli yhden virtaveden alkulähde. Nimen vanhoja kirjoitusasuja ovat *Yjærffwi* vuodelta 1671 ja *Ijejaure* vuodelta 1742 (SPNK 2007: 96). Epäilen, että taustalla on vastaava, mutta saamelainen kansanetymologia, kuin *Ijoen* ja *Iijärvien* tapauksessa. Tämä substraattikielinen sana, jonka äänneasua lienee ollut **ije* tai vastaava, on kantasaamassa satunnaisesta äänteellisestä samankaltaisuudesta johtuen assosioitu kantasaamen sanaan **ije* 'yö'. Kuusamon, Suomussalmen ja Inarin *Iijärvillä* onkin yhteinen nimittäjä: ne ovat kaikki peräkkäisistä järvistä ja joista koostuvien pitkien vesireittien latvajärviä. Myös Venäjän Karjalassa on *Iijärvi*-niminen latvajärvi, joka laskee vetensä *Iijokea* pitkin Laatokkaan (NA). *lidesjärvi*, *Idensalmi*, *Iitlahti* jne. ovat topografisesti aivan eri maata – vai pitäisikö sanoa vettä.

Huomattakoon vielä, että Paltamon **Ristijärven** *Iijärven Uvanlahteen* (vieressä myös *Uvanniemi* ja *Iivaara*) laskevat vetensä *Uva-* ja *Pieni-Uva* -nimiset peräkkäiset läpivirtausjärvet (SPNK 2007: 483; Karttapaikka). Pidän mahdollisena, että sekä *Uva* (vrt. sm. *vu* < vksm. **uwa* 'virta') että *Ii* sisältävät 'virtaa' merkitsevän sanan, mutta ovat erikielisiä, *Uva* todennäköisesti itämerensuomea tai itämerensuomen ja saamen siirtymämurteita (vrt. vanhan Ruotsin lapin sa-

naan *uwe* 'virta') ja *Ii* ehkä paralänsiuralia (vrt. SSA s.vv. *uve*, *vu*). Muistettakoon myös, että Väinämöisen eräs toisintonimi vanhoissa kansanrunoissa on *uvantolainen* (SKVR). Äänteellisin perustein *Ii*-vesistönimet voisi ehkä yhdistää myös länsiuralin *vyö*-sanaan (sm. *vyö*, vi. *vöö* < mksm. **öö* < kksm. **üü* < lur. **üwä* > ksa. **iva* > saPo. *avvi* 'vyö'), mutta tämä rinnastus lienee semanttisista syistä epätodennäköisempi.

Olivatko ”iisi”-kieli ja ”ii”-kieli samaa kieltä? Todennäköisesti eivät. Sana **iisi* : **iiđen* 'hiisi' on läpikäynyt kantasuomalaiset äänteenmuutokset **š > h* (> Ø) ja *ti > ci > si* ja se ilmentää myös itämerensuomalaista astevaihtelua sekä jälkitavun *i ~ e* -vokaalivaihtelua (joista ks. esim. Kallio 2007), joten kyse on selvästi itämerensuomalaisesta kielimuodosta. Nimielementti *Ii* on puolestaan mahdollisesti samaa urallilaista kieltä, josta nimi *Inari/Andr* ”Enäjärvi eli Isojärvi” lienee lainattu saameen ja suomeen (ks. Heikkilä 2014: 225–229).

Lopuksi

Olen artikkelissani käsitellyt Suomen *Ii*-alkuisia paikannimiä kuten *lidesjärveä*, *Iisalmea*, *Iisjärveä* ja *Iittiä* sekä *Iijokea* ja esittänyt niistä uuden alkuperähypoteesin. Tarkastelluissa *Ii*-alkuisissa paikannimissä on näkemykseni mukaan suomen itämurteiden äännelaillisen *δ:n* kadon ja siitä seuranneen nimien äänneasun reduktion seurauksena äänteellisesti (osaksi) yhteen langenneina kahta eri alkuperää olevia paikannimiä, joista monet lienevät merkinneet 'kulttipaikkaa' (**iisi* : **iiđen* ~ *hiisi* : *hiiden*) ja jotkin mahdollisesti 'virtavettä' (**ii*). Uskoakseni tutkimukseni osoittaa, että Suomessa on vielä tähän asti oletettuakin enemmän *hiisi*-nimistöä, sillä kulttipaikkaa merkinneisiin paikannimiin sisältyvä sana **iisi* lienee suomen kielen appellatiivin *hiisi* etymologinen vastine. Sekä sanan *hiisi* että **iisi* sisältävien paikannimien läheisyydessä on lähes aina *Lapin*-alkuinen paikannimi, tyypillisesti *Pyhä*-alkuinen nimi, usein myös muinaiskalmisto kuten lapinraunio ja joskus kokonainen ryväs sakraalisia ja/tai myyttisiä paikannimiä. Tässä tutkimuksessa käsiteltyjä *Ii*-nimiä ei sen sijaan voine selittää yö-motivaatiosta lähtien.

Käytettyjen lyhenteiden ja merkkien selitykset

A > B = kehittyy muodosta A muotoon B
 A → B = lainautuu kielestä A kieleen B
 A -> B = johdos
 ** = kielenvastainen sana(muoto)
 ”X” = epävirallinen sanan tai nimen merkitystä valaiseva kirjaimellinen käänös
 ɛ = suppea e-äänne varhaiskantasaamen rekonstruktioissa
 ɛ = illabiaali keskivokaali myöhäiskantasaamen rekonstruktioissa
 goot. = gootin kieli
 kar. = karjalan kieli
 kas. = keskialasaksa (n. 1200–1600 jKr.)
 kgerm. = kantagermaani (n. 700–1 eKr.)
 kksa. = keskikantasaame (ajanlaskun taitteen molemmin puolin)
 kksm. = keskikantasuomi (n. 600–1 eKr.)
 ksa. = kantasaame (n. 600 eKr.–600 jKr.)
 ksk. = kantaskandinaavi (n. 100–700 jKr.)
 meng. = muinaisenglanti (700–1100 jKr.)
 misl. = muinaisislanti (n. 1100–1400 jKr.)
 mksa. = myöhäiskantasaame (n. 200–600 jKr.)
 mksm. = myöhäiskantasuomi (n. 1–500 jKr.)
 mru. = muinaisruotsi (n. 1225–1526 jKr.)
 paralur. = paralänsiurali
 sa. = saame
 saIn. = inarinsaame
 saKo. = kolttsaame
 saLu. = luulajansaame
 saPo. = pohjoissaame
 sm. = suomen kieli
 vi. = viron kieli
 viEt. = eteläviro
 vksa. = varhaiskantasaame (n. 600–300 eKr.)
 vksm. = varhaiskantasuomi (n. 1500–600 eKr.)
 vsm. = varhaissuomi (n. 500–1543 jKr.)

Bibliografia

Arkistolähteet

NA = *Nimiarkisto*. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.

Kirjallisuus

- Adel, V. 2002. Tampereen Reuharinniemen lapinraunion tutkimukset. *Muinaistutkija* 1/2002: 2–11.
- Aikio, A. 2003. Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. *Virittäjä* 107: 99–106.
- Aikio, A. 2004. An essay on substrate studies and the origin of Saami. Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*: 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsinki.
- Aikio, A. 2006. On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91: 9–55. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Aikio, A. 2009. *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Aikio, A. 2012. An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. Riho Grünthal & Petri Kallio (toim.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northwestern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266: 63–117. Helsinki.
- EES = *Eesti etümoloogia sõnaraamat*. Päätoim. Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ganander, K. 2003 [1789]. *Mythologia Fennica*. Juha Pentikäinen (toim.), Brita Löflund (käänt.). Gummerus, Jyväskylä.
- Grünthal, R. 1997. *Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit*. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki.
- Hakulinen, K. 2006. *Paikannimet*. WSOY, Helsinki.
- Heikkilä, M. 2012a. *Tampere – saamelaisen Tammerkosken kaupunki*. *Virittäjä* 116: 117–124.
- Heikkilä, M. 2012b. Etymologinen tapaus *Tammerkoski*. *Sananjalka* 54: 50–75.
- Heikkilä, M. 2012c. *Kaleva and his Sons from Kallanti – On the Etymology of Certain Names in Finnic Mythology*. *SKY Journal of Linguistics* 25: 93–123.

- Heikkilä, M. 2014. *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Unigrafia, Helsinki.
- Hellquist, E. 2008. *Svensk etymologisk ordbok*. Gleerups.
- Honka-Hallila, H. 1996. Vesilahden esihistoria. Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilahti 1346–1996*: 8–27. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- Huldén, L. 2001. *Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svenskt ursprung eller med sär-skild svensk form*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Huurre, M. 2003. Kalevanpojat – tarua vai totta. Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinaisen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*: 236–254. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Häkkinen, K. 2004. *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Porvoo.
- Itkonen, T. I. 1920. Lappalaisperäisiä paikannimiä suomenkielen alueella. *Virittäjä* 24: 1–11, 49–57.
- Jaakkola, J. 1925. Pohjois-Satakunnan vanha erä-kulttuuri. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* V: 1–102. WSOY, Porvoo.
- Kallio, P. 1998. Suomi(ttavia etymologioita). *Virittäjä* 102: 613–620.
- Kallio, P. 2007. Kantasuomen konsonanttihistoriaa. Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit: Riepmočála Pekka Sammal-lahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253: 229–249. Helsinki.
- Kallio, P. 2008. The Etymology of Finnish *sauna* 'Sauna'. Kees Dekker, Alasdair MacDonald and Hermann Niebaum (toim.), *Northern Voices. Essays on Old Germanic and Related Topics, Offered to Professor Tette Hofstra*: 313–319. Peeters, Leuven.
- Kepsu, S. 2012. Joennimet. *Virittäjä* 116: 263–275.
- Kettunen, L. 1930. *Vatjan kielen äännehistoria*. Toinen, uudistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kettunen, L. 1962. *Eestin kielen äännehistoria*. Kolmas painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koski, M. 1967. *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus I*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- Koski, M. 1970. *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus II*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- Lehtinen, T. 2007. *Kielen vuosituhanneet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Läntinen, A. 1987. Näkökulmia Suomen kristillistämisen alkuvaiheisiin. Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta*. Historian aitta XX: 129–148. Historian Ystävien Liitto, Lohja.
- Mallat, K. 2007. *Naiset rajalla. Kyöpeli, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mikkonen, P. & Paikkala, S. 2000. *Sukunimet*. Otava, Helsinki.
- Ojansuu, H. 1926. Lisiä keskiajan suomen tunte-mukseen. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* VI: 37–56.
- Paulaharju, S. 1932. *Seitoja ja seidan palvontaa*. Vähäisiä kirjelmää LXXXIV. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Parpola, A. 2002. Indoeurooppalaisten kielten esihistoria ja suomi. Riho Grünthal (toim.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan*. Tietolipas 180: 138–158. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Parpola, A. 2004. Old Norse *seið(r)*, Finnish *seita* and Saami shamanism. Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*: 235–273. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsinki.
- Pentikäinen, J. 1995. *Saamelaiset – pohjoisen kansan mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pulkkinen, R. 2014. *Suomalainen kansanusko. Saamaaneista saunatonnttuihin*. Gaudeamus.
- Purhonen, P. 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 106. Helsinki.
- Rahkonen, P. 2011. *Tampere – saamelaisen koskiappellatiivi*. *Virittäjä* 115: 252–256.
- Rahkonen, P. 2013. Suomen etymologisesti läpinäkymätöntä vesistönimistöä. *Virittäjä* 117: 5–43.

- Rapola, M. 1965. *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rasila, V. 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. Alhonen, P., Salo, U., Suvanto, S. & Rasila, V. (toim.) *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*: 317–375. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in Northern Russian dialects*. Tartu University Press, Tartto.
- Saarikivi, J. 2007. On the Uralic Substrate Toponymy of Arkhangelsk Region: Problems of Research Methodology and Ethnohistorical Interpretation. Pitkänen, R. L. & Saarikivi, J. (toim.), *Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica* 4: 45–109. Debrecen–Helsinki.
- Saipio, J. 2011. Lapinrauniotradition kehitys ajoitusten valossa. *Muinaistutkija* 4/2011: 19–35.
- Salminen, T. 2011. Tammerkosken keskiaika. Lind, M., Antila, K. & Liuttunen, A. (toim.), *Tammerkoski ja kosken kaupunki*. Tampereen museot, Tampere.
- Salo, U. 1988. Tampereen esihistoria. Alhonen, P., Salo, U., Suvanto, S. & Rasila, V. (toim.), *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*: 51–160. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Salo, U. 1995. Satakunnan synty. Maakunnan asutushistorian tarkastelua. Rintala, P. (päätoim.), *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51. Vammala.
- Salo, U. 2000. Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Peltovirta, J. (toim.), *Hämeen käräjät I*: 18–231. Hämeen Heimoliitto ry ja Emil Cedercreutzin Säätiö, Hämeenlinna–Harjavalta.
- Salo, U. 2005. Kristilliset kuvat, symbolit ja ornamentit Suomen rautakauden löydöissä. Kava, R. & Kero, R. (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII: 10–361. Satakunnan historiallinen seura.
- Salo, U. 2008. *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sammallahti, P. 1998. *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1992. Tuomi, T. (päätoim.). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1994. Tuomi, T. & Vilppula, M. (päätoim.). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SOL = *Svenskt ortnamnslexikon*. Utarbetad inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Wahlberg, M. (toim.). Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala 2003.
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja*. Paikkala, S. (päätoim.). Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2007.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*. Itkonen, E. & Kulonen, U.-M. (toim.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556/Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001 [1992–2000].
- Strang, J. & Harju, E.-S. (toim.) 2012. *Suomen karttakirja 1799*. C.P. Hällströmin Suomikartasto. Alkuperäiskustantaja S.G. Hermlin. Toinen korjattu painos. Karttakeskus.
- Suvanto, S. 1973. *Satakunnan historia III. Keskiaika*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y.
- Suvanto, S. 1988. Talonpoikainen Tampere keskialta 1600-luvun puoliväliin. Alhonen, P., Salo, U., Suvanto, S. & Rasila, V. (toim.) *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*: 161–313. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Taavitsainen, J.-P. 2003. Lapinraunioiden kronologis-funktionaalisten kysymysten hahmotelua – uusia AMS-ajoituksia Keski-Suomen lapinraunioiden palaneesta luusta. *Muinaistutkija* 1/2003: 2–23.
- Törmä, M. 2006. *Tampereen kantakaupungin kulttuurimaiseman kehitys*. Tampere.
- USN = *Uusi suomalainen nimikirja*. Vilkkuna, K., Mikkonen, P. & Paikkala, S. Otava, Helsinki 1988.
- Vahtola, J. 1980. *Tornionjoki- ja Kemijoki-laakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Valonen, N. 1984. Vanhoja lappalais-suomalaisia kosketuksia. Åström, S.-E. (toim.),

Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17–19.1.1980: 73–108. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Societas Scientiarum Fennica, Helsingfors.

Virtaranta, P. 1958. *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja.* Ensimmäinen osa A–I 1985. Koivusalo, E. (päätoim.). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Wahlberg, E. 1963. *Finska ortnamn i norra Sverige.* Tornedalica Nr 2. Luleå.

Elektroninen aineisto

Älgu-tietokanta. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <kaino.kotus.fi/älg> (Luettu 25.10.2014).

DF = *Diplomatarium Fennicum.* <extranet.narc.fi/DF/index.htm> (Luettu 10.9.2015).

Karttapaikka. Maanmittauslaitos. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi> (Luettu 2.6.2015).

Museovirasto. *Muinaisjäännösrekisteri.* <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteri_portaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx> (Luettu 10.7.2015).

Rantatupa, H. 2014. *Historialliset kartat.* <www.vanhakartta.fi> (Luettu 5.10.2014).

SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven.* Riksarkivet. <sok.riksarkivet.se/sdhk> (Luettu 3.6.2015).

SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot.* 2007. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <http://dbgw.finlit.fi/skvr/skvr.phtml> (Luettu 5.2.2014).

Suvanto, S. 2001. *Vanhan Satakunnan henkilötiedosto 1303–1571. Ylä-Satakunnan kihlakunta Kangasalan hallintopitäjä.* <http://www.narc.fi/suvanto> (Luettu 15.10.2014).

Verijuotikas. SYKEN lajiesittelyt. <www.ymparisto.fi/Lajit> (Päivitetty 24.2.2014, luettu 7.9.2015).

Loppuviitteet

- 1 Ensitavun vokaalin jälkeinen <h> on ääntymätön, pitkän vokaalin merkitsemistapa, vrt. *Puhrejärvi* 'Puurijärvi' v. 1728 (Rantatupa 2014).
- 2 Sananloppuisen nasaalin assimiloituminen seuraavan sanan ensimmäiseen äänteeseen on murteenmukaista (vrt. esim. [kokemäjejjoki] (Kepsu 2012: 271) ja [puhrollahti]/[puhhoollahti] = *Puhoonlahti* Tampereella (NA)). Nimi *Puhoonlahti* (< **Puhdos*) lienee etymologisesti sukua nimille *Pulesjärvi* (< *Pudasjärvi* < *Puchdasjärvi* v. 1628), *Hiidenpuhteenlahti* ja *Puhos* (SPNK 2007: 349) sekä appellatiiveille *pudas*, *puhti* ja *puohde* (ks. yllä) – siis ilmeisesti **Puhdos* 'Lahti'.
- 3 Nimen kirjoitusasu osoittaa suomen länsimurteiden ääntenmuutoksen $\delta > r$ jo syntyneen ja $r:n$ jo levinneen ääntämysvariantiksi Messukylän pitäjään vuoteen 1758 mennessä. Sekä $\delta > r$ että $\delta > l$ ovatkin jo (myöhäis)keskiajalla syntyneitä varhais(länsi)suomalaisia ääntenmuutoksia, minkä osoittavat mm. paikannimet *Kârisoja* Eurajoella v. 1510 (vrt. *kodis* 'kotitalo, aidattu talon piha, tonttima; tonttimaalla tai talon läheisyydessä oleva aitaus tai peltotilkku'), *Hiireoja* 'Hiidenoja' *Hiisi*-nimisen paikan vieressä Kokemäellä v. 1553, *Kolisoya* ja *Kolisioianma* Köyliössä v. 1420 (vrt. *kodis*), *Koljola* Nousiaisissa (*Kodiala* v. 1440–1491, *Koliola* v. 1540) sekä *Kulmundila* Sastamalassa (*gudmundila* v. 1478, *Kulmuntilaby* v. 1580) (Suvanto 1973: 31–32; SPNK 2007: 170, 173, 192; DF nro 2337, 3426, 5436, 6233). Niiden leviämistä ja relatiivista kronologiaa suhteessa suomen kielen muihin keskiaikaisiin ääntenmuutoksiin, aivan kuten muuta-
man muunkin keskiaikana alkunsa saaneen ääntenmuutoksen leviämistä ja suhteellista kronologiaa, voidaan ainakin jossain määrin seurata vanhojen asiakirjojen avulla.
- 4 Huom. myös Euran *Hysiland* "Hiisimaa" (= Harolan rautakautinen kalmisto) vuodelta 1591 (Suvanto 1973: 28–29, 149).
- 5 Nimeen sisältyvästä johtimesta vrt. viereinen *Karjettämäki* (SSA s.v. *pihatto*; Karttapaikka).
- 6 Kristfrid Gananderilta (2003: 36) on "tieto", että *Hitu* on "Hiijen (= hiiden) neitosia".
- 7 Nimen perusosan *lahti* epeksegeettisyyden puolesta puhuu myös se, ettei sitä käytetä nimeä *Hiidenpuhteenlahti* taivutettaessa (NA).

- 8 Vehmaan *Iirvainio* on kuulemma aiemmalta nimeltään *Hiirivainio* (NA; Karttapaikka), joten myös tämä nimi ilmentää sananalkuisen *h:n* katoa.
- 9 Dokumentoiduista suomen kielen yleisnimitystä sananalkuinen [h] on kadonnut sanasta *immerkki* < *himmer(i)kki* 'taivas, taivaan valtakunta' <– mru. *himmerike* 'taivaan valtakunta' (SSA s.v. *himmerkki*). Sananalkuisen konsonantin epäsäännöllinen kato on myös Mikael Agricolan v. 1551 käyttämässä nimimuodossa *Äinemoinen* 'Väinämöinen' (SSA s.v. *väineä*).
- 10 Huom. *kangas* 'kuivan metsämaan harjanne' (SMS s.v. *kangas*; SPNK 2007: 91, 131–132).
- 11 Vanhin todiste vatjan kielelle ominaisen äänne­muutoksen **kj* > **jj* > *d'j* tapahtumisesta on jo vuodelta 1149 (Grünthal 1997: 123).
- 12 Nimen *Kaleva* merkityksestä ja alkuperästä ks. Heikkilä (2012c). *Kalevankivi* (sekä *Kalevanpoikainkivi* Uudessakaupungissa) vertautuu nimenä maamme *Hiiden-, Äijän- ja Ukonkiviin* (ks. Karttapaikka). Pirkkalan pitäjältä, johon Messukylän Iidesjärvi varhaiskeskiajalla kuului, kerätyssä kansanperinteessä *kaleva* ja *hiisi* ovat merkinneet samaa: jättiläistä (Huurre 2003: 237, 243).
- 13 Nimi Messukylä (ru. Messuby) lieenee itses­saan epäalkuperäinen. Nimen vanhimpien todennettujen kirjoitusasujen (*Messakyla* v. 1439 (luettava *Messäkylä*) ja *Messekyle* v. 1465 (luettava *Messäkylä*) (SPNK 2007: 268)) perusteella kylän alkuperäinen varhaisuoma­lainen nimi vaikuttaisi olleen **Meþþäkylä* eli *Metsäkylä* (ks. ja vrt. Suvanto 1988: 213; ks. myös Salminen 2011: 18). Vastaava tapaus on *Messekyle* 'Metsäkylä' Turussa v. 1436 (Ojan­suu 1926: 52; DF nro 2197). Suomessa on sitä paitsi lukuisia *Metsäkyliä*, kun taas nimi *Mes­sukylä* on ainoa laatuaan. Nimen muinaisruot­salaisvaikutteinen kirjoitusasu, sen ääneen lu­enta ja kylään rakennettu (kappeli)kirkko ovat johtaneet nimen muuttumiseen *Metsäkylästä* Messukyläksi vuoteen 1540 mennessä, jol­loin nimi kirjoitettiin jo nykyistä vastaavassa muodossa *Messukyle* (SPNK 2007: 268). Tätä etymologiaa tukee se historiallinen tosiasia, ettei Messukylä ollut 1400-luvulla pitävä eikä pitäjän kirkonkylä, vaan Pirkkalan pitäjän eräs kylä.
- 14 Vrt. nimen *Suomasema* jälkiosaa esim. nimiin *Rautasema* ja *Ruohosema* Lempäälässä sekä *Lehtisema* Tyrvännössä (SPNK 2007: 429). Arvelen, että näiden yhdysnimien perusosan *sema* merkitys on 'maa' (vrt. nimiin *Lehtimaa*, *Rautamaa*, *Raudanmaa* (Rautama v. 1424) ja *Ruohomaa*) ja että kyseinen sana on kantasaa­men (tai paralänsiuralin) kautta lainaa kanta­baltin sanasta **žemē* 'maa' (→ vksa. (/paralur.) **šemā* 'maa' > ksa. (/paralur.) **sema* (jälkitavun äänne­muutoksesta **ä* > *a* vrt. *pyhä* ~ *pisa*) → vsm. **sema* 'maa' – eli samasta sanasta, josta myös lekseemit *Hämel/hämäläinen* ~ *sápmi* (< vksm. **šämä*) perinteisesti johdettiin (ks. esim. Salo 2000: 24–25). Samaan laajaan indoeurooppalaiseen maa-sanueeseen sanan *sema* tavoin palautunee myös nimi *Suomi* (ks. Kallio 1998; Heikkilä 2014: 200).
- 15 *Iisi*-nimistöön saattaa kuulua myös Salon Hähkänässä sijaitseva maankohouma nimeltä *Iimäki* ja Iimäellä sijaitseva samanniminen lohkotila, joka on erotettu vanhasta *Hiirlä* eli *Hiirla* -nimisestä tilasta. Iimäen vieressä on *Hiittenmäki* eli *Hiirmäki* ja *Hiittennummi* (NA; Karttapaikka). Nimen *Iimäki* äänneasun voisi selittää virolaisvaikutus seuraavasti: sm. *Iimäki* <– vi. **Iiemägi*/**Iiumägi* (vrt. (h)iiis : (h)iiel / (h)iiu, *Iiumägi* (Koski 1970: 16–17, 205)) < muinaisviron **Hiidenmäki*/**Hiidoimmäki* (vrt. sm. *hiitoi* <– *hiisi*).
- 16 Oulujoki lieene saanut nimensä matalaran­taisesta *Oulujärvestä*, johon sisältyvä suomen kielen appellatiivi *oulu* merkitsee 'tulvavettä' (SPNK 2007: 309–310). Otaksun, että Oulu­joen aiempi nimi on ollut saamelaisperäinen **Vaala*, joka on säilynyt Oulujoen niskan luontonimessä *Vaalankurkku* (ks. SPNK 2007: 485). Nimeen *Vaala* sisältyvä appellatiivi mer­kitsee 'väylää', mikä sopii suuren joen nimeä­misperusteeksi erinomaisesti.
- 17 ”Kemi, Tornio, Ounas, Oulu ja Ii, olen näh­nyt uomanne aavat” (*Kymmenen virran maa* -maakuntalaulu).

FT Mikko Heikkilä on Tampereen yliopis­to­ssa tutkijana ja opettajana työskentelevä kielen- ja historiantutkija. Kirjoittajan sähköpostiosoite: mikko.k.heikkila@uta.fi

Liite

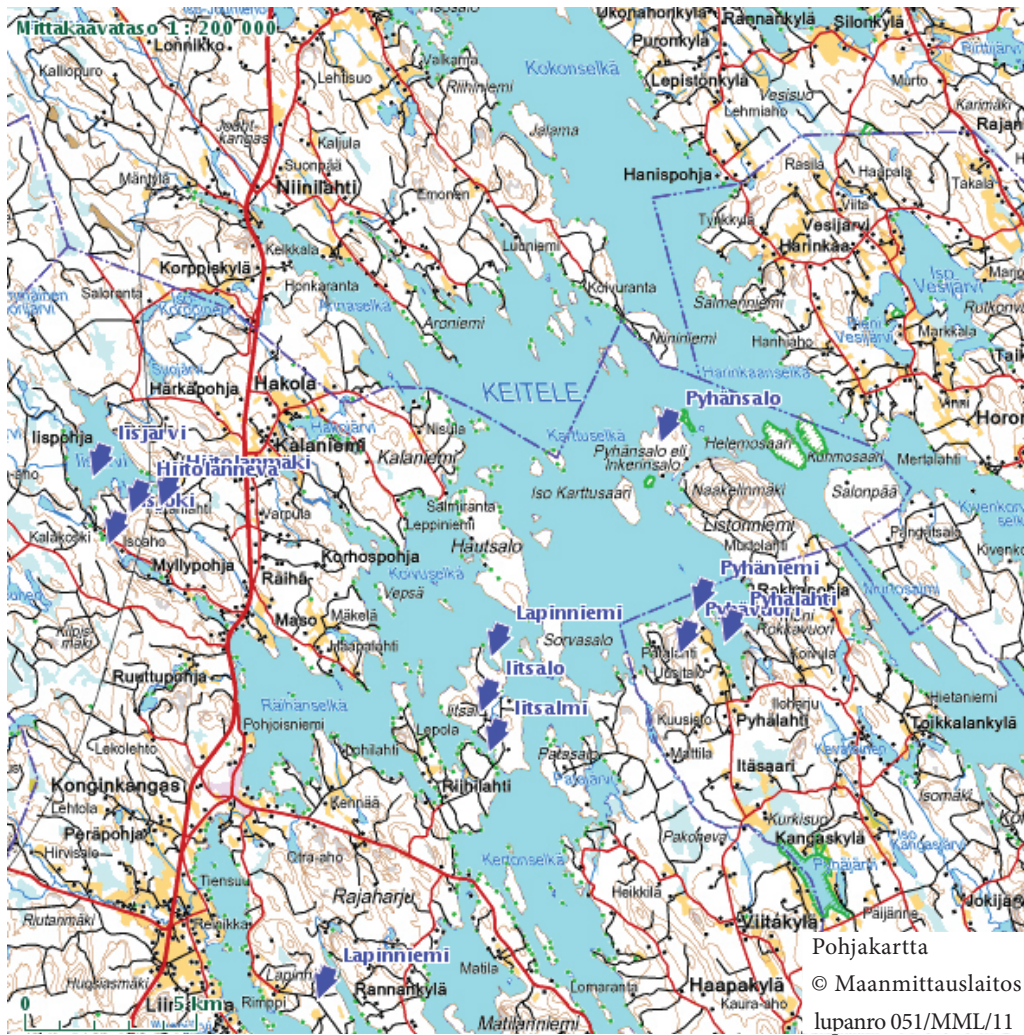
Tutkimusaiheen kannalta merkittäviä paikannimiä Tampereella.

Kuvan ylä laidassa on Näsijärvi ja keskellä vasemmassa laidassa erottuu Pyhäjärvi.

Sulkavan Ii-nimye

Iidesjärvi ja Iisalmi pisteenä Iin päälle – tutkielma Suomen Ii-alkuisten paikannimien alkuperästä ja suhteesta lapinraunioihin

Äänekosken nimiryväs

Timo Salminen

Satakuntalaisen synteetikon muistelmat

Unto Salo: Iso tammi. Lehvääntäjäntarina. Toim. Marko Vesterbacka. Kustannusliike Warelia, Sastamala 2014.

Turun yliopiston arkeologian professorina vuosina 1972–1991 toiminut Unto Salo julkaisi muistelmansa syksyllä 2014. Arkeologimuistelmat ovat olleet harvinaista herkkua sekä Suomessa että yleismaailmalisesti. Siksi jokaiseen lajin edustajaan tarttuu kiinnostuneena: millaisia löytöjä muistin kerrostumista on kaivettu esiin?

Salon on rakentanut muistelmansa niin, että kirjan alkupuolisko on varsinaista

muistelua, ja jälkipuoliskossa hän pääasiassa referoi eläkevuosiensa keskeisiä tutkimuksia viittaillen siellä täällä niiden syntyprosesseihin ja julkaisujen saamaan vastaanottoon.

Satakunta ja erityisesti Tyrvää (nyk. Sastamala) on se kasvualusta, josta Salon elämä ja ura ovat saaneet alkunsa. Salon työväenluokkaiset vanhemmat olivat työllään ponnistaneet niukoista ja vaikeista lähtökohdista kohtuulliseen hyvinvointiin. He uskoivat sivistykseen ja kouluttivat kaikki lapsensa pitkälle. Isän punakaartilaismenneisyys antoi lapsille taustaa ymmärtää yhteiskunnan sisäisiä ristiriitoja. Sukujuurten selostus on muistelmassa henkilöitä tuntemattomalle lukijalle lavea mutta palvelee niitä, joille ihmiset ovat tuttuja. Salon lapsuuden ja nuoruuden kuvauskin antaa eniten niille, jotka tuntevat käsiteltyjä ihmisiä, mutta myös muille se avaa mainion kuvan elämänmuutokseen ja yhteisöön Tyrvään Aseman- eli Nälkälänmaässä, siis rautatien pohjoispuolella nykyisen Vammalan aseman kohdalla 1930- ja 1940-luvuilla. Kirjoittajan tullessa oppikouluikänsä kuvaus siirtyy Tyrvään yhteiskouluun ja koulutien varrelle. Opetajiensa vaikutukseen Salo palaa elämänsä myöhempien vaiheiden yhteydessä usein.

Käsiteltyjä paikkoja on pyritty havainnollistamaan kirjan loppuun sijoitettulla kartalla, mutta koska kartassa ei ole mitään muita kiintopisteitä kuin vesistöjen rannat ja siihen merkityt paikkannot ovat suurikokoisia ja osaksi päällekkäin, kartan informaatioarvo on heikonpuoleinen. Vanhaa Sastamalaa laajemmin kuvaava kartta on parempi mutta ei tietenkään voi kuvata pientä aluetta yksityiskohtaisesti.

Salon ura urkeni yliopisto-opintojen ja Helsingin yliopiston Satakuntalaisen Osakunnan kautta Lounais-Hämeen museoon Forssaan ja vähitellen myös museoalan järjestötoimintaan kuten Suomen museoliittoon. Salo pitää keskeisenä akateemisena opettajanaan Aarne Äyräpää (1887–1971) ja kirjoittaakin tästä laajasti. Hän välittää myös Äyräpään muistikuvia jo aiemmin kuolleista tutkijoista kuten A. M. Tallgrenistä (1885–1945). Kansallismuseon ovi raottui osastonjohtaja Helmer Salmon (1903–1978) avulla, mutta koska Salmo ja professori Ella Kivikoski (1901–1990) olivat huonoissa väleissä, Salmon suosio ei ollut mikään varsinainen meriitti yliopistossa. Kivikoski suhtautui kriittisesti myös Salon tutkimusotteeseen. Salon antama särmikäs vaikutelma Kivikosken luonteesta sopii yhteen myös muiden muistelijoiden antaman kuvan kanssa, vaikka Salo näyttääkin joutuneen tutustumaan professoriinsa kielteisemmältä puolelta kuin jotkut toiset tämän oppilaat.

Forssan-vuosien merkittävin uusi tuttavuus oli seudun vahva vaikuttaja, sosiologi, museomies, sanomalehdenomistaja ja -toimittaja Esko Aaltonen (1893–1966), joka opasti Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja museoyhdistyksen nuorta toiminnanjohtajaa monenlaisissa toimintaan liittyneissä asioissa. Forssassa saatua kokemusta Salo pääsikin pian hyödyntämään entistä laajemmissa kuvioissa siirryttyään vuonna 1958 Satakunnan museon johtajaksi Poriin. Salo tuntuu yhä pitävän Porin-vuosia jonkinlaisena uransa kohokohtana. Museon toiminta laajeni merkittävästi ja Salo ja muut sinnikkäät onnistuivat saamaan kaupungin rakentamaan sille uuden toimitalon. Saavutukset olivat siten aivan konkreettisia. Porin-aikaan sijoittuvat myös tohtorinväitös sekä joukko Satakunnan esihistoriaa käsitelleitä tutkimuksia.

Salolla oli jalka oven välissä Turun yliopiston suuntaan jo Liedon Vanhanlinnan kaivaustensa ansiosta, vaikka ne olivatkin aiheuttaneet ristiriitoja hänen ja arkeologiaa Turussa silloin dosenttina opettaneen Ville Luhon (1911–1982) välille. Niinpä Salo haki Turkuun perustettua arkeologian professorinvirkaa ja sai sen 1972. Nimitys aiheutti

myrskyn arkeologipiireissä, koska yliopiston kansleri Tauno Nurmela (1907–1985) nimitti Salon virkaan tiedekunnan ja konsistorin kannan vastaisesti.

Professoriksi Salo tuli aikana, jolloin poliittinen kuohunta oli yliopistomaailmassa kiivaimmillaan, eikä hän ymmärtänyt lainkaan tuolloin esitettyjä yliopistodemokrativaatimuksia ja hallinnon paisumista. Ne saavat ankaran tuomion myös muistelmis- sa. Hallintoa Salo näki monelta tasolta, sillä hän toimi jonkin aikaa Turun yliopiston vararehtorina. Suhteensa opiskelijoihin Salo kuvaa jännitteiseksi. Vaikka Salo kirjoittaa melko pitkästi professorivuosi- staan ja niiden aikana julkaisemistaan tutkimuksista, kauden kuvaus jää sittenkin melko ohueksi. Valitettavasti Salo ei kerro mitään pyrkimyksestään avata yhteyksiä neuvostovallan alla eläneeseen Viroon 1980-luvun alussa. Hän nimittäin vei Turusta arkeologian opiskelijaryhmän matkalle Viroon vuonna 1982, ja tästä olisi mielellään lukenut jotakin.

Eläkevuosiensa kuvauksessa Salo keskittyy entistä selvemmin tutkimustulostensa esittelyyn. Tämä on vähän hämmentävää, kun kyseessä on muistelmateos. Kirjoittaja olisi mielestäni voinut painottaa kuvauksensa pikemmin tutkimusten syntyprosessiin kuin tuloksiin. Toisaalta ei ole yhtä oikeaa tapaa kirjoittaa muistelmat, ja tämä on Salon valitsema ratkaisu.

Vuosien varrella Salo on siirtynyt yhä enemmän kohti pyrkimystä muodostaa synteettinen kuva Suomen ja suomalaisten esihistoriasta hyödyntämällä arkeologisen materiaalin lisäksi myös muiden tieteenalojen kuten kielitieteen ja folkloristiikan aineistoa. Häntä on ohjannut ajatus, että koska menneisyys on yksi, sen jälkeensä jättämää aineistoakaan ei voi lokeroida (ks. erit. s. 534–535). Totta onkin, että ilman kaiken jäljellä olevan aineiston hyödyntämistä on turha haaveilla mistään täyteläisestä menneisyyskuvasta. Toisaalta mitä pitemmälle tulkinnat ja päättely viedään, sitä suurempia ovat epävarmuustekijät, ja sekä tutkijan itsensä että tiedeyhteisön on ratkaistava, paljonko epävarmuutta tulkinnoissa ollaan valmiita sietämään.

Salo myöntää monet tulkintansa uskalliksi sekä sen, ettei hän voi kaikkia niitä todistamalla todistaa. Hän kuitenkin katsoo, että ne voi kaataa vain esittämällä paremman selityksen, mikä onkin loogisesti ajateltuna oikein. Riittääkö se tulkinnan todistukseksi, riippuu juuri siitä, kuinka suurta varmuutta tuloksilta odotetaan.

Suomalaisen arkeologian valtavirta on enimmäkseen ollut toinen kuin Salon edustama suunta. Syntetikoiksi voisi Suomen aiemmista arkeologeista nimittää oikeastaan vain J. R. Aspelinia (1842–1915), A. M. Tallgrenia, osittain Aarne Äyräpää ja omalla erilaisella tavallaan Sakari Pälsiä (1882–1965). Valtavirta Hjalmar Appelgren-Kivalosta (1853–1937) Alfred Hackmanin (1864–1942), C. A. Nordmanin (1892–1972) ja Ella Kivikosken kautta nykyaikaan on korostanut pikemmin niin kutsuttua puhdasta arkeologiaa ja selvärajaisia erikoiskysymyksiä. Suuntaa on vahvistanut tieteenalojen yleinen erikoistuminen ja lokeroituminen. Kun toisen maailmansodan jälkeen vielä haluttiin ottaa etäisyyttä edellisten vuosikymmenten nationalistisiin ylilyönteihin – joista tosin enimmäkseen olivat vastanneet aivan muut kuin ammattiarkeologit – tuloksena oli pitkälti lähdepositivistinen tapa katsoa esihistoriaa. Uuden suuntansa suomalainen arkeologia löysi 1970-luvulta alkaen amerikkalaisten esikuvien kautta, eikä tuolloinen ”uusi arkeologia” sen enempää kuin sitä seuranneet lähestymistavatkaan ollut sitä, mitä Salo esihistoriantutkimukselta haki. Salo toteaa kuitenkin itsekkin (s. 695), että hänen negatiivinen käsityksensä nykyisestä arkeologiasta ja arkeologipolvesta voi olla kohtuuton.

Sivulla 345 Salo luonnehtii itseään ”parantumattomaksi romantikoksi” ja sivulla 349 konservatiiviksi. Samalla hän tiivistää humanistisen lähtökohtansa, käsityksen ihmisyyshetken luomien kulttuurien ainutkertaisuudesta. Salo pohdiskelee viisaasti perinteen luonnetta ja kulttuuriperinnön merkitystä jokaiselle yhteisölle sekä menneisyyden ykseyttä (s. 632–637).

En tässä edes yritä arvioida kirjassa referoituja menneisyyden tulkintoja. Totean vain yleisesti, että valloitukset ja etninen selitys-

malli ovat Salolle keskeisempiä historiallisen muutoksen selittäjiä, kuin nykyisin on yleensä totuttu. Joitakin tulkintoja rasittaa epävarmuustekijöiden kasaantuminen, toiset sen sijaan ovat hyvin uskottavia. Muistelmateos on nyt joka tapauksessa myös Salon keskeisten tutkimustulosten käsikirja. Joitakin aiempia ajatuksiaan Salo kehittää muistelmateoksessaan eteenkinpäin ja vastaa niihin kohdistettuun kritiikkiin. Tyrvään jakokuntien perusteella tehdyn rautakautisen asutushistorian tulkinnan (s. 502–517) paikka ei kyllä mielestäni ole muistelmassa, vaikka se sinänsä onkin hyvin mielenkiintoinen.

Koska Salo selostaa kunkin tutkimuksensa erikseen ja koska ne luonnollisesti ovat keskenään osittain päällekkäisiä, kirjan jälkipuoliskossa on melkoisesti toistoa. Eräät asiat toistuvat jopa samoin sanoin useaan kertaan. Tämä häiritsee, jos lukee koko kirjan läpi, mutta toisaalta palvelee sellaista lukijaa, joka haluaa katsoa tiivistelmän siitä, mitä Salo on jossakin tietyssä tutkimuksessa esittänyt.

Salo on katkeroitunut siitä, että monet hänen viimeaikaiset julkaisunsa on vaiettu suomalaisessa tiedeyhteisössä. Hän lähettää pitkin matkaa terveisiä toisiin ajatelleiden suuntaan, niin tutkimuksessa kuin yliopistopolitiikassa. Seuraajaansa Turun professorina hän piikittelee kertaalleen nimeltä mainiten ja kertaalleen rivien välistä niin, että osoite tulee selväksi. Aiheellista kritiikkiä Salo kohdistaa arkeologipiireissäänkin tavalliseen reviriäjatteleluun ja tehtyjen löytöjen heikkoon tutkimus- ja julkaisutilanteeseen. Tästä Salo pääsee (s. 348–349) oletukseen syistä, joiden vuoksi useat arkeologit eivät juuri ole viitanneet hänen tutkimuksiinsa. En pysty arvioimaan, onko Salon tulkinta oikea vai väärä, mutta käsitykseni mukaan juuret ovat pohjimmiltaan pitkäaikaisessa perinteiden erossa.

Jos Salon suhde moniin kollegoihin, opilaisiin ja tielle osuneisiin näyttäytyy kirjassa vähintäänkin jännittyneenä, aidolla lämmöllä hän kirjoittaa vaimostaan ja muista lähiomaisistaan. Läheistä suhdetta perheeseen kuvastaa tarina siitä, miten väitöskirjantekijä siirsi 1960-luvulla kirjoituspöytänsä pikku tyttärensä leikkikehään, koska tytär

halusi isän syliin. Rehellistä tunnustusta toki saavat myös monet ihmiset, joiden kanssa Salo on tehnyt yhteistyötä uransa eri vaiheissa.

Mukana on useita Salon pitämiä puheita ja luentoja sellaisinaan; niitä olisi voinut tässä yhteydessä tiivistää monesta kohdasta. Paras pitkistä on tosin mielestäni se, joka on myös pisin: vuonna 1988 opettajien täydennyskoulutuspäivillä pidetty luento identiteetistä, joka vie kirjasta 34 sivua. Siinä Salo tarkastelee identiteetin merkitystä ja menneisyyden ymmärtämisen merkitystä sekä yksilön että yhteiskunnan rakentamisessa.

Salo arvostele poliitikkoja moraalisen selkärangan puutteesta ja näkee tämän myös yleisempänä ongelmana. Hän kysyy (s. 434), kuinka moniarvoinen yhteiskunta voi olla, ollakseen yleensä yhteiskunta. Lastenkasvatusperiaatteiden muuttumista hän ei ymmärrä (erit. s. 665). Nämä näkökannat ovat loogista seurausta Salon konservatiivisesta yhteiskuntanäkemyksestä.

Kolme varsinaista asiavirhettä pisti silmään: Salo sijoittaa Yhdysvaltojen suuren pörssiromahduksen syntymävuoteensa 1928, mutta se tapahtui vasta vuotta myöhemmin. Vesa-Pekka Herva ei ole Helsingin vaan Oulun yliopiston professori.¹ Turun akatemia perustettiin 1640, ei 1642. Lisäksi Salo kirjoittaa, ettei radiohiiliajoitusmenetelmää tunnettu vielä vuonna 1950. Keksimä se juuri oli, mutta käytännön tasolla Salon toteamus tietenkin pitää paikkansa. Torsten Edgrenille annettu titteli *tutkimusjohtaja* on epätarkka. Kivikosken rautakauden atlaksen (1973) nimi on *Die Eisenzeit Finnlands, Bildwerk und Text*.

Mika Rautasen suunnittelema kirjan ulkoasu on tyylikkään viimeistelty. Selustassa ja teoksen viiden kirjan alussa toistuu vinjettikuvana Ruotsin Kivikin Breda röin paasiarkkuhaudasta peräisin oleva kuva, jonka Salo tulkitsee esittävän maailmanpatsas sammon ryöstöä. Mahtaako olla painovirhe, että perheenjäsenille osoitettuja tekstejä sisältävän viidennen kirjan alussa kuvassa ei ole enää laivaa, vai onko laiva jätetty tietoisesti pois symboloimaan perheen asemaa Salon maailmanpatsaan vakaana jalustana?

Oikoluku on tehty melkoisen huolellisesti, ja painovirheitä on kirjan laajuuteen nähden vähän. Painovirheeksi on laskettava väite, että Hämeen ristiretkestä tuli vuonna 1999 kuluneeksi 1750 vuotta. Lisäksi mukaan on jäänyt jokin yksittäinen ”tuomassa tervehdyksessään” -tyyppinen unohdus.

Teoksessa on henkilöhakemisto; tämän tyyppiseen kirjaan olisi sopinut myös asiahakemisto. Kaikki kuvat on koottu liitteeksi kirjan loppuun. Kuvitus painottuu kirjan alkupuolen lukuihin, ja erityisesti professori-vuosista on hyvin niukasti kuvia.

Millaisen kokonaiskuvan professori Unto Salon muistelmateos kirjoittajastaan piirtää? Teosta on runsaan sisältönsä vuoksi vaikea tiivistää, mutta ehkä kaikkein selvin muistelmien läpi kulkevista johtajatuksista on satakuntalaisuus; kirja onkin paljossa suunnattu sikäläiselle lukijakunnalle. Toisena läpitunkavana ajatuksena on pessimistinen kuva yhteiskunnan muutoksesta viidenkymmenen viime vuoden aikana. Kolmantena johtajatuksena on jännitteinen yhdistelmä tyytyväisyyttä elettyyn elämään ja tuloksekkaaseen toimintaan ja katkeruutta näiden tulosten saamaan vastaanottoon. Muistelmissa kuvastuu myös Salon rakkaus runouteen ja musiikkiin.

Olipa samaa tai eri mieltä Salon esittämistä ajatuksista tai kirjan sisältö- ja rakenneratkaisuista, teoksen tutustuminen antaa näkökulmaa viime vuosikymmenten arkeologiseen toimintaympäristöön Suomessa sekä panee pohtimaan, millä menetelmillä menneisyyden jäljistä saataisiin kaikkein eniten irti.

Timo Salminen

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston arkeologian dosentti ja arkeologian historian tutkija.

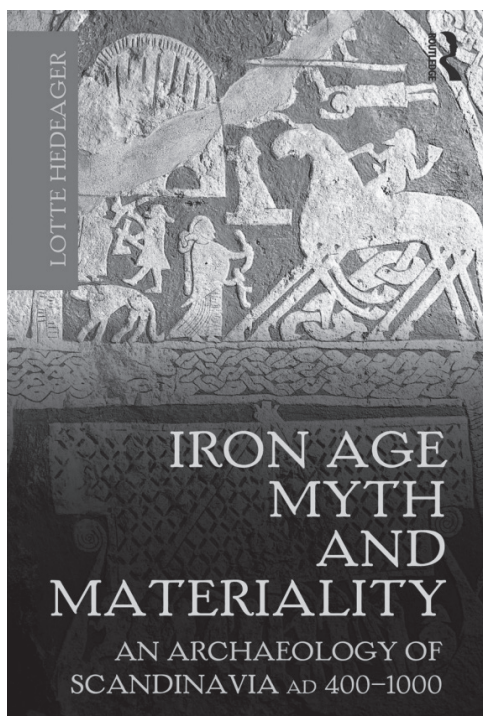
Sähköposti: timo.salminen@pp3.inet.fi

Loppuviite

- 1 Kirjan kirjoitusaikaan hän tosin työskenteli Helsingin yliopistossa kulttuuriperinnön apulaisprofessorina.

Siiri Tuomenoja

Iron Age Myth and Materiality – An Archaeology of Scandinavia AD 400–1000

Hedeager, L. 2011. *Iron Age Myth and Materiality – An Archaeology of Scandinavia AD 400–1000*. Routledge: New York. 286 sivua. Löytyy verkosta osoitteessa http://atibook.ir/dl/en/Siences/Natural%20sciences/Archaeological/9780415606042_iron_age_myth_and_materiality_an_archaeology_of_scandinavia_ad_400_1000.pdf (Luettu 10.9.2015)

Oslo'n yliopiston arkeologian professori Lotte Hedeager esittää kirjassaan uuden tulkinnan Skandinavian kansainvaellusajasta ja hunnien vaikutuksesta pohjoisessa. Teos perustuu pitkälti keskiajalla kirjoitettujen saagojen ja rautakauden arkeologisen aineiston vertailuun. Kirja on sujuvasti kirjoitettu ja helppolukuinen. Varsinainen populaäriteos se ei silti ole, sillä se vaatii lukijalta jonkin verran ennakkotietoja niin arkeologiasta kuin historiastakin. Kirjan kahdessa ensimmäisessä osassa Hedeager esittelee kirjallisen lähdeaineistonsa, saagojen syntymyytin Odin-jumaliseen sekä pohtii saagojen luotettavuutta lähdeaineistona. Kirjan kahdessa seuraavassa osassa hän esittää tulkintoja Skandinavian rautakautisesta maailmankuvasta esimerkkeinään suhtautuminen eläimiin, sukupuoleen ja niihin liittyviin muutoksiin sekä maiseman jäsentämiseen. Luvut pohjustavat viimeisessä osassa esitettyjä hypoteeseja hunneista ja heidän johtajastaan Attilasta.

Hedeager pitää kirjallisten lähteiden käyttöä Skandinavian rautakautta tutkitessa mahdollisuutena ottaa huomioon myös ilmiöiden näkymättömät merkitykset ja konnotaatiot. Yhteisöjen ymmärtäminen onnistuu hänen mielestään vain sisältä päin, uskomusjärjestelmän ja maailmankatsomuksen kautta. Saogat kirjoitettiin keskiajalla, 1200-luvulta alkaen, suullisen perimätiedon perusteella, mutta niitä voidaan tutkimuksessa käyttää narratiivisina lähteinä esikristillisestä menneisyydestä. Hedeager uskoo saagojen olevan muistettua historiaa, tulkintoja menneestä, ja kirjallisen fantasian sisällä hän näkee historiallisen ytimen. Alkuperän ja identitee-

tin tietäminen oli tärkeää ennen kirjallista kulttuuriakin, ja myytit siirtyivät sukupolvelta toiselle aina ajan myötä mukautuen. Menneisyyden ylöskirjaamiselle syntyi Hedeagerin mukaan tarve vasta siinä vaiheessa, kun kristinusko syrjäytti entisen uskomusmaailman. Läpi kirjan hän osoittaaakin saagojen rautakautista alkuperää yhteneväisyyksillä arkeologisiin löytöihin: esimerkiksi kansainvaellusajalle ajoittuvissa kultabakteereissa kuvataan kohtauksia saagoista.

Kansainvaellusaika oli nimensä mukaisesti vaeltavien kansojen ja sekasorron aikaa. Rooman valtakunta jakaantui, Länsi-Rooma romahti ja hunnit halvaannuttivat Euroopan ainakin kahden sukupolven ajaksi noin vuoteen 450 jKr. asti. Hedeagerin mukaan muutokset olivat niin suuria ja nopeita, että ne johtivat uuden kosmologisen järjestyksen syntymiseen. Euroopassa syntyi yhtenäinen kulttuurinen koodisto, mikä näkyy sekä materiaalisessa kulttuurissa että mytologiassa. Eläinornamentiikka syntyi 400-luvulla Etelä-Skandinaviassa ja 500-luvun lopulta lähtien se esiintyi yhtenäisenä aina Italiaan asti. 600-luvun loppupuolella kristinuskon leviäminen alkoi rikkoa yhtenäistä tyyliä uudella ikonografialla, mutta Skandinaviassa ornamentiikka säilyi aina 1100-luvulle asti osana eliitin yhteistä identiteettiä. Hedeagerin mukaan eläinornamentiikan ilmaantumisen olikin ehkä yhtä suuri muutos kuin kristinuskon omaksuminen myöhemmin. Rautakautisella tyylillä oli myös samanlainen symbolinen merkityksensä kuin kristillisellä ikonografialla.

Ornamentiikassa kuvatut eläimet ovat yleensä voimakkaita villieläimiä, harvoin domestikoituja eivätkä useinkaan naturalistisesti kuvattuja. Sudet, villisiat, käärmeet ja linnut yhdistyvät kuvissa sotilaseliittiin ja uskonnollisiin kohtauksiin, ja kuvien ihmiset ovat usein osaksi eläimen hahmossa. Myös saagoissa ihmisillä on usein eläinten nimiä ja eri eläinten tai eläimen ja ihmisen väliset yhdistelmät ovat usein samoja kuin rautakautisissa löydöissä. Eläimen hahmossa ihminen pystyi Hedeagerin mukaan ylittämään elämän ja kuoleman rajan. Arkeologisesta aineistosta

tiedetään, että kuoleman jälkeen eläinten ja ihmisten kehoja voitiin tahallaan fragmentoida ja sekoittaa keskenään. Sepät saattoivat myös siirtää ihmisten ja eläinten voimaa esiinisiin käyttämällä luita hiilien joukossa. Esiinnot olivatkin Hedeagerin mukaan rautakaudella personifioituja ja symbolinen koristelu vain lisäsi niiden voimaa.

Ihmisten ja eläinten lisäksi rajat häilyivät Hedeagerin mielestä joskus myös sukupolten välillä. Saagoissa on naissotilaita ja miesten tavoin pukeutuneita naisia, ja sosiaalinen asema vaikuttaisikin olleen sukupuolta merkittävämpi tekijä. Esimerkiksi orjanaiset olivat seksuaalisia objekteja, mutta vapaan naisen raiskaaminen oli murhaan verrattava rikos. Seksuaalisuus myös muuttui iän myötä eikä välttämättä ollut yhteydessä sukupuoleen. Hedeagerin mukaan sukupuoli olikin sosiaalinen konstruktio, johon kuuluivat muun muassa tietynlaiset vaatteet ja korut. Hautalöydöt ja rautakautisessa ikonografiassa esiintyvä kolmas sukupuoli tukevat oletusta. Saagoissa Odin pystyi vaihtamaan sukupuolta tai ottamaan eläimen hahmon. Hedeagerin mielestä rautakautisen uskomusmaailman mukaan äärimmäisissä tilanteissa, kuten taistelussa tai kuoleman hetkellä, rajat sukupolten sekä eläinten ja ihmisten välillä poistuivat. Metamorfoosi ja hybridi-ihmiset olivatkin hänen mukaansa luonnollinen osa ihmisten elämää, sillä maailmankuva ei asettanut luontoa ja ihmistä vastakohtiksi.

Uskomusmaailma vaikutti myös siihen, miten ihmiset jäsensivät maisemaa. Hedeager uskoo kristinuskon vaikuttaneen ihmisten kognitiiviseen maisemaan, sillä esimerkiksi kirkoista muodostui keskuspaikkoja ja entiset rajat pyhien ja profaanien paikkojen välillä muuttuivat. Eräs rautakautinen keskuspaikka todennäköisesti sijaitsi Tanskan Gudmessa, jota Hedeager pitää jopa Asgardina, saagojen jumalien myyttisenä paikkana. Alueelta on löytynyt valtava arkeologinen aineisto, kuten lukuisia kulta-aarteita ja suuria saleja. Nimi Gudme myös tarkoittaa jumalten kotia ja paikkaan liittyy paljon muutakin erityistä nimitystä.

Hedeager päättää kirjan näyttävästi hypoteeseihin, joista ensimmäisen mukaan

hunnit valloittivat alueita myös Skandinaviassa. Hunnien vaikutuksesta pohjoisessa keskusteltiin ennen toista maailmansotaa, mutta sen jälkeen ajatus on torjuttu, Hedeagerin mukaan myös poliittisista syistä. Hänen mielestään hunnit halutaan esittää barbaarisina valloittajina, vaikka he saattoivat saapua Eurooppaan hyvin järjestäytyneenä nomadivaltakuntana. Hedeager pitää merkittävänä kirjallista lähdettä Rooman lähettiläiden keskustelusta, jossa mainitaan Attilan hallitsevan jopa Itämeren saaria. Hunnien läsnäolo Skandinaviassa selittäisi hänen mukaansa myös heihin viittaavaa paikannimistöä sekä arkeologisia löytöjä. Hedeager tulkitsee Tanskasta, Norjasta ja Ruotsista löydetyn joitakin hunnilaisia esineitä ja heille tyypillisiä hautastapoja sekä ornamentiikasta selvästi aasialaisia kasvonpiirteitä. Hän ei pidä löytöjen vähäisyyttä ongelmallisena, sillä hunnit hallitsivat Eurooppaa nomadeina tehden paikallisista johtajista liittolaisiaan ja jättivät jälkeensä ylipäättään hyvin vähän arkeologista aineistoa. Ilman kirjallisia lähteitä emme hänen mukaansa ehkä tietäisi hunnien lainkaan olleen Euroopassa.

Hedeagerin toisen hypoteesin mukaan saagojen Odin-jumala itse asiassa kertookin historiallisesta henkilöstä, Attilasta. Saagat nimittäin kertovat Odinin ja hänen Asir-perheeseensä kuuluvien jälkeläisten olleen sodan jumalia, jotka saapuivat Kaakkois-Euroopasta. Saagoissa ja hunneihin liittyvissä kirjallisissa lähteissä onkin paljon yhteistä. Esimerkiksi hunnien kuninkaat olivat Huldin, Ruga, Ohtar ja Attila, kun taas saagoissa listataan kuninkaat Haldan, Roo, Ottar ja Adil. Hedeager myös vertaa Odinin ja Attilan tarinoita, jotka vaikuttavat hämmästyttävän samanlaisilta jopa yksityiskohdiltaan: esimerkiksi molemmilla oli kolme poikaa, lähes samanniminen veli, he saapuivat Eurooppaan samaan aikaan ja molemmat kuvataan usein kahden linnun kanssa.

Hedeagerin tulkinnat ovat saaneet osakseen myös kritiikkiä. Esimerkiksi Kalmarin yliopiston arkeologian professori Ulf Näsman kritisoi pistävästi vuonna 2008 *Fornvännen*-issä Hedeagerin vuonna 2007 *Norwegian Archaeological Review*-ssä aiheesta ilmestynyttä artikkelia. Hedeager ei artikkelissa vielä esitä

teoriaansa Odinin ja Attilan yhteydestä, mutta Näsman ei pidä todennäköisenä hunnien läsnäoloa Skandinaviassa huolimatta heidän keskeisestä roolistaan saagoissa. Hän on eri mieltä myös Hedeagerin hunnilaisiksi väittämien esineiden alkuperästä sekä aasialaisiksi tulkituita kasvonpiirteistä. Vastauksessaan Hedeager (2008) puolustaa tulkintojaan kiivaasti.

Hedeagerin teoria on mielenkiintoinen, mutta vaatii vielä paljon todisteita joko puolesta tai vastaan. Hedeager korostaakin vastauksessaan, että tulkinta on vasta hypoteesi eikä sitä voida vielä todistaa – mutta ei myöskään kumota. Odinin ja Attilan tarinoiden monet yhteneväisyydet ovat kiehtovia. Silti, vaikka Odin-myytti olisikin syntynyt hunnijohtajan elämästä, ei se tietenkään todista hänen tai hunnien ikinä edes käyneen Skandinaviassa, aivan kuten eivät yksittäiset arkeologiset löydötkään. Kaiken kaikkiaan Hedeagerin teos kuitenkin luo mielenkiintoisen kuvan eläinornamentiikan taakse kätkeytyvästä uskomusmaailmasta. Kirjoittaja onnistuu arkeologisen aineiston perusteella löytämään saagoista paljon historiallisia aineksia ja osoittamaan, kuinka mytologiaa voidaan hedelmällisesti hyödyntää tutkimuksessa.

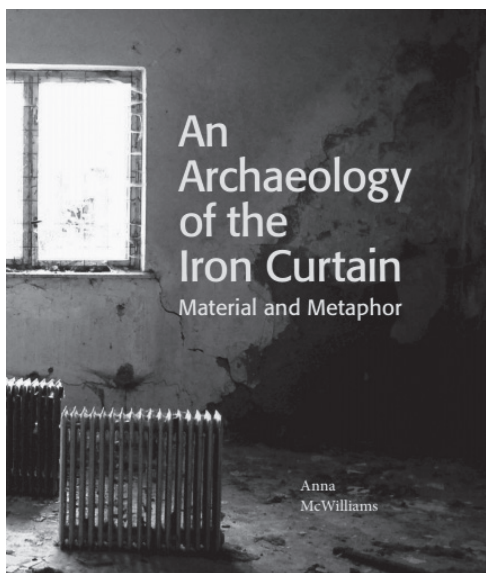
Bibliografia

- Hedeager, L. 2007. Scandinavia and the Huns: An Interdisciplinary Approach to the Migration Era. *Norwegian Archaeological Review* 40 (1): 42–58.
- Hedeager, L. 2008. Debatt. Paradigm exposed: Reply to Ulf Näsman. *Fornvännen* 103 (4): 279–283.
- Näsman, U. 2008. Debatt. Scandinavia and the Huns. A Source-Critical Approach to an Old Question. *Fornvännen* 103 (2): 111–118.

Siiri Tuomenoja on arkeologian opiskelija Turun yliopistossa. Sähköposti: siiri.tuomenoja@gmail.com.

Riku Kauhanen

Kylmän sodan rajoilla

McWilliams, Anna: *An Archaeology of the Iron Curtain – Material and Metaphor*. Elanders, Stockholm.

239 s. Koko teksti verkossa osoitteessa
<http://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:680598/FULLTEXT01.pdf>

Idän ja lännen jakava muuri

Ihmiskunnan lähihistoriasta on vaikea löytää yhtä symboliikalla ladattua fyysistä asiaa kuin Berliinin muuri. Harva asia maailmassa on niin metaforinen kuin raunioitunut symboli. Pulitzer-palkittu journalisti ja kirjailija Thomas Friedman päättää kiehtovan 2000-luvun analyysinsä *Litteä maailma* tiettyjen symbolien raunioitumiseen ja lukuihin 11 sekä 9.

Berliinin muuri kaatui 9.11. ja 11.9. WTC-tornit New Yorkissa sortuivat. Edellinen päivämäärä tiesi optimismin ajan alkua, Francis Fukuyaman mukaan ”historian loppua”, ja jälkimmäinen taas pessimismin aikaa, jonka globaaliuteen kuuluvat myös globaalit uhat. Friedmanin mukaan näistä symboleista voi ja pitää valita: ”11.9. muokkasi teidän elämäänne vahvasti, mutta maailman tähden teidän on pysyttävä loppuun asti 9.11.-sukupolvena” (Friedman 2007: 590).

Romahtanut idän ja lännen raja, Euroopan kahtia jakanut rautaesirippu on kiehtonut ja kiehtoo edelleen taiteilijoita ja tutkijoita. Itse tein vuonna 2012 aiheesta museologian teemaseminaariin DDR:n Nukkumatti-hahmoa käsittelevän esinetutkimuksen (ks. Kauhanen 2012). Kiinnostavinta tutkimuksessani oli, että ”hävinneen” DDR:n esinekulttuuri oli paikoin niin vahva, että siitä jäi paljon elämään Saksojen yhdistyttyä. Samalla Länsi-Saksan vastineet ilmiöille katosivat: Pikku Kakkosen myötä suomalaiset tuntevat itäsaksalaisen *Unser Sandmännchenin*, jota tuotetaan edelleen, mutta harva on kuullutkaan läntisestä *Sandmännchenistä*. Nerokkaassa elokuvassa *Goodbye Lenin!* tätä esinekulttuurin jyrkkää muutosta kuvataan harvinaisen oivaltavasti.

Millainen oli fyysinen maailmaa jakanut muuri? Millainen se oli konkreettisenä ilmiönä kahden valtion rajana ja kahden poliittisen rintaman välisenä jakajana? Arkeologi Anna McWilliams väitelti 10.1.2014 Sögertörns Högskolanissa Ruotsissa aiheesta otsikolla *An Archaeology*

of the Iron Curtain – Material and Metaphor. Teos jakautuu kuuteen lukuun: esittelylukuun, fyysistä metaforaa käsittelevään lukuun (käytännössä toinen lyhyt esittelyluku), kolmeen tapaustutkimukseen ja yhteenvetolukuun, johon kuuluu ruotsinkielinen tiivistelmä.

Tutkiakseen rautaesirippua McWilliams kävi Berliinin muurin lisäksi Italian ja Slovenian välisellä rajalla Goriziassa/Nova Goricassa sekä Tsekin ja Itävallan välisellä rajalla Podyjin kansallispuistossa. Analyysin keskeisimmät osiot ovat kahdessa jälkimmäisessä kohteessa, vaikka tutkimus alkaa – perustellusti – Berliinin muurin jäänteistä. Rajojen tutkimuksena McWilliamsin työ on poikkeuksellinen: yleensä huomio on siinä, mitä rajan eri puolilla on, eli minkälaiset osapuolet rajapaalut erottavat. Nyt tutkimus on tehty siellä, missä raja kulki. Winston Churchillin käyttöönottona ilmaus *iron curtain*, rautaesirippu, antaa ymmärtää tämän rajan olleen luja. Mutta oliko se yhtä luja maastossa kuin mielikuvissa?

Rautaesirippu lähimenneisyyden arkeologian tutkimuskohteena

McWilliamsin väitöskirja ankkuroituu vahvasti lähimenneisyyden arkeologiaan (*contemporary archaeology*). Lähimenneisyyden arkeologia on vuosi vuodelta kasvattanut merkitystään, ja samalla arkeologian piiriin on tullut uusia tutkimuskohteita. Alan tunnettuja tutkimuksia ovat muun muassa William Rathjen jäteprojekti (ks. Rathje 2001), Cambridgen arkeologien suorittama pakettiauton tutkiminen arkeologisin menetelmin (ks. Bailey et al. 2009) sekä Nevadassa, USA:ssa suoritettu ydinasekokeiden vastaisten mielenosoittajien leirin tutkimus (ks. Colleen et al. 2009). Suomessa on vastaavasti tutkittu Provinssirockin festivaalialuetta (Kunnas et al. 2011). Lähimpänä kotimaisena esimerkkinä McWilliamsin tutkimukselle voi

mainita John Lagerstedtin suorittaman Salpalinjan inventoinnin (ks. Lagerstedt 2012).

An Archaeology of the Iron Curtainin teoreettisena ja metodologisena välineenä on toimijaverkkoteoria (ANT, *actor network theory*). Toimijaverkkoteoria antoi McWilliamsille näkemyksiä esineiden rooleista muinakin kuin kulissin osina, joilla oli itsenäisiä tehtäviä. Se auttoi häntä tutkimaan ihmisten ja esineiden välistä suhdetta. Toiseksi tutkimus eteni esineiden virrassa: McWilliams seurasi fyysisten ilmiöiden muodostamaa vaikutusverkkoa. Samoin kirja linkittyy vahvasti ”esineiden uuteen tulemiseen” (ks. Olsen 2010) eli siihen arkeologian uuteen suuntaukseen, joka painottaa materiaalisen kulttuurin tutkimista sellaisenaan, eikä vain jonkin sosiaalisen tai kulttuurillisen ilmiön edustajana: esine itsessään merkitsee, ei niinkään se, mitä sen ”takana” on.

Lähimenneisyyttä tutkivalla arkeologilla on käytössään materiaalisen kulttuurin lisäksi muun muassa tekstit, valokuvat ja itse ihmiset. McWilliams hyödyntääkin analyysissaan haastatteluja, arkistoja, rajalta otettuja ja valokuvia sekä taidetta, kuten elokuvia. Yleensä hän aloitti paikan tutkimuksen tutkimalla aluetta Google Earthin välityksellä ja kävi sitten tutustumassa paikkaan. Esimerkiksi Tsekissä sijaitsevan Čížoviin McWilliams lähti verkossa kuvissa näkemänsä valvontatornin ja aidan innoittamina. Hän myös etsi käsiinsä muun muassa internetfoorumien avulla henkilöitä, jotka olivat asuneet lähellä rajaa tai palvelleet siellä rajavartijoina. McWilliams onnistui siis saamaan useita näkökulmia rajalla elämiseen ja olemiseen.

Haastattelujen käytössä lähteinä *An Archaeology of the Iron Curtain – Material and Metaphor* onnistuu erinomaisesti. Anna McWilliams perustelee hyvin, miksi yksityishenkilöinä haastateltujen nimet on järjestelmällisesti muutettu, mutta instituutioita, esimerkiksi museota, edustavat henkilöt esiintyvät omilla nimillään. Arkis-

toista tehdyt löydöt, kuten valvontatornien pystytysohje ja opas luvattoman rajanylittäjän kiinnioittamiseksi, valottavat rajalla toimimisen merkitystä. Samoin teoksen kuvitus on ansiokas ja muistuttaa valokuvien voimasta etnografian lähteinä. Ylipäänsä muistojen ja mielikuvien seulominen auttaa hyvin ymmärtämään käsityksiä rautaesiripusta: matkailijoille rekonstruoitu Checkpoint Charlie entisellä Berliinin muurilla puhuttelee kävijöitä enemmän kuin ”aidot” jäännökset rautaesiripusta, sillä jälkimmäiset ovat suhteellisen huomaamattomia eivätkä vastaa ihmisten mielikuvia kylmän sodan rajasta.

Väitöskirja vai matka?

Fyysisillä paikoilla McWilliamsin keskeinen työskentelytapa oli pintatarkastelu (*walkover survey*, ks. McWilliams 2013: 194–195; archaeologyskills.co.uk), eli käytännössä hän kierteli alueilla tutkimassa rajalla olevia fyysisiä jäänteitä. Oppaiden avustamana hän paikansi hylättyjä rajavartijoiden kasarmeja, rajavalvontapaikkoja, aitoja ja erilaisia kulunvalvontapaikkoja rajanylityspaikoilla. Juuri tämä pintatarkastelu yhdistettynä toimijaverkkoteoriaan ja ”esinevirrassa liikkumiseen” on tutkimuksen suurin kompastuskivi: onko se sittenkään arkeologiaa?

McWilliamsin kävely tutkimuskohteilla tuo mieleen matkailusarjat. Minulle tuli mielle yhtymiä etenkin *Madventuresin* kolmannen tuotantokauden toiseen jaksoon ”Ex-CCCP”, jonka alussa juontajat käyvät Tshernobylin suojavyöhykkeellä (ks. *Madventures.tv*). Kirjaimellisesti kuollessa kaupungissa kiertelevästä kamerasta välittyy samanlaista tunnelmaa kuin McWilliamsin Tsekin ja Itävallan rajalla hylätyistä rakennuksista ottamista kuvista. Matkakuvausta korostaa väitöskirjan viimeisen alaluvun nimi: ”The end of a journey”. Eroaako McWilliamsin tutkimus loppujen lopuksi perehtyneen matkaop-

paan tekemästä visiitistä paikalle? Jotkin löytyneet jäännökset ovat ilmeisesti päätyneet kirjaan vain, koska niihin melkein vahingossa kompastuttiin paikalla käynnin yhteydessä.

Eroa matkapäiväkirjan ja tutkimuksen välillä kaventaa sekin, ettei McWilliams juuri esittele kvantitatiivista tietoa. Lukujen lopussa on luettelo hänen havaitsemistaan kohteista, mutta esimerkiksi rajalla havaituista ilmiöistä ei juurikaan esitellä lukumääriä: kuinka pitkälti piikkilankaa on tai kuinka monta alakohdetta yhdessä kohteessa on. Kyse ei ole niinkään kohteiden huomioarvosta kuin tutkimuksen luotettavuudesta. Samoin puuttuvat tiedot haastattelujen lukumääristä ja edes karkeat luettelot läpikäydyistä arkistoaineistoista. Lukijalle jää epäselväksi, onko jossakin McWilliamsin tai jonkin arkeologisen toimijan hallussa laajempi – ja miten laaja – raportti tutkimuksen konkreettisista tuloksista. Tutkimuksen tavoitteiden kannalta nämä tiedot eivät kenties ole merkittäviä, mutta aiheesta jatkotutkimusta tekevien ja tiedon laadun arvioinnin kannalta ne olisivat olleet hyviä tietoja, jotka olisi voinut esittää liitteissä. Tutkimus olisi saanut muistuttaa perinteistä arkeologiaa siinä, että sen olisi voinut ankkuroida vahvemmin määrälliseen tietoon. Se olisi voinut olla laajempikin katsaus siihen, mitä on jäljellä. Vaikka arkistotutkimus mainitaankin, ei puretuista tai tuhoutuneista rakenteista mainita juuri muuta kuin itsestään selvät Berliinin muurin pääosat ja muilla kohteilla esimerkiksi puretut valvontatornit. Tietenkin tutkimuksen keskiössä on se, mitä rautaesiripusta on fyysisesti jäljellä, mutta muiden aineistojen avulla olisi voinut esittää kattavampia kokonaisarvioita.

Minulle heräsi lukiessa kysymys siitä, oliko McWilliamsilla ylipäänsä tutkimussuunnitelmaa kohteille tultaessa. Luonnollisesti kohteet ovat olleet hyvin poikkeuksellisia, eikä arkeologi voi valita,

mitä kenttätöissä löytää, mutta silti kenttätutkimukset ovat enemmän turistin kuin materiaalisen kulttuurin tutkijan käsi-alaa. Voiko arkeologia perustua puhtaasti matkakuvien esittelyyn? Tutkimus on samalla teoreettisesti ja metodologisesti löyhä. Toisaalta toimijaverkkoteoria ja uudet näkemykset materiaaliseen kulttuuriin tekevät tekstistä helppolukuista ja sujuvaa. Joku toinen olisi saattanut kirjoittaa väitöskirjaan sata sivua pitkän ranskalaisen filosofien nimiä viljelevän teoreettisen analyysiluvun, jonka ainut tarkoitus on yleensä osoittaa kirjoittajan lukeneisuus eikä niinkään tuottaa tutkimuskohteesta hedelmällistä tietoa.

Lopuksi

Mikäli rajojen arkeologia, kylmän sodan teemat tai uusi materiaalisen kulttuurin tutkimisen suuntaus kiinnostaa, kannattaa *An Archaeology of the Iron Curtain – Material and Metaphor* ottaa lukulistalle. Yhtenä ensimmäisenä rautaesiripun arkeologisista analyyseista teos tarjoaa lukijalle mielenkiintoisia ja vähemmän tunnettuja kohteita. Lähimenneisyyden arkeologiana teoksella on ansionsa ja puutteen- sa. Toisaalta kirja on hyvä monipuolisen lähdeaineiston käsittelyssä, toisaalta arkeologisen tutkimuksen perusteita on ainakin julkaistaessa laiminlyöty. Puutteista huolimatta tämä katsaus kylmän sodan fyysiseen perintöön on monella tapaa kiinnostava, eikä kirjaan ainakaan tylsisty.

Bibliografia

Arkistolähteet

Lagerstedt, J. 2012. Salpalinja, sotahistoriallisten kohteiden inventointi 2009–2012. Arkeologiset kenttäpalvelut. Museovirasto. Kulttuuriympäristön rekisteriportaali. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx> (käytetty 14.8.2015)

Kirjallisuus

- Bailey, G. & Nerland, C. & Nilsson, A. & Schofield, J. 2009. Transit, Transition: Excavating J641 VUJ. *Cambridge Archaeological Journal* 19 (1): 1–28.
- Colleen, M. B., Schofield, J. & Drollinger, H. 2009. Archaeologists, Activists and a Contemporary Peace Camp. Holtord, C. & Piccini, A (toim.). *Contemporary Archaeologies. Excavating Now*: 95–111. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Friedman, T. L. 2007. *Litettä maailma. 2000-luvun lyhyt historia*. Otavan kirjapaino Oy, Keuruu.
- Kauhanen, R. 2012. Nukkumatti, Sandmännchen. *Kuriositeettikabi.net. Esinetunte- muksen teemanumero*. <http://kuriositeettikabi.net/wp-content/uploads/2015/03/Kauhanen-Nukkumatti.pdf>
- Holtord, C. & Piccini, A. (toim.) 2009. *Contemporary Archaeologies. Excavating Now*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Olsen, B. 2010. *In Defense of Things*. AltaMira Press, Plymouth.
- Rathje, W. 2001. Integrated archaeology: a garbage paradigm. Victor B. & Gavin L. (toim.) *Archaeologies of the Contemporary Past*: 63–76. Routledge, London.
- Kunnas, O., Kuokkanen, T., Mönkkönen, R. & Perttola, W. 2011. Sinusta jää jälki. Arkeologit tutkimassa Provinssirockin festivaalialuetta. *Muinaistutkija* 1/2011: 21–34.

Internetlähteet

archaeologyskills.co.uk

<http://www.archaeologyskills.co.uk/landscape-walkover-survey/853/> (käytetty 15.8.2015)

Madventures.tv

http://www.madventures.tv/fi/episodes_s3.php (käytetty 14.8.2015)

Riku Kauhanen

Kirjoittaja on filosofian maisteri arkeologiasta (2012) ja folkloristiikasta (2014) ja on erikoistunut konfliktiarkeologiaan ja arkistotutkimukseen.

Sähköposti: rrikukauhanen@gmail.com

Kirjoitusohjeita

Muinaistutkija on tarkoitettu julkaisukanavaksi arkeologeille ja muille arkeologisen kulttuuriperinnön parissa työskenteleville. Artikkeliehdotuksia ja valmiita artikkeleita voi vapaasti lähettää päätoimittajalle. Muinaistutkijassa julkaistaan sekä tieteellisiä artikkeleita (15–20 s) että lyhyempiä ajankohtaisartikkeleita (5–10 s), kuten kirja- ja näyttelyarvosteluja, kolumneja, keskusteluja, haastatteluja, matkakertomuksia sekä arkeologiaa koskevia uutisia ja tapahtumatietoja. Julkaisukielenä suositetaan suomea ja ruotsia. Kirjoittaja antaa myös suostumuksensa tekstinsä julkaisemiseen sähköisenä lehden verkkosivuilla kahden vuoden kuluttua alkuperäisestä julkaisusta.

Teksti kirjoitetaan Times New Roman -fontilla, fonttikoolla 12 ja rivivälillä 1,5. Tekstissä ei tule käyttää muotoiluja, kuten kesken kappaleen tehtäviä rivinvaihtoja tai itse tehtyjä tavutuksia. Tekstin loppuun liitetään lehteen painettava tieto kirjoittajan toimenkuvasta sekä haluttaessa yhteystiedot. Tieteellisistä artikkeleista tehdään lisäksi noin kuuden virkkeen mittainen tiivistelmä, joka käännetään ruotsiksi/suomeksi. Suomenkielisen artikkelin abstraktia kirjoitettaessa tulisi ottaa huomioon, että abstrakti tullaan kääntämään ruotsin kielelle. Abstraktissa tulee välttää suomen kielelle tyypillisiä pitkiä ja monimutkaisia lauserakenteita. Lisäksi jos artikkelissa esiintyy joku ilmiö, joka tunnetaan vain Suomessa, on tämä syytä selittää niin, että ainakin skandinaaviset lukijat pystyvät ymmärtämään, mistä on kyse. Teksti voidaan lähettää yleisesti käytetyissä tiedostomuodoissa, kuten doc- ja rtf-muodoissa. Kirjoitukset lähetetään suoraan päätoimittajalle sähköpostilla.

Kuvat tulee toimittaa tiff- tai jpeg-muodossa. Osa julkaisusta tullaan painamaan väreissä, jolloin erityisesti tieteellisiin artikkeleihin liittyvät kuvat pyydetään lähettämään värikuvatiedostoina. Kuvien minimikoon olisi hyvä olla 10 x 15 cm ja tarkkuuden 300 dpi (1200 x 1800 pikseliä). Jokaiseen kuvaan liitetään kuvateksti, jonka lopussa on suluissa tiedot kuvaajasta tai piirtäjästä, esim. (Kuvannut: T. Äikäs.) Taulukot tulee tehdä wordin taulukkotoiminnolla ja ne muotoillaan taiton yhteydessä.

Oikeinkirjoituksessa on otettava huomioon erityisesti yhdysviivan ja ajatusviivan käyttö. Ctrl + Alt ja viivamerkin näppäimiä painamalla syntyvää ajatusviivaa käytetään esim. vuosilukujen ja sivunumerojen välissä.

Artikkeleissa kirjallisuusviitteet laitetaan leipätekstiin sulkuihin: (Suominen 1998: 11). Useampaan kirjoittajaan viitataan kahden kirjoittajan tapauksessa (Humphrey & Laidlaw 1994: 65) tai jos kirjoittajia on vähintään kolme (Champion et al. 1984: 302). Mikäli tekstissä halutaan kirjallisuusviitteiden lisäksi esittää muita huomautuksia, ne tulevat varsinaisen artikkelin jälkeen loppuviitteiksi. Bibliografiaan kirjataan eriteltyinä kaikki kirjoituksessa käytetyt painamattomat ja painetut lähteet, elektroninen aineisto tai julkaisut sekä tutkimuskirjallisuus. Bibliografia kirjataan seuraavasti:

Ahlbäck, R. 1955. *Kökar: näringslivsstudier och dess organization i en utskärsocken*. Svenska litteratursällskapet i Finland Förlag, Helsingfors.

Anyon, R., Ferguson, T.J., Jackson, L. & Lane, L. 2000. Native American oral traditions and archaeology. K. Dongoske, M. Aldenderfer & K. Doehner (toim.) *Working Together. Native Americans & Archaeology*: 61–66. Society for American Archaeology, Washington D.C.

Halinen, P. 2005. *Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland: Settlement Patterns and Subsistence Strategies*. Iskos 14. Finnish Antiquarian Society, Helsinki.

Ingold, T. 2006. Rethinking the animate, re-animating thought. *Ethnos* 71(19): 9–20.

Sørensen, K. 2003. *Flyvrak: World War II Aircraft wrecksites in Norway & Finland*. <<http://ktso-rens.tihlde.org/flyvrak/>> (Luettu 11.1.2012)